

М. Карануба,

З МОЄЇ
ОДИССЕЇ

Михайло Качалуба

З МОЄЇ ОДИССЕЇ

ЗАПРИМІЧЕНІ НЕДОГЛЯДИ:

стор.:	рядок:	надруковано:	має бути:
14	8 згори	«Ронд-Пунт»	«Ронд-Пуент»
		(теж і сторінки 20, 29 і 58)	
24	7 згори	могли	могти
33	1 "	чучи	чуючи
45	3 "	пер амур	пар амур
46	3 "	в чвірку	вчвірку
49	18 "	припідає	припікає
55	3 "	з чогось	в чімсь
57	8 "	коханні	коханню
69	17 знизу	На вечеру	На вечерю
74	17 знизу	в XV ст. пер. Хр.	в 15 році пер. Хр.
79	12 "	місля	після
84	11 "	«Де беллюм галікум»	»De bello gallico«
164	5 "	дрозд	дрізд
171	7 згори	забуваю на	забуваю про
171	15 "	ОЛП-клі-	ОРЛ-клі-

Крім цього на стор. 54, 14 рядок згори, пропущено речення: після слів — «Інші студенти сідають, як хочуть» — має бути: Мадмуазель Берже старається кликати кожного студента по йменні. — І далі йде речення: «Найгірше...»

MICHEL KATCHALUBA

DE MON ODYSSEE

II. PARTIE

(Souvenirs de ma vie d'étudiant en Suisse)

*

DE MI ODISEA

II. PARTE

(Memorias de mis estudios en Suiza)

*

Couverture: Cristina Kyshakevych-Katchaluba

JULIAN SEREDIAK - PUBLISHER

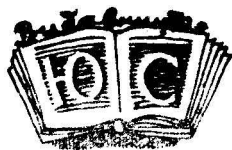
BUENOS AIRES — 1985

Михайло Качалуба

З моєї Одіссеї

ЧАСТИНА II.

(Спогади зі студентських і асистентських
часів у Швейцарії.)

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО ЮЛІАНА СЕРЕДЯКА

БУЕНОС-АЙРЕС — 1985

Тираж 500 прим.

Обкладинка у виконанні Христини Вишакевич-Бачалуба.

*

Queda hecho el depósito que marca la Ley Nº 11.723

IMPRESO EN LA ARGENTINA

PRINTED IN ARGENTINA

**Присвячую моїй
Дорогій Дружині Люсі.**

**Люїса Гайм — студентка медицини,
майбутня дружина автора «Одіссеї» — Люся Гайм-Качалуба.**

ПЕРШІ ДНІ НА ЧУЖИНІ

Сонце вже хилилося до заходу, коли ми з братом Стефаньом виїхали на гребінь Медоборів.

— Почекай хвилинку! — кажу.

Сани заскрипіли на мокрому снігу й задержалися. Я обернувся, щоб ще раз попрощатися, хоч поглядом, з нашим хутором на Могилі. За смереками лісу видніли стріхи нашої широкої хати, довгих хлівів та стодоли. Під стріхою хати, на білім тлі стіни, я відгадував дві точки. Це, напевно, мої родичі. Вони стояли й дивилися на круту вузьку дорогу, котрою ховалися догори наші сани. Вони прощали мене, що поневолі йшов у світ...

— Йди, синочку, — казав тато, — здобудеш знання у чужому краю, коли дома не дасться, але жий і працюй так, щоб ти не приніс сорому ані нам — твоїм родичам, ані українському народові!

Мама тільки гріко плакала й благословила мене на дорогу.

Я дійсно подавав прохання на університет у Львові та на всі інші університети в Польщі, але на медицину мене ніде не прийняли. А я, сам не знаю чому, хотів студіювати тільки медицину. При тих стараннях і подаванні прохань та очікуванні на відповіді минуло більше як пів року. Ось буде вже кінець березня.

Я вичитав в «Новому Часі», львівському щоденнику, що в Женеві існує українське студентське товариство й воно закликає наших студентів їхати туди на студії. Я післав прохання разом з матуральним свідоцтвом, і ось вже їду туди на студії медицини. Не знаю ані одного слова по-французькому, але, як то кажуть, молодому море по коліна...

— Їдьмо, Михасю, — каже Стефань, — бо спізниш потяг.

Я повтирав сльози й вискочив на сани. Дорога тепер майже весь час ішла вниз і ми скоренько були в Скалаті. Ще болоче прощання зі Стефаньом, і ось вже сам при вікні старого, ще австрійського вагону. Потяг тарахкотить, мінає засніжені поля нашої рідної «не своєї» землі.

Іду цілу ніч і цілий день, пересідаю, чекаю в холодних почекальнях, знову іду. Врешті, пізно ввечорі, я опинився в Берліні, вже з транзитною німецькою печаткою та в'їздною візою до Швейцарії, котрі я дістав у Варшаві.

Метушня на величезній берлінській станції прямо оголомшує. Знайшов інформаційне бюро й прошу інформації, коли маю прямий потяг до Женеві та на котрім пероні маю його шукати. Мою «шульдойч» мову цілком зрозуміли й висипали мені інформації, але я нічогосінько не зрозумів. Як би тут був мій професор німецької мови, Филипович, дуже би сміявся. Але мені не до сміху. Я прошу мого інформатора:

— Бітте шоен, волен зі мір дас лянґзам заґен!*

Він усміхнувся і написав мені це все на папері. Мені соромно, боляче і страшно.

Що я робитиму в Женеві без знання французької мови, коли вже тут з німецькою мовою, яку я вчився, не можу собі дати ради? — вертить мені в голові думка.

Потяг до Женеві відходить аж над ранком. Сів я в куточку величезної почекальні й роздумую. Мою душу огорнув глибокий відчай.

«Боже мій! — гуде мені в мозку наївна думка, — коли б я тепер заснув і пробудився знову вдома, обіцяю Тобі, що більш ніколи не залишу рідної землі». Але чудо не сталося, хоч, змучений, задрімав я час від часу кілька хвилин, все прокинувся у великій берлінській почекальні. Я почав щиро молитися і просити Бога, щоб дав мені сили перебороти оті подорожні розчарування. А коли наблизилася година, щоб йти до швейцарського потягу, я собі енерґічно сказав:

* Прошу гарно, сказати мені це поволі.

— Даліше в ім'я Боже. Мій великий іменник — архангел Михаїл є зі мною!

Швайцарський потяг вже ось стоїть на місці й залізничники проходжуються біля нього. Віднайшов я вагон з написом «Берлін-Женева» й радий, що не мушу пересідати, сів при вікні. Як бачу, я тут перший. Незадовго заріюлося на пероні й у вагонах від пасажирів... Свист, і потяг рушив. Міські світла скоро минули й вікна вагону почорніли. Тільки ритмічний стукіт коліс свідчить, що потяг мчить вперед. Час від часу промайне світло малої залізничної зупинки й знову темно.

Оте ритмічне стукання коліс мене вколисає. Як довго я спав, не знаю. Коли я відчинив очі, у вікнах був соняшний день, а передо мною стояв швайцарський митник і усміхався:

— Габен зі гут гешляфен?

Дякую і витягаю мій пашпорт. «Значить, — думаю собі, — я вже в Швайцарії».

По пероні переходить продавець і везе на візочку різні ласощі, каву, чай, мінеральну воду. Константую, що я є надзвичайно голодний. На жаль, не маю ані одного швайцарського сотика. Добуваю з валізки мої резерви, що ще мама запакувала та їм із великим апетитом. Потяг мчить далі. Я їм і оглядаю крізь вікно Швайцарію: кожна мить — це інший краєвид. Це прямо калейдоскоп чисто оброблених нив, бистрих потоків, тунелів, чистеньких залізничних станцій. Майже всі мої співпідорожники й кондуктори говорять швайцарсько-німецьким діалектом. Тільки до мене звертаються декотрі цікаві літературною німецькою мовою.

Ось залізнична станція — Берн. Я знаю з прочитаного, що це столиця Швайцарської Конфедерації. На похмурних перонах товпляться цілі маси людей. В моїм вагоні змінилися подорожні. Майже всі говорять по-французькому. Говорять голосніше, веселіше, сміються. Навіть інший кондуктор. Він також здоровить і просить квитки по-французькому. Атмосфера цілком змінилася. В'їхали ми наче б то в іншу країну,

в інший світ. Я не розумію ані слова, але з цікавістю їх обсервую. Побіч мене сидить молода дівчина, держить на колінах якусь книжку, але не читає. Кілька разів кинула оком у мій бік, потім витягнула чоколяду з торбинки. Обернулася до мене, щось мені каже й показує на чоколяду. Я не розумію, що вона каже, але, після руху, догадуюся, що просить мене взяти кусник чоколяди. Відриваю малий кусок і кажу:

— Данке шoen!

Дівчина сміється і знову мені щось говорить.

— Я не розумію нічого по-французькому, — кажу їй німецькою мовою.

Дівчина знову сміється.

Сусід з другої лавки присунувся:

— Але ви не є німець, — каже мені по-німецькому.

— Ні! Я українець. Їду до Женеві студіювати.

— Там же все по-французькому.

— Я знаю. Я навчуся французької мови.

Назва «українець» викликала дискусію. Я мушу збирати все своє знання німецької мови, щоб вивести моїх слухачів з блуду. Для них «русін» та «польніш» — знані поняття, але «україніш» — це щось регіональне, невідрубне, неясне. Вияснюю, доказую і знову споминаю професора Филиповича, який би мені тепер напевно сказав: «Бачиш, Качалуба, як би ти був більше вчився німецької мови, був би тепер так не мучився».

Я так пірнув в дискусію, що ані не маю коли оглядати крізь вікно чарівні швейцарські краєвиди. Нараз потяг задержався на великій світлій станції.

— Це Льозанна, — каже дівчина. — Я висідаю.

Прощається і лишає мені, з милим усміхом, табличку чоколяди.

— Тепер поїзд задержиться вже аж в Женеві, — каже мій сусід.

Потяг знову женеться. Я напів слухаю мого співбесідника й перериваю дискусію. Цілу мою увагу прив'язав імпресивний вигляд на озеро. Я аж встав, щоб краще бачити.

— Це вже Женевське озеро, — каже мені мій су-

сід. — Цебто, ця вузька, остання частина озера, котра підковою обіймає Женевський кантон. Але ціле оце французько-швайцарське озеро називається Леманське озеро.

Я подивляю кожний хвилиний образ крізь вікно поспішного потягу: мигтять вже у квітті сади між білими домами, далі зелені поля, а за ними мерехтить на сонці синьо-зелене плесо озера.

— Женева! — голосить кондуктор.

Одягаюся. Потяг задержався. Прощаюся з моїми сусідами подорожі, беру свою валізку й з тремтливим серцем відчиняю двері вагону. На пероні переливаються хвили людей. Стою на східцях і боюся пірнути в оце чуже море...

— Здоров, Михайле! — чую. Обертаюся в сторону звідки лине голос й бачу двох юнаків, що вимахують до мене руками. Один тонкий, високий (це був Сава Марценюк), другий товстіший (це був Федір Мартинюк), — оба волиняки.

Зіскакую зі сходів і вітаюся:

— Як же ви мене пізнали?

— Та як не пізнати нашого мужика, в кожусі та в шапці, — каже Сава й оба сміються, сміються...

Аж тепер я усвідомив собі, що я ще по-зимовому одягнений, а тут вже тепло. Люди вже в літніх одягах. Це ж 30-те березня 1930 року.

— Ми вже тобі й кімнату знайшли, — каже Федір до мене.

Роздягаюся з мого кожуха й скидаю шапку. Федір бере мою валізку. Сава вищий від мене, але худий, з трошки скривленим носом, оглядає мене зі всіх боків і підсміхається:

— У вас ще був сніг, як ти виїхав? — питає.

— Мене брат ще на санях привіз на станцію до Скалата.

— А тут, дивися, цвітуть сади!

— Але ще донедавна було зимно, — каже Федір Мартинюк.

Він так зависокий як я (тобто 172 см), але товстіший, з визначеним прогнатизмом вилиці (долішньої щелепи).

— Беремо трамвай ч. 1, — каже знову Федір.

— Почекай! — кажу. — Я ще не маю ані швайцарського сотика.

— Я маю. Це коштує тільки 20 центів з пересідкою.

Всідаємо в трамвай. Федір платить. Я обсервую і трамвай, і людей, і місто крізь вікно. За хвилину ми на «Ронд-Пунт». Тут пересідаємо на «дванадцятку», а на другій чи третій зупинці висідаємо, бо вулиця «Блянш» ч. 4 є вже тут. Це якраз той дім, де мені підшукали мешкання. Заходимо до дому.

— Тут нема ліфту, — сміється Сава.

— Навіщо нам ліфту, — кажу. — Ми ж маємо молоді ноги.

На третьому поверсі табличка на дверях: «Родина Оффреді». Федір натискає гудзик дзвінка. Відчиняє усміхнена, округла як бараболька, пані. Це мадам Оффреді. Вводить нас до кімнати напроти входових дверей і веселим тоном щось говорить. Сава й Федір прикивують головою, і сміються.

— Що вона шваргоче? — питаю.

— Ми тобі все пояснимо, — каже Сава. — Покищо лишай усе так, як є, всі свої манатки й ходи з нами. Мусиш вже сьогодні записатися на університет, бо літній семестр вже починається.

= ** =

Сиджу в кутику авлі Женевського університету й слухаю старенького професора ботаніки — Шоду. Розумію тільки декотрі назви рослин. Професор Шода чогось підніс голову й кинув оком понад окуляри по авлі. Він вже знає цей річник студентів, бо бачив їх цілого пів року. Його зір спинився на мені:

— Кі ет ву? (хто ви є?)

Встаю і кажу речення, яке я вже навчився:

— «Же не компран па анкор ле франсе», тобто, я ще по-французькому не розумію.

— Навчитесь! — каже професор.

= ** =

Федір приніс мені французько-російську граматику й словник. Він, біднячисько, не думав, що я російської мови не знаю.

— Попробуй! — каже.

Пробую. Йде то. Вчуся аж голова ходором ходить. Вчуся нараз дві мови, але помагаю собі німецьким словником. Ходжу на виклади, але ще майже нічого не розумію. Користаю тільки з рисунків, що професор Шода з ботаніки та професор Гієно з зоології рисують на таблиці. Також із взірців хемії і фізики. В лябораторіях відрисовую мікроскопічні образи ботанічних і біологічних препаратів. Гірше є в лябораторії хемії. Не розумію французьких пояснень і тому не знаю котру речовину злучити з котрою, щоб був добрий вислід. Асистент — Мастранджело — пояснює, робить, що може, але успіхи невеликі. Він італієць. По-німецькому не знає.

— Ви якої національності? — якось питає мене.

— Української.

— Україна — це де?

— Це на південь від Росії, над Чорним морем.

Мастранджело ожив: — По-російському розумієте?

— Трошки, — відважуюся сказати, — бо вчуся французької мови з російської граматики.

— Почекайте! Можливо знайдемо розв'язку з вашої ситуації (доглуплююся з його слів та рухів, що це хоче сказати). Ходіть зі мною!

Веде мене на другий кінець великої залі — хемічної лябораторії і представляє мене молодій жінці, також в білому плащі, бльондинці, з широким лицем, з товстими, намальованими, мокрими устами.

— Тут є українець, котрий ще не знає французької мови. Можливо, порозумієтеся?..

Жінка широко засміялася, подаючи мені руку:

— Здрастуйте!

— Добридень! — кажу.

— Ми напевно порозуміємося, — каже ця пані. — Я є росіянка, але я виросла на Україні. Тому я вам говоритиму більше по-українському, як по-російському.

Має правду. Її акцент є російський, але мова майже наша. Вона негайно прийшла до мого ляборатор-

ного стола й почалося пояснення. Після кількох пояснень, я вже роблю хемічні досліди й реакції виходять правильні. Мій прогрес завважили навіть мої товариші та вже мене деколи дещо запитують. Я їм не вмю ще словами пояснити, але показую на пляшечки, щоб плин, чи порошок, що в них є, разом змішувати й тоді вийде добрий вислідок. Ось так починаю зближуватися з товаришами студій.

Напроти мене працює студент Телен. Наші столи злучені; ділить нас тільки подвійна полиця з пляшечками. Телен є від мене кілька років старший, бо він є вже абсолютент правничого факультету. Стрункий, з рідким, ясным волоссям, зачесаним назад, з меншими вусиками. Йому, як бачу, дуже подобається мадмуазель Троте — округла, товстенька блондинка. Вона весела, жартівлива. Але від неї ані на крок не відступає румунський жид, Гольдбергер.

— Телен, подайте мені оцю пляшечку, що за вами! — просить панна Троте.

Телен обертається і шукає. Але Гольдбергер вже вискочив з місця і вже несе пляшечку.

— Як то добре гарній жінці, — сміється зизоокій і заїкуватий Дікер. Це син московського жида, тепер комуністичного посла в парламенті.

Ця «гарна жінка» носить такий діравий від кислот білий плац, що аж жак. Її залицяльник ще гірший, а всі інші — такі самі. Як бачу, вони чваняться тими дірами, мовляв, це свідки їхньої праці при хемічних дослідах. Але є теж виїмки. При третьому столі, ліворуч від мене, робить досліди невеличка блондинка, з кучерявим волоссям та великими синьо-зеленкуватими очима. В неї біленький без одної плями плац.

— Я не знаю, як вона робить, — каже мені польському жидівка Гені, — що не забрудиться. Але робить всі досліди так добре, що наш асистент її подивляє.

«Цікава й гарна дівчина», — думаю собі.

—**—
*

Сьогодні ввечері прибіг до мене Сава Марценюк.

Каже, що має дуже багато роботи при секціях трупів, в гістологічній лябораторії тощо.

— А як з французькою мовою? — питає. — Вже дещо розумієш на викладах?

— Вже трохи розумію, — кажу й оповідаю йому про росіянку, асистентку з хемічної лябораторії.

— Тут є дуже багато москалів, — каже Сава. — В неділю ані до церкви не можуть вхатися.

— До церкви? — питаю здивований.

— Тут є православна церква. Ти ще її не бачив?

— Ні.

— Дуже гарна. Всіх туристів водять її оглядати. Золоті бані роблять велике враження. Її дав збудувати уряд міста Женеві. Місто Женева подарувало в 1862-ім році парцелю на побудову православної церкви для православної спільноти в Женеві. Дня 26-го вересня 1863 р. положили угольний камінь. Православний священник Р. П. Петров зібрав ще фонди на території колишньої царської Росії і в 1866 -му році будову церкви докінчено і посвячено, а яка мала бути для всіх православних, але москалі собі її присвоїли й всі її називають «російська церква»... Але я прийшов тобі дещо інше сказати: завтра ввечері, як хочеш, заведемо тебе на офіційну візиту до панства Бачинських. Пан Євген Бачинський — це революціонер ще з 1905 року. Він великий громадський діяч. Це твій обов'язок йому представитися і поздоровитися.

— Дякую. Я дуже радо піду їх поздоровити.

— Гарзд. Завтра ввечері о 8-ій годині зустрінемося при вході до будинку, вулиця Конфедерації, число 3. Знаєш — де то є?

— Знайду.

— Ну, гарзд! — каже Сава й пішов.

На другий вечір я знайшов, після пляну міста, вулицю Конфедерації і число 3, та жду. Ось Федір і Сава вже також тут.

— Знайшов? — питає Федір.

— Знайшов.

— Ну, йдемо догори!

На третьому поверсі задержуємось. Читаю на дверях два написи: Євген де Бачинський — «Екклезія».

А другий — «Інститут краси». Дзвонимо. Відчиняє нам середнього віку пані з чорним волоссям, підмальованими устами та лицями. Здоровимо.

— Прощу! Заходьте! А, це той новий наш студент, про котрого ви нам телефонували?

— Так, — відповідає Сава.

— Ну, прощу далі.

Входимо до сальону.

— Сідайте, прощу! Я закличу мужа... Ну, ходіть, Євгене Васильовичу, — каже від дверей, — нехай вам представлю нового члена нашого Клубу.

На порозі з'явився невисокий мужчина, із звислими по-козацькому, вусами. Ми всі три встаємо.

— А, вітайте! — звертається до мене.

Я представляюся: — Михайло Качалуба.

— Вітайте, Михайле... але, як вам по батькові? — питає, подаючи мені руку.

— Також Качалуба, — кажу.

— Ну, да, — сміється, — але по батькові, як?

— Мій батько також називається Качалуба.

— Ну, голубе, видно, що ви галичанин. Та яке ім'я вашого батька?

— Олекса.

— Ну, бачите; так ви Михайло Олександрович.

Так я запізнався з головою нашого Клубу в Женеві.

—**—
*

Я інтензивно вчуся французької мови, ходжу на виклади, роблю досліди в біологічній і хемічній лабораторіях, і всюди бачу здалека невеличку блондинку в чистому білому плащі. Біля мене, в хемічній лабораторії працює німецька швайцарка з пухкими руками й не дуже гарними ногами. З лица вона симпатична, але коротенька шия майже ховає її обличчя між рамена. Вона трохи до мене залицяється, але мої очі весь час шукають сніжнобілий плащ невеличкої, але дуже симетрично збудованої властительки.

Ось уже місяць травень у Женеві. Зацвіли сади й запахли квітцям, заспівала майже хором пташня під синім абажуром женецького неба. Сиджу з французь-

кою граматикою в університетському парку (Ле Бастіон) та силою себе до навчання. Надо мною, на розцвілому каштані гуде в любовній тузі горлиця. Передо мною розвинула біле квіття магнолія — символ дівочої краси. Це біле квіття пригадало мені знову білий плащ невеличкої красуні з лябораторії.

— Вчися! Не пускай своїх думок навздогін всяким весняним мріям, — кажу собі майже вголос. Але в тім моменті мій зір паде на ліве крило університетської будови, де міститься університетська бібліотека. У дверях, з котрих постійно виходять люди, з'являється моя мрія. Вона тепер без білого плаща. Блакитна сукенка, з білим, вишиваним ковніром та маншетками оздоблює її струнку, молоду силуету. Я в подиві наче застиг. Вона поважно сходить зі сходів і йде в моім напрямі. Світлі кучері граються з травневим леготом і лоскочуть її рум'яні щічки. Блакитна сукенка хвилює під такт її ритмічної ходи. Моя французька граMATика застрягла мені в горлі. Встаю з лавки й роблю кілька кроків їй назустріч:

— Бон жур, мадмуазель! — кажу з тремтінням в голосі.

Дівчина здивовано задержується. Її синьо-зеленяві, як води озера Леману, очі, з цікавістю дивляться на мене:

— Бон жур, монсіє! — тихо відповідає.

— Ву-з-ет ма камарад д'етюд (ви є моя товаришка зі студій), — продовжую з якимось великим зусиллям.

— Уї, же ву реконне (так, я вас пізнаю), — каже.

Тут моє знання французької мови зупиняється і я продовжую по-німецькому:

— Прошу не гніватися. Я ще не вмію досить по-французькому. Можу вас трошки відпровадити?

Засміялася й показала шнуручки рівних, перлистих зубів:

— Прошу, — каже вже по-німецькому.

Йдемо університетським парком.

— Що ви вчитесь? — питає. — Хемію?

— Ні. Французьку мову, — кажу.

— Ой, біднячисько! — скрикує. — Це дійсно важ-

ко: вчитися нараз і французьку мову і медицину... Ну, так говоритимемо по-французькому. Це вже буде ваша лекція мови.

«Ну й практична ти, дівчино», — думаю собі.

Так, говорячи по-французько-німецькому, ми перейшли «Бастіон», «Ронд-Пунт», широку площу «Плен де Пленпале» і прийшли на вулицю Медичної школи під число 9.

— Ну, тут я дома, — каже дівчина.

— До побачення! — кажу.

— До побачення! Завтра на університеті! — відповідає.

Так почалося наше знайомство з мою будучою дружиною.

—*—

Я вже познайомився зі всіма нашими українськими студентами. Небагато нас тут в Женеві, але хочемо заактивізувати й офіційно зареєструвати наше студентське товариство «Україна». З тією метою організуємо сьогодні ввечері у п. Бачинського сходина. Я, як новий член і студентського товариства і Клубу, є перший раз на таких сходинах.

Після привітання з господарем мешкання й товаришами, сідаю у куток і обсервую присутніх. Біля мене сів Микола Ливицький. Перед нами засіли Сава Марценюк і Федір Мартинюк. Збоку сидить Горохович, а перед ним Руснак. Він є з Буковини. Тепер він є нашим головою, тобто головою студентського товариства. Пан Бачинський сидить за столом, усміхається та пригладжує вуса.

Після призначеної години, сходина мали б уже лочатися. Та ще хтось подзвонив. За хвилинку пані Іда Бачинська відчиняє двері до сальону, де ми зібралися:

— Женя, — каже до чоловіка, — тут маєте гостя.

У дверях з'явився середнього росту й віку чоловічина, з рідшим волоссям, зачесаним набік, з підстриженими вусами. Його глибокі очі спинилися найперше на пану Бачинським, а потім скоренько перебігли всім нас. Усміхнувся, блиснувши золотим зубом:

— Добрий вечір! Ви маєте сходина?

— Доброго здоров'я, пане полковнику! — відповідає на поздоровлення п. Бачинський. — Прошу ближче. Ми знали, що ви прийдете й ждали на вас.

Ми всі встали з місць, як учні в класі, й прилипили наші погляди на прихожого. Пан Бачинський вийшов з-за стола, привітався:

— Оце, пане полковнику, наші студенти. Декобрих ви вже знаєте, а нових вам представляю. А це, — звертаючись до нас, — пан полковник Коновалець.

Мені пройшов цілим тілом дроз, коліна затряслися, як перед іспитом: «Це полковник Коновалець — пострах наших ворогів, а надія нашого народу», — пролетіла думка крізь мозок.

Між тим полковник подав кожному руку та прийшов аж до мене.

— Це наш новий студент — Михайло Качалуба, з Галичини, — представляє мене п. Бачинський.

— Добрий вечір, товаришу Качалуба, — каже полковник, подаючи мені руку. — Пустили вас поляки?

— На університет не прийняли, але сюди пустили, — кажу.

Полковник подивився на мене теплим, але проникливим поглядом:

— Ще матимемо нагоду поговорити.

Пан Бачинський просить Руснака, як голову студентського товариства, за стіл, але сам відкриває сходи:

— Вельмишановний пане полковнику, милі студенти-земляки! Я, як господар дому й, так би мовити, фундатор студентського товариства, дозволяю собі відкрити оці сходи. Вітаю вас усіх, а особливо вітаю нового члена, студента медицини Михайла Качалубу. А тепер передаю провід сходин голові студентського товариства, студентові Руснакові.

Руснак високий, кремезний, чорнявий юнак з Буковини. Він приїхав до Женеви поробити деякі спеціальні дисципліни та зробити докторат з фізкультури. Він ще від себе привітав усіх присутніх і пояснив значення українського студентського товариства в та-

кім місті, як Женева. Після його експозе, почалася дискусія. Врешті було рішено зареєструвати наше товариство під назвою «Україна» та носити шапки й ленти жовто-блакитного кольору. Шапки мають мати форму шапки швейцарського старшини, тобто таку, яку носять усі швейцарські й чужинецькі студенти, але наша шапка буде жовтого кольору зі синьою смугою на базі.

—**—

Шапки нам пошили за дуже короткий час. Беру я цю синьо-жовту шапку до рук з таким глибоким національним почуттям, як я брав в гімназії мазепинку. В середині, на дні шапки, пишу: «Бог і Україна» й вдягаю на голову. Потім стаю перед дзеркалом. Мої очі заискрилися, а уста прошепотіли: — Я студент і член студентського товариства «УКРАЇНА».

—**—

Ми зустрілися з моєю товаришкою зі студій вже кілька разів. Ми вже сідаємо на викладах одне біля одного. Ми вже «потикали» собі. Вона мене кличе «Мішель», а я її кличу Люся, зукраїнізувавши її ймення Люїза. Значить, ми не довжні собі нічого. Їй подобається моя студентська шапка. Можливо, тільки ради тієї шапки вона мене зфотографувала. Одну таку свою фотографію післав я додому. В листі ще не кажу нічого хто мене зфотографував. Можливо тому, що й я сам не вірю про наші ближчі та далекосяглі відносини. Можливо, це тільки т. зв. студентська любов. Я ані сам не завважив, що моє знання французької мови поступило кілометровими кроками вперед від коли ми з Люсею почали разом ходити. Я вже можу непогано вести розмову. Правда, помагаю собі жєстами та описами, як потрібне слівце не приходить на розум. Недавно Люся мені погратулювала. На викладах, коли йдеться про фахові терміни, я майже все розумію. Очевидно, не розумію т. зв. «цвішенруфів» або професорських жартівливих дотепів. Всі сміються, а я усміхаюся, щоб не остати дурнем.

Мої товариші, а між ними й Люся, вже приго-

товляються до іспитів. Вони почали нормально шкільний рік. Я мушу ще робити зимовий семестр. Вчуся дуже багато. Деякі розділи з ботаніки та зоології вивчаю напам'ять, бо своїми словами я ще не вмію переповісти. Вірю, що Бог мені допоможе наздігнати моїх товаришів і т. зв. «друге пропе» буду здавати вже разом з ними.

В неділю зустрічаємося з Люсею в католицькій церкві «Сен Франсуа». Люся мені призналася, що вона походить з мішаної родини: тобто, батько протестант, а мати католичка. Вона — Люся та її два брати — католики. Її тітка — батькова сестра — протестантська релігійна сестра. Вона дуже замановала Люсю на євангелицькі культу. Тепер, коли Люся ходить зі мною до католицької церкви, тітка дивиться на це кривим оком, але мусить, як бачу, з тим погодитися.

Сава й Федір ходять до православної церкви. Я також би там деколи пішов, але я не маю сили побороти в собі ненависти до проявів отого московського месіанізму. Не можу їх слухати. Тому й до польського костюла я дома не ходив, ані ніколи там не вступив, щоб не гнівити Господа Бога почуттям ненависти до ворогів. Тут, у Швейцарії — справа інша: Є це римо-католицький обряд, але вони, швайцарці, не дають мені причини когось ненавидіти. Ось так не грішу, хоч в церкві. При тім, як бачу, я захоронив Люсю від релігійного блуду.

—**—

Пан Євген Бачинський скликав сходини Клубу. Я, автоматично ставши членом Клубу, також прийшов на ті сходини й познайомився з багатьома українцями — старими емігрантами. Декотрі з них зацікавилися мною і розпитували про українців на рідних землях. Між ними й пані Келлер-Чикаленко. Це дочка нашого великого мецената, поміщика — Чикаленка. Вона втішилася, що я дещо знаю про її батька й подарувала мені його спогади. Пані Келлер-Чикаленко — це надзвичайно культурна й високообразо-

вана жінка. Говорить всіма західньо-європейськими мовами. Її чоловік — німець, професор університету. Їх велике нещастя, як вона сама мені призналася, це їхній синок-монголоїд.* Вона вже була у панства Бачинських, коли я прийшов. Не було ще нікого й ми могли трошки поговорити. А згодом зійшлося ціле товариство. Я сів знову в куток, щоб могли всіх бачити. Думаю, що з тих самих мотивів, знову сів біля мене Микола Лівіцький.

Пан Бачинський відкрив сходини й привітав усіх, а спеціально полковника Коновальця, котрий вступає до Клубу, як новий член.

— А за тебе забув, — шепче мені Лівіцький.

— На цім мені не залежить, — кажу.

— Нас тут, як бачиш, є мало, але кожний належить до іншої партії, — шепче мені далі, сміючись.

— Цікаво знати.

Між тим п. Бачинський виголошує промову про міжнародну політичну ситуацію. Слухаю його з увагою. Думки глибокі, для мене нові й корисні. Але, констатую, що він не є великий промовець. Не знаю, чи це тому, що він уже так довго перебуває за кордоном, чи тому, що не дав йому Бог талану промовця. Коли настала дуже довга перерва, Лівіцький шепче мені:

— Пан Бачинський дуже гарно пише, але не вміє висловити своїх глибоких думок. Коли вже буде дуже прикро слухати, тоді подумай собі, що тебе страшенно болить зуб.

Я покивав головою, але подумав собі, що тут самому треба призадуматися й розвинути його гарні думки.

= ** =

Ось вже поволі кінчиться літній семестр. Люся вже навіть поздавала іспити з так званого «першого пропе». Інтелігентна й працююча ця дівчина: дістала максимальні оцінки з усіх предметів. Я їй грату-

* монголоїд — синонім »трізомія 21«.

люю, а водночас кажу, що їду додому на вакації. Бачу, що посумніла, але перемогла себе й каже:

— Ти мав би лишитися в Женеві й використати цей вільний час на навчання французької мови й предметів, щоб наздогнати втрачене.

Має правду Люся, але мою душу огорнула така страшна туга за домом, що та душа аж плаче з болю. І я поїхав. Очевидно, в моїй синьо-жовтій шапці. Аж в Тернополі, коли виступив з потягу, щоб переїсти на скалатський, приступив до мене польський поліцай:

— Пшепрашам, гдзе то ношов таке пенкне чапкі?

— В Геневе.

— Дзенкуев.

—* *—

Цілі вечори розказую нашим про чудову Швайцарію, про Женеву, про університет, про товаришів. При тому, не хотючи, спімнув я мою студійну товаришку, Люсю. Моя мама насторожилася:

— Так ти собі вже й дівчину знайшов, і то не нашу.

Я почервонів, як рак:

— Як то «знайшов»? Це студійна товаришка, як і інші студентки.

Мама вже нічого не відповіла, але я відчув, що вона відгадала мої почуття до Люсі та що її болить, що вона «не наша»...

Жнива. Кошу зі Стефаньом і татом, вожу снопи додому, орю і стараюся не думати ані про Женеву, ані про студії, ані про Люсю. Але це мені аж ніяк не вдається. Задивлюся і на тлі нашого лісу з'являється, як фатаморгана, кучерява голівка й блистять синьо-зеленяві очі... Я написав їй коротенького листа по-французькому (на довшого моє знання французької мови ще не вистачить). Але щоб вислати листа, треба йти на пошту аж до Іванівки. Нема ради, мушу поділитися з моєю тайною з братом Федьом. Він rado побіг на пошту.

Ось кінець жнив. Стіжки збіжжя та стирти ви-

молоченої соломи заповнили подвір'я. Саме тоді з'явилися величезні заграви пожеж. Це горять стирти й стіжки польських колоністів. Українські націоналісти протестують в цей спосіб проти колонізації наших земель.

Тато дивиться і сумно хитає головою:

— Польські колоністи — наші вороги, це правда, але так то марнувати хліб — дар Божий, це гріх.

Ми — хлопці — оправдуємо:

— Боротьба за життя народу не має границь.

Але польський уряд має силу. А де є сила, там є право. Польська влада висилає військо на наші землі. Воно варварським способом нищить наші кооперативи по селах та містах, катує наше населення. Дійсно «лютим вампіром» (як пише псет) кинулася на наші рідні землі.

Мої родичі радять мені чим скоріше виїжджати з дому, щоб уникнути арешту. Я послухав. Мати знову приготувала мені пакуночок. Я сховав свою синьожовту шапку до валізки й прощаюся з рідними. Мама дуже плаче. Тато, Федь, Стефань з жінкою витирають сльози. Я також.

— Держись, Михасю, — каже тато, — й вертайсь додому! — додають обоє з мамою. Вони, ніби відчували, що ми бачимося востаннє...

—**—

— Як ти з того пекла вирвався? — питає мене Руснак, якого я зустрів першого, приїхавши до Женеви.

— Я вирвався, — кажу, — але сотки нашої молоді та кооперативних працівників мліють або вмирають від побоїв польської солдатески. Мої родичі відчували, що є зле й мене на час відвезли до потягу.

— Саме завтра ввечорі маємо в цій справі сходити Клубу. Мусимо вислати якісь протестні листи до поміщення в швайцарській пресі та до міжнародних організацій. Треба щоб світ знав, що поляки з нами роблять.

— Де будуть сходини?
— У пана Бачинського, як звичайно.
— Очевидно, прийду, але найперше мушу собі знайти якусь кімнату, бо моя вже занята.
— Кімнат багато. На кожному кроці бачиш таблички на вікнах: «А люе» (До винайму). Але подивися десь в Каруж або Акація. Там дешевші.

І дійсно, я скоро знайшов кімнату — вул. Алльоброж, у одної бідної італійської родини. Чоловік — робітник, часто без роботи. Мама й дочка з конгенітальною люксацією кульшевого суглобу. Кривають обі. Дочка все таки працює і це велика поміч для родини. Я також у них харчуюся. Рано — горщик кави й кусок хліба. На обід якась юшка та полента, помащена маслом. На вечерю знову полента (густа кукурудзяна каша) та сир. Старий Дельмастро підсміхається: «Полента дура, формадджіо д'Голянда» (італійська пісня)...

— Розумієте? — питає.

— Розумію, — кажу. Я й по-італійському з ними трохи вчуся.

Старий розказує, що як є безробіття, то їм — тобто італійським робітникам у Швейцарії, — їхня організація, «Фашшіо», помагає. Бідна це поміч. Вони насилу зв'язують кінець з кінцем кожного дня. Ще добре, що дочка має працю.

—**—

Хоч я маю дуже мало часу, бо виклади вже почалися і треба вчитися, все таки я пішов на сходини Клубу. Головною точкою програми була паціфікація в Галичині та на Волині, тобто, фактичне руйнування українських дібр і знуцання над українським населенням.

— Як то там виглядає? — питають мене, як того, що тепер приїхав з дому.

Я розповів присутнім усе, що чув і що бачив.

Було вислано від управи Клубу відповідні протести до Ліги Націй.

—**—

Пані Келлер-Чикаленко запросила нас, кількох студентів, на вечерю. Вона напевно дуже терпить через хворобу (вроджену) свого сина, але нікому не показує своїх турбот. Мила, усміхнена, випитує інших про їхнє здоров'я.

Після вечері звертається до мене:

— Французька мова вже не робить вам труднощів?

— Ще робить, але на викладах вже даю собі раду.

— В гімназії — яку чужу мову ви вчилися?

— Я скінчив клясичну гімназію, отже вчився латинську і грецьку, а з сучасних — німецьку і польську.

— Не знаю чому, але з чужих мов я найбільше люблю англійську, — А за хвилинку поставила інше запитання: — Знаєте якусь з найновіших наших пісень, що співають в Галичині?

— Співають у нас всі стрілецькі пісні та інші...

— А ви вмiєте співати?

— Трохи вмiю.

— Ну, заспiвайте нам якусь нову пісню, прощу!

Я почервонів, як рак, і почав потихесенько співати першу, що прийшла мені на думку:

І снилося зночі дівчині,
Що маки в саду процвітали,
Що коней вороних сідлали...
І снилося зночі дівчині...
Приснився сон дивний, нежданий,
Приснився їй любий, коханий,
Що другу цілує, мов п'яний,
Поганий сон снився, поганий...

— Bravo! — каже пані Келлер, — чути тут ваше молоде, може й залюблене серце. Але пісня дуже гарна.

Правду має пані Келлер. Ми з Люсею вже зустрічаємось не як товариші зі студій, але як двоє молодих, залюблених людей. Звичайно я її жду на широкій, трав'яній площі «Плен де Пленпале». Вже здалека бачу, як вона виходить з-за вугла вулиці, де є Медична школа, переходить попід ряд густих каштанів і струнко, поважно, не поспішаючи, крокує асфаль-

тованою стежкою в моїм напрямі. Тоді я йду їй назустріч. Багато маємо що собі сказати. Звичайно переходимо «Ронд-Пунт» і йдемо до університетського парку; часто сідаємо на лавку напроти т. зв. «Пам'ятника реформації»: це високий мур під «Променад де ля Трей» старого міста. На цьому мурі чотири великі, похмурі постаті: Кальвін, Фарель, Без і Кнокс. При них великий напис: «Пост тенебрас — люкс».* Я вже багато разів переходив туди й бачив ці постаті. Але тепер, сидячи з Люсею на лавці перед цим пам'ятником, я задивився на нього очима моєї душі, а уста прошепотіли: «Кальвін, Фарель, Без ет Кнокс — сік пост діем веніт нокс».**

— Що ти кажеш? — питає Люся.

Повторюю моє латинське, віршоване речення. Люся знає латину. Зрозуміла.

— Як би так тебе моя тета Люїза — почула!

— Не була б задоволена?

— О, ні!

— Твоя тета така прихильниця реформації?

— Вона протестантська монашка.

Дуже неприємно зробилося мені на душі, що я повівся нетактовно.

— Вибач, Люсенько! Я не хотів образити твоєї тети.

— Вона цього не чула, — каже Люся, — а я їй не скажу.

—**—

Різноманітне тут моє життя і моя діяльність. Але є теж різноманітні на це причини. Ті причини розбурхують моє життя: виклади, приготування до іспитів, зустрічі з Люсею. Саме оці зустрічі з любою дівчиною дають мені стільки життєвої наснаги, стільки душевних імпульсів... А тут ще треба повнити обов'язки сина української нації. Ось тепер наше студентське товариство влаштовує вечірку на відсвяткування річниці

* »Після дощу — сонце« (лат. приповідка).

** »Кальвін, Фарель, Без і Кнокс — так після дня настала ніч«.

проголошення самостійности й соборности української держави 22-го січня. Запросили ми на вечірку всіх членів Клубу. Доповідь про це свято матиме інженер Дмитро Андрієвський, а я маю деклямацію. Прошу Люсю, щоб прийшла, але вона відмовилася, кажучи, що буде там як біла ворона. Я її розумію, але все таки прикро мені, бо я так хотів би її «втягнути» в наше національне життя...

Свято відбулося. На ньому я зрозумів, що ціла наша колонія знає про мої любовні справи з Люсею. Тому я рішив відвідати з нею декотрі наші родини. Насамперед зайшли ми до панства Бачинських. Вони дуже ввічливо нас прийняли. Пані Бачинська запропонувала Люсі працю в її «Інституті краси». Люся подякувала, кажучи, що їй, як студентці медицини, важко було б знайти на це час. Пан Бачинський, сміючись, каже:

— Вам треба буде, панночко, хоч трошки підвчитися по-українському.

— Я вже вчуся, — каже Люся по-українському.

Пан Бачинський аж рота отворив:

— Боже мій! Це чудо! Перше українське речення чую з уст швайцарця.

Відна Люся. Вона дійсно вже почала вивчати українську мову з підручника «Берліцшуле», тобто, німецька мова для українців. Значить, Люся мусить вчитися навпаки. Іншого підручника не можу дістати.

—* *—

Я дуже приготуюся до іспитів. Декотрі розділи з ботаніки й зоології знаю напам'ять. Мушу так вчитися, бо коли сам творю речення в цій науковій діяльності, роблю похибки. Тепер, коли виходимо з Люсею на прохід, вона бере книжку й іспитує мене. Ось сидимо в парку «Парк де ля Гранж». Над нашою лавкою насіла парасолею плакуча верба. Трошки нижче цілі пасма розцвілих троянд. Кожний легіт вітру приносить до нас їхній запах і навіває на душу безмежну, незбагнуту тугу. Ген, ще нижче, переливаються

синьо-зеленяві хвилі озера. Я замріявся... Люся по-
ложила свою руку на мою:

— У які сни ти пірнув, Михасю? — каже.

Я відірвав свій зір від озера й глянув любо на
Люсю. Вона, як бачу, є дійсно дитина з-над Леману.
Колір її очей — відблиск озера.

— Чому так дивно дивишся на мене? — питає.

— Це Женевське озеро зродило колір твоїх очей,
ти, русалко моя!

—**—
*—

Женева весною — це дівчина-красуня над озером.
Вона простягнула свої білі руки у формі палаців і го-
телів з мосту «Понт дю Монблянт» в напрямі Женев-
ського озера. Тримає в руках букети квітів, садів і пар-
ків — «Парк де ля Гранж», «Парк де-з-о-вів», «Парк
Мон репо»... Її коси пливають далі Роданом. У хвилях
озера купається сонце. Воно бризкає золотом на її біле
тіло й манить її скупатися з ним у синьо-зеленявих
хвилях. Здається, що вона ось-ось пірне у ці хвилі,
щоб втихомирити любовну, весняну тугу.

—**—
*—

Ціла наша колонія, тобто «Клюб» і студентське
товариство «Україна» заметушилося цієї весни, 1931
року. Швейцарський Червоний Хрест влаштує в па-
латі експозицій міжнародню культурну виставку. Ми
хочемо там відкрити наш український стенд. Але мос-
калі й поляки роблять все, щоб до того не допустити,
мовляв, це тільки державні нації можуть робити. Од-
нак пан Бачинський, а особливо пані Каррі через
свого дуже впливового мужа (професор міжнародньо-
го права на Женевським університеті) ворухнули всі
можливі швейцарські сили й таки досягли позволен-
ня. І ось Україна виступила, як державна нація,
і влаштувала свій «Веселий куток». Виставкою укра-
їнських вишивок, писанок тощо занялися наші жін-
ки. Ми — студенти — співаємо наші народні пісні й
танцюємо наші народні танці. Знайомий швайцарець,
професор співу й композитор підготував з нами хо-
рові співи, а Мартинюк — танці. Біда, що нема наших

дівчат. Є тут Оксана Федак, але, як сама каже, вона не вміє танцювати. Просив я Люсю, але вона каже, що вона абсолютно «не до танцю». На щастя знайшлися інші швайцарки до танцю і до співу. Скільки я намучився, поки швайцарська співачка вимовила «хустиночка», а не «шустиночка». Наші пісні так захопили швайцарського професора, що він, як сам каже, вправляє з нами з насолодою. Я співаю і танцюю кожний вечір, аж Люся гнівається:

— Ти ж маєш іспити перед собою, — каже.

— Це тільки кілька днів, — оправдуюся. — Мусимо використати позволення і все зробити для української справи.

Ми дійсно використали цю нагоду, як можна найкраще й мали великий успіх. Наші пісні й танці надзвичайно подобаються швайцарській та іншій чужинецькій публіці. Співаємо й танцюємо, що аж чуємо деколи серце під горлом... Сідаємо за куліси відпочити. За хвилинку пані Каррі або пані Бачинська кличе:

— Перед нашим «Веселим кутком» повно людей! Та йдіть їм дещо показати!

Немає ради. Беру швайцарську дівчину в українському строю, музики наші починають коломийки й ми знову танцюємо. Потім змінює мене Федір, поки він не змучиться. Тоді я виходжу й виспіваю при акомпаньяменті музики наші народні пісні. Ось так ми виловляємо цілі дні, цілі вечори, доки тривала виставка. Кажуть, що при тому ділі наші «Клюб» і гроші заробив. Напевно підуть на добре національне наше діло.*

—**—
*

При праці час летить пташиним летом. Я вже здав іспит з ботаніки у проф. Шоду. Старий «бурмило» запам'ятав собі мене, що я ані слова не знав по-французькому:

— Ви зробили гарний прогрес, — похвалив мене,

* Як я довідався потім від п. Бачинського, вернувшись до Швайцарії в 1968 р., з цього фонду платили теж лікування відомому поетові Леонідові Мосендзові.

чучи як я деклямую напам'ять цілі розділи з його книжки. Із зоології, у проф. Гієно, дійшло до неприємної ситуації. Нарисував я на таблиці анатомічні органи щура.

— А тепер назвіть їх, — каже професор.

Називаю кожний орган, починаючи з легень. Дійшов я до сечового міхура й якась біла пляма зробилася мені в мозку. Не можу собі пригадати французької назви «ля вессі» (сечовий міхур).

— Так що? Що це є? — питає.

— Це є коробка на сеч, — кажу й прошу вибачення. Засміявся професор і дав добру оцінку.

—**—

Сиджу я на лавці, при довгій, прекрасній променаді над озером і думаю важку думу. Підручник фізики лежить мені на колінах, але я не маю душевної сили, щоби братися до навчання. Ще перед трьома тижнями написав я до родичів листа, в котрім я просив їхнього позволення лишитися через вакації в Женеві. Як причину подав я приготування до дальших іспитів (фізика й хемія) та заощадження грошей на подорож. Крім того не був я певний, чи дістану від польської влади дозвіл на виїзд. Про Люсю я в листі нічого не згадував.

І ось дістав я відповідь. Пишуть мені, що позволення лишитися дали б, але є важливіша справа на перешкоді: їхнє фінансове положення так погіршилося, що вони взагалі не є в силі мені посилати грошей на дальші студії. Додають для ілюстрації, що на один місяць мого прожиття і студій в Женеві, треба би продати одну корову. А в них остала тільки одна корова з телятком.

Втираю сльози з жалю за жертви, котрі мої родичі приносять для мене й роздумую: один рік медицини маю за собою, французьку мову вивчив настільки, що можу далі студіювати. Коли ж вернуся додому, всі мої пляни пропали. Що там робитиму? Поляки мене на медицину не приймуть.

«Як би я попробував сам пробиватися?» — блиснула мені думка. — «Але як?»

Ховаю листа й блуджу зором і думками по моїм довкіллю. По широкій променаді пливають цілими шарами люди, бігають веселі діти, кидають куски хліба мевам і лебедям... На сусідній лавці сидить, також з книжкою, молодий мурин. Блищить на сонці його чорне — аж синяве — лице. Ані він не читає, але водить зором по прохожих.

«Цікаво, — думаю собі нараз, — яке є його почуття в отсій білій юрбі? Але він не має, напевно, таких фінансових турбот як я, бо є дуже гарно й модерно зодягнений. Це мусить бути син якогось провідиря кляну або міністра. Можливо, його земляки пухнуть від голоду, а він тут чваниться. Та все таки я не хотів би бути на його місці та в його шкірі...»

Зриваюся з місця і біжу до університетської бібліотеки, щоб в студійній залі взятися до навчання.

«Треба приложити всіх зусиль, — думаю собі, — щоб здати ще оцих два іспити й мати перше пропе (перший рік медицини) за собою, а потім побачимо».

Перед університетом зустрічаю двох товаришів студій, двох польських жидів:

— Куди йдете? — питаю.

— Маємо іспити з хемії.

«Піду послухаю, — думаю собі, — як професор Дюпор екзамінує».

У викладовій залі хемічної школи є вже ціла одна група кандидатів до іспитів і є кілька «слухачів». Сідаю між них і жду. Ось професор входить до залі. Ми всі встаємо. Він не йде за катедру, але сідає до першої лавки, витягає якийсь папірець (правдоподібно, список кандидатів), щось переглядає, а потім кличе кандидата після ймення. Я уважно слухаю питання і відповіді. Відповіді не завжди добрі. Ось так минула година, потім друга. Врешті останній кандидат скінчив іспит.

По хвилині професор звертається до «слухачів»:

— Котрий ще хоче здати іспити?

Це слівце «здати» промайнуло блискавкою крізь мій мозок. Я зрозумів, що старий професор, відходячи на пенсію, має добру інтенцію при його останнім іспитуванні.

Я підніс руку.

— С'іль ву пле (будь ласка), — каже професор.

У мене страшно почали трястися коліна. Я напрував всі свої сили, щоб підвестися з лавки. Я вже багато працював над хемією, але приступити до іспиту ще не збирався. Блідий, як стіна, я наблизився і сів біля професора на призначене місце. Професор подивився на мене й усміхнувся. Я зрозумів його усміх. Він уважає мене за авантюриста.

— Ви навідували точно хемічну лябораторію? — питає.

— Дуже точно.

— Посвідку маєте?

— Маю, але не при собі.

— Це не шкодить. Я її знайду в протоколі. А тепер питання: Що твердить закон Лявуазьє?

— Що матерію людина не може ані створити ані знищити при хемічних реакціях.

— Бачу, що початки хемії ви вже вивчили.

Потім поставив мені ще цілу низку питань з ін-органічної та органічної хемії. Декотрі я знав добре, декотрі поплутав. Врешті професор каже:

— На достаточну це цілком вистачить. Але раджу вам ще при нагоді до хемії заглянути. Маєте на це розумові можливості.

—**—

Увечорі ми зустрілися з Люсею:

— Маю багато новин тобі сказати.

— Добрих чи злих? — питає здивована.

— І дуже добрих, і дуже злих...

Люся дуже занепокоїлася. Бере мене за руку й ми біжимо на наше улюблене місце в університетському парку. Сідаємо на лавці під могутнім, кристалитим каштаном.

— Ну, розкажуй! — каже нетерпеливо Люся.

— Я зложив з успіхом іспит з хемії.

Люся вхопила мое лице до своїх оксамитних долонь і притиснула свої гарячі уста до моїх.

— Гратулюю, гратулюю, — шепче між двома поцілунками.

Я її ніжно притулив до себе. Нараз вона здригнулася, як від гарячки:

— Ну, а та сумна вістка?

Я глибоко зідхнув і притулив її сильніше до себе.

— Кажі!

— Дістав я від родичів листа. Пишуть мені, що господарська криза вичерпала їх майже до дна. Радять мені вертати додому, бо не можуть мені післати грошей на дальше навчання...

Чую, як Люся здержує плач...

— І що ти рішив? — каже врешті голосом повним жалю.

— Я остану тут. Я хочу закінчити медицину і... не можу розлучитися з тобою, бо я тебе люблю... — говорю майже торжественно.

— Ти мене любиш?

— Так! Я тебе кохаю і маю намір колись повінчатися з тобою.

— І я тебе люблю, мій дорогий Михасю! — каже Люся по-українському.

Ми з Люсею ще довго говорили про наше кохання, про реалізацію наших плянів і зробили собі багато постанов. Але коли я прийшов додому і почав роздумувати, різні сумніви вдерлися у моє бідне серце — в запалі кохання ми визнали собі любов і вірність. Але як зреалізувати наші добрі й шляхетні пляни?

«Ось ти, Михайле, — кажу собі в думці, — що маеш намір повінчатися з Люсею, ти скінчив один рік медицини. Крім того ти є чужинець... Навіть після закінчення медицини, мусиш залишити Швейцарію і вертатися додому. Що там робитимеш з чужим дипломом? А Люся — швайцарка. Скінчить зубну медицину й перед нею чудова майбутність»...

Страшний біль мучив моє серце й мою душу, поки мене не зморив сон. Але ми наші мрії зреалізували, мимо найважчих обставин і доказали, що з Божою поміччю та з подружньою любов'ю можна і гори переносити.

—**—

Сьогодні рано прочитав я на університеті оголошення — визов, щоб студенти голосилися під час ваканцій до т. зв. «Студентської колонії праці». Подорож і харч — задарма.

«Це буде один місяць дешевого прожитку», — думаю собі.

Я негайно приголосився. Люся не є цим задоволена. Але вона дуже розсудлива, розумна, і вміє реально думати.

— Це ж тільки один місяць розлуки, — потішаю її.

— Важкий і сумний буде цей місяць для мене, Михасю, — каже сумно, — але думаю, що ти тут маєш рацію.

Я написав додому листа, щоб родичі не турбувалися моїм прожитком та моїми студіями. Що я собі якось дам раду. Можливо, мені пощастить дістати місце асистента або щось подібне. Головне, щоб я міг продовжувати студії медицини.

СТУДЕНТСЬКА КОЛОНІЯ ПРАЦІ в АВСЕРБЕРГУ

(Ця частина спогадів була друкована в «Студентському шляху» у Львові, 1932 року, ч. 9-10)

«Союз швайцарських студентів» майже кожних літніх ферій організує так зв. «Студентські робітничі колонії» раз в одній, раз в іншій місцевості Швайцарії. При виборі місця керується тим, наскільки цивілізація опоганила первісну красу грізних могутніх альпійських хребтів. Колонії ці мають практичний характер. Учасників вживається до будування залізної чи битой дороги. Організація виглядає ось як: Провід Союзу порозуміється з міністерством комунікації й розсилає по всіх університетах світу відозви з закликом, щоб тамошні студенти приїхали до робітничих колоній. Водночасно подається умовини. Літом 1931 року було дві «Студентські колонії праці»; одна в Лякс, а друга в Авсербергу. Я був учасником тієї останньої й саме хочу поділитися своїми враженнями й спостереженнями.

Умови цього року були такі: 1) подорож залізницею через Швайцарію аж до місця праці — даром. 2) Харч — три рази денно і в десятій годині — чай. 3) Нічліг — в гірських шалашах (щось в роді нашої колиби). Постіль (накриття) військова. Години праці: від 5 до 7 ранку і від 8 до 13 з півгодинним відпочинком в 10-ій годині. Разом на тиждень 40 годин праці. Всі післяполудні й неділі вільні від праці і кожний може їх використати після своєї вподоби.

* * *

В неділю, 10-го серпня 1931 р. мав я вже все приготоване: карта учасника колонії, бон — на квиток на подорож; великі, окуті цвяхами черевики, старе убрання до роботи, спортові штанцята, сильну закуту палицю, електричну лампу тощо. Наплечник випакований.

На дворі саме злива. Навіть повільні женеvці спішаться. Станція уявляє собою цікавий вигляд, особливо тепер під час ферій. Можна побачити типи різних народів і рас, які приїхали налюбуватися красою швайцарської природи.

Вимінюю бон на білет і вневдовзі я вже в вагоні.

Електричний потяг мчить стрілою поміж садами, виноградниками та віллами — розкиненими здовж північного берега Леманського озера. Тоне Салев* у сивій густій мряці. Дальше — понуре, сумне озеро... Де-не-де бовваніє лиш рибальський човен. По другій стороні озера Альпи закутані густою, дощовою хмарою. Годі узнати границі між озером і хмарами. Минаю міста Ніон, Ролль, Льозанну, Веве, а ось і Монтре. Чарівне Монтре. Положене саме в тому місці, де кінчиться озеро, входячи ще малим закрутом в долину Родану. Безпосередньо за містом піднімаються схили гір, покриті навесні морем нарцизів. Озеро вже за нами. Потяг повзе тепер, як вуж, долиною Родану, поміж могутніми альпійськими верхами. Тут огортає мене сум і туга за чимось далеким, широким, розлогим... Озеро бодай в дечому нагадувало мені розлогі лани рідного краю. Я чуюся малий-малий серед могутніх альпійських велетнів-скель...

Вітер дещо роздер одностайну занавісу хмар і гонить ті вовняні отари; жене їх на узбіччя гір, розбиває на щораз менші, часом вигляне й сонце.

Сен Моріс... Гори нависли над самим шляхом, наче грозять, що ось-ось впадуть на потяг, роздавлять його і сліду не остане по тих, які прийшли видерти тайну гір. А ген, високо, де пливе хмара, на недоступному місці, присів старинний замок, мов орлине гніздо.

Біля полудня пересідаю в Бріг і їду майже в противнім напрямі, скручуючи дещо на північ. Потяг увесь час піднімається догори. Переїжджає понад страшними проваллями, то гине в гирлах темних тунелів.

Авсерберг. Вискакую з вагону. Маленька гірська станція. На пероні стоїть кількох молодих людей...

* гора положена на кілька кілометрів на полудне від Женев.

Але що це за люди? Не вірю своїм очам... Лиця чорні — від сонця й вітру, в деякого борода; півнагі, лиш в кожного на ногах величезні, закуті черевики. Один з них підходить до мене. В нього також величезні черевики, короткі спортові штанці, а на голій спині закинена на опашки кожушана камізелька. На голові якийсь дивний капелюх — закосичений альпійськими фіялками. Він виймає люльку з зубів та простягає до мене руку.

— Добридень! Як маєшся?

Відповідаю і з немалим здивуванням пізнаю одного шотляндця, студента Женевського університету. Він перебув вже тут один етап.** Тепер вийшов із іншими на двірць зустрічати тих, що приїхали на другий етап. Від станції, за десять хвилин ходу, лежить село Авсерберг. Тут ми — новаци — зголосилися в бюрі. Мене приділили до другого табору, що працює вище в горах, з осідком в Люгі Гітте, а інших новаків до першого табору, що є в тому ж селі.

По дорозі до табору розказав мені цей знайомий шотляндець, що в другім таборі куди краще, бо поперше, ті з першого табору мусять щоранку підойматися до нас на снідання, а це кілька кілометрів, а по-друге, що в тому першому таборі надто «буржуазно» (як він висловився). Мешкають вони в селі, в хатах. Другий табір вище в горах, а крім цього не має «вигід». Життя примітивне, тверде, але свобідне й здорове.

Слухаючи це, не міг я собі уявити, як же там в тому другому таборі може бути, коли в першому «за буржуазно». Це ж маленьке альпійське село. Дерев'яні хатки; біля них ще менші хлівці. Народ убогий, примітивний, дуже мало культурний — в порівнянні з населенням інших кантонів.

Люгі Гітте це маленький дерев'яний будинок, далі другий, дещо більший. Недалеко від них — два великі шатра.

В більшому будинку жила «меншість». Здивований, запитав я про генезу цієї назви. Жартома прохав

** цього року було три етапи табору.

я мого провідника, щоб він постарався, щоб хоч мене до тої «меншості» не приділили, бо не хотів я ще й тут бути битим і гоненим.

На мої зауваги шотляндець розсміявся, бо хотів саме постаратися, щоб я попав між «меншість».

«Меншість» має там часто більші права від «більшості», а завдячує це своїй поведінці. Треба було бути повновартісним молодцем щоб «меншість» прийняла його до свого гурту. Генеза назви є та, що до «меншости» належать швайцарські французи й всі чужинці які говорять по-французькому. В «більшості» є всі ті німці, які говорять «швіцердойч», тобто, діалектом, якого навіть інші німці не розуміють. Ті, що не говорять ані по-німецькому, ані по-французькому, належать до третьої групи.

Ми зблизились до будинку — осідку «меншості»; це невеликий дерев'яний «шалаш». Побудований він на стрімкому узбіччі, тому виглядає з одного боку наче би був одноповерховий, а з другого боку дах доходить аж до самої землі. Як я потім розглянувся, то побачив, що в «партері» жила колись худоба. а на «поверсі» жив господар. Тепер це все заняли студенти. На «поверсі» міститься читальня й їдальня в одній, а кухня в другій кімнаті (для цілого табору), а на «партері» — «спальня» для «меншості».

Входимо до «спальні». Замість дверей є лиш густа дротяна сітка, що хоронить «меншість» від мух і пропускає денне світло.

Опинившись внутрі, не бачив я зразу нічого, бо двері були нами обома заслонені. Шотляндець сів на першу з краю причу, а я без запрошення сів коло нього, щоб відсапнути. Зробити кілька кілометрів в Альпах, з повним наплечником — то чуба добре загіреш!

«Спальня» — це був звичайний хлівець, лиш дещо побілений та оббитий паперами. По обох боках були дерев'яні причі, а на дошках були положені рядами сінники з накриттям. Кількох студентів спало, один читав книжку, обернувшись головою до дверей, а один лежав без руху на причі та вдивлявся в лице

якоїсь дівчини, що було нарисоване чорним олівцем на папері, що був наліплений на стіні.

Шотляндець перервав заняття співмешканців і почав їх переконувати, що мене треба прийняти між «меншість». При цьому подав таку скількість видуманих про мене прикмет, що я з трудом здержав сміх. Але в висліді — прийняли мене в свій гурт.

Перша моя робота це було змінити постіль на призначеному мені тапчані, повітріювати накриття, зробити «шафку» на свої речі — одним словом дещо улаштуватись. Це тривало майже до вечора.

В сьомій годині вечеряємо на дворі, бо випогодилось. Під соснами п'ять довгих столів. Сьогодні прийшли до нас вечеряти всі з першого табору і старшина з бюро. Ідунки бляшані, військові. На вечерю — какао, хліб з маслом і конфітури.

Після вечері начальник колонії (шеф) привітав усіх новоприбулих та розказав, що і як маємо робити, який є плян праці, який поділ годин, — а на кінець заповів що є абсолютно заборонено пити тут воду. В тій воді, як ствердили лікарі, знаходяться бактерії тифу. Тутешні постійні мешканці справді ту воду п'ють, але вони вже п'ють ту воду з роду в рід, отже, в організмі витворилась відпорність.

В десятій годині ми вже були в ліжках. Треба було дещо відпочити, бо завтра — праця. Не зважаючи на тверду солом'яну подушку, я негайно заснув.

Здавалось, що лиш задрімав, як нагло хтось почав свистати й кричати: «Гуфшта!»* Це вже «обман»** згання всіх до роботи. Година — 4.30. Ще напівсонний вбираюся і виходжу разом з іншими. В одним з шаптер лежало знаряддя до роботи: рискалі, джагани, пили, сокири, залізні дрючки до підважування каміння тощо. Кожний бере те, чим думає працювати. Беру джаган на плече й підіймаюся, як інші, поволі, великими кроками догори. Йдемо з початку на три мет-

* швайцарський діалект: замість »вставайте!« (Aufstehen).

** Обман — начальник нашого табору; вибраний студентами з-поміж себе. Він будить всіх ранком: дає свиставкою знак, коли починати та кінчати працю, і т. д.

ри широкою, ново-вбудованою дорогою. Це вбудував перший етап. Ось дорога кінчиться. Далі видно лиш зазначений палями напрям дороги. На просторі кількадесяти метрів видно розпочату вже працю: повалені дерева, обкопані каміння, а далі дике, стрімке узбіччя.

До роботи стають по двох — один з джаганом, другий з рискалем. Припадково станув коло мене високий худий осібняк. Чорне кучеряве волосся, ще сьогодні нечесане, настобурчилося й навівало на його лице півдикий вигляд. Бачив я його між «меншістю» увечорі, але не познайомився ще з ніким.

На його пропозицію працювати разом, я погодився радо, бо він умів по-французькому, а німецьких швайцарців годі було зрозуміти. Перше його питання було, звідки я походжу. Це питання таке зрозуміле під час всякої мандрівки, байдуже, чи мандрується по Поділлі, чи приїдеться на чужину. А все ж таки це питання драгувало мене на чужині, бо українцеві важко на нього відповісти. На Заході поняття нації й держави є тотожне. Вистачить сказати державну приналежність, а вже ніхто не питає про національність. Українці все мусять давати додаткові пояснення. А тут ще годі вияснити одним словом, бо не всі орієнтуються в нашій політичній положенні. Тому звик я інформувати про моє походження коротко: «З України». Як розмовець визнається в нашому положенні, то питає, з якої України. При цьому називає головні міста (Київ, Львів). Але часто мовкне, бо не знає, звідки такий край взявся. Та найгірше болить, як розмовець скаже: «Ах, так! Ви є москаль» ("Russe"). Тому відразу при цьому питанні треба давати багато вияснень. Моїм новим товаришам мусів я також давати багато вияснень. Дехто не знав навіть, що є така самостійна нація. Але перший мій розмовець, з яким довелось мені спільно працювати, визнавався добре в нюансах нашого положення. Виявилось, що він турок. Нагадалося мені: Де сила — там слава! Нераз наші прадіди добре туркам штани зрізали. Звідси й знають про нас.

Праця. Дзвонять джагани об каміння, скрегочуть

рискалі, свищать пили в студентських руках. А все це якось так незручно, так нескладно; бодай мені, як селянському синові, так здається. Ось двох зрізують дерево. Шарпають, мало пили не ввірвуть. Недалеко мене один німецький швайцарець заложив на руки рукавиці й так працює. «Ой, панички, — думаю, — дати би вам косу в руки й поставити кожного між двох добрих сільських косарів, то не тільки рукавиці, але й штани скинули б». В тій хвилині я пригадав собі, як я косив із сільськими косарями, однак забув, що обвивав кіся хусточками, бо дуже глодало в руки. Та незадовго, може за дві години праці, я про все пригадав. Мені поробились міхурі, а коли я, не звертаючи на це уваги, працював далше, вони потріскали й мої руки — буквально кривавились.

«Гуфшита» — і крок за кроком дрянаємося до гори. Навколо насіла страшна мряка. Не видно нічого на кілька кроків. По якомусь часі, ми вже на місці. Сідаємо, щоб дещо відсапнути. Мряка поволі опадає. Снується поміж деревами, скочується по збочах гір все нижче й нижче... Голос свиставки. Знову дзвонять джагани і праця оживає. Зразу всі мовчаливі, насуплені, кожний ще майже сплячий. Але рух робить своє. Напружуються м'язи, серце починає працювати сильніше, кров прискорює рух джагана — і роз'яснюються заспані обличчя, випростовуються груди, втягають повними легенями свіже гірське повітря і при брязкоті рискалів гудуть студентські пісні. Пісні? Подумаєте може: — якже та збиранина з цілого світу може спільно співати? Так — бачите — співає. Пісні ми творимо самі. Увечорі сходяться разом «віршороби» з «меншности» й укладають пісні. Як сюжет беремо тутешнє життя. Співаємо про «обмана», що нас за-рано будить, про кухарок-студенток, що позалюблювані, бо страви пересолені і т. д. А вже найбільше осміщуємо в піснях «кіченбой-а». Бо треба знати, що кожний з нас мусів раз на тиждень бути «кіченбой-ем». Мусів рубати для кухні дрова, носити воду, мити більші баняки, витирати кухонний посуд. Це мужчині не дуже до вподоби, тому нерado відбувають цю службу. Однак є такі, що лишаються в кухні дуже радо, і теж за других, бо

їхнє серце тьохкає до котроїсь з кухарок. Отже ми таких найбільше в піснях обмазуємо. Називаємо такого «кіченбой пер амур», і що він «своїм полум'яним серцем» запалює вогонь під кухнею...

Три чверти на сьому годину пісні затихають. Це знак, що всі голодні. Свідомість, що зараз будемо їсти, додає ще більшого голоду. Праця дещо остигає. П'ять хвилин перед сьомою всі стоять і дивляться на «обмана» — чи вже не підносить свиставки до губ. А той, як нарочно, б'є джаганом, аж сопе. Як лиш відізветься свиставка, тоді всі біжать як стадо диких коней на долину. Снідання — какао, хліб і швайцарський сир (часом масло). «Меншість» має свій осібний стіл (звичайно коло кухарок).

Золоті проміння сонця продираються крізь віття смerek і розсипуються між веселу громаду молодих людей. Бронзовий колір шкіри всіх отих півнагих, розсміяних гультіпак — вилискується ще більше на сонці й надає їм вигляду червоношкірих. Перший голод заспокоєний. Тепер всі вже їдять помалу, а в між часі вигадують всякі історії, оповідають пригоди при праці і регочуться, регочуть аж луна по горах відзивається. Гарна погода додає ще настрою.

Тут — на горі — все блищить, сміється на сонці, а долина В'єжу та Родану закутана ще в сиву-густу мряку.

Після обіду мряка осіла і дуже гарно випогодилося. Перед нами розкрився чудовий вид. Мішабель,* що закриває собою дальший вид на полудне — блищить, перлиться до сонця своїм сніговим беретом. Небо синє-синє. Де-не-де лиш пересувається біла хмаринка. Торкнеться верха, перепливе понад кітловину, знов торкнеться верха і гине поза горами. Око — налюбувавшись сніговими верхами, повзе по їхніх снігових шалях в долину. Ріка В'єж зразу гадюкою в'ється і піниється поміж скалами — потім, вже нижче — виривнюється і повзе срібною лентою вузькою долиною, та, таки перед нашими очима, вливається до Родану. В долині між обома ріками лежить місто В'єж. Нам з гір,

* пасмо найвищих гір у Швайцарії.

з нашого місця праці, виглядає воно, якби хто з гіпсу повиліплював маленькі домики.

Раз працювали ми в чвірку при викорчовуванні дерева. Ну, й клопоту ми мали з ним. Обкопали навколо, повідкривали коріння, пообтинали; тягнемо за шнури, пхаємо з боку, а дерево ані не здригнеться. Описля, як ще глибше навколо обкопали — побачили, що дерево має ще один грубий корінь, що йде майже прямо висно в землю. До нашої чвірки входили: турок, швайцарський німець, жид з України («русский») і я.

При праці найбільше говорили з турком. Швайцарський німець по-французькому мало розумів, а «русский» по-французькому цілком не розумів, а по-українському казав, що не розуміє.

Я питаю його, чому ти не розумієш по-українському, як ти з України?

— У нас в Києве все па русскі разгаварівають. Ето всьо равно. Ви тоже русской..

Не всі дні бувають соняшні. На відміну, сьогодні надворі понуро. Кропить дощ. Кожний вилазить з буди надутий. Недаром кажуть: надувся як сова на дощ. Я також не дуже охоче вставав сьогодні з ліжка. Не виспався. Вчора ввечорі найшла на всіх якась пошесть до дискусій. Дискутували до дванадцятої години ночі, а сьогодні годі очей отворити. Щоб хоч завтра випогодилося; це ж бо субота, отже кожний плянує прогульку в гори на два дні.

Субота — 16 серпня 1931 р. В годині 6,45 вийшли ми з Люгі Гітте. Погода непевна. Дощ не паде, але сірі дощеві хмари закривають гори до половини. Не зважаючи на те, ми в трійку рішили зробити прогулянку на Горнерграт. Наша трійка це: маляр, швайцарець (французький швайцарець) і я. Маляр — атлетично збудований мужчина. З далека вже можна вгадати, що він студіює фізичне виховання. В розмові на політичні теми проклинає румунів. Швайцарський француз слабосильний, худий; він студент політичних і економічних наук. Страшний пацифіст. На слово «війна» — увесь здригається і доказує, що це негідне людини, що це варварське діло. Я його питаю, чи це не варварське діло забрати чужу територію.

і гнобити інший народ? На все це дивиться з точки соціальної, не національної, і доказує, що як не буде кордонів, всі будуть задоволені й війна більше не повториться. Я йому доказував, що війна була, є і буде. Нації провадять вічну боротьбу — чи то за свою державу, чи за її становище між іншими державами. Це — кажу — з точки погляду кожного здорово-думаючого чоловіка; а з моєї точки погляду, як сина поневоленого народу — війна, тобто, збройний зрив поневоленого народу — є конечний. З цим ви мусите числитися. Мусите знати, що поневолений народ не видержить і скаже: ні, досить, або здобуду волю, або згину з крісом в руках, але не буду жити в кайданах.

Підносимося здовж лівого берега В'єж-у. По обох боках узбіччя гір, а вище над нами хмари. Лиш каскади шумлять під супровід В'єж-у. В'єж в'ється між скалами, піниться, розбивається між каменюками і кипить-кипить... За містечком Стальден перейшли ми на другий беріг цієї ріки. Дорога пнегься увесь час догори. Це мучить. Ми плянували дійти до полудня до Санкт Ніклявс.

Тепер год. 11.45. Ми сіли, щоб розглянутись на мапі, і нема в нас уже сил ані охоти вставати. До Санкт Ніклявс ще два кілометри.

— Варимо обід тут?

— З охотою! — Розкладаємо багаття.

Знову в дорозі. Ось і Санкт Ніклявс. Невеличке містечко, положене на висоті 1130 м. Купуємо кілька поштівок «на спомин», і в дорогу. Починає падати дрібний дощ. Ми приспішуємо ходу, бо на вечір хочемо ще бути в Зерматі. За Санкт Ніклявсом — по одній і по другій стороні ріки звисають страшні, обривисті скелі. Страх збирає дивитись на тих велетнів. Над самим берегом ріки і по узбіччях порозкидані величезні каменюки, що поспадали колісь з гори. Поміж ними гірські «шале», покриті камінними плитами. Здалека годі розрізнити каміння від домів.

Минули маленьке містечко Ранда на висоті 1407 м. По правій стороні видніють ледняки. Від них віє холодом. Трусить дрібненький дощ. А ми лиш в сороч-

ках, втомлені — плентаємося якомога швидко, бо починає темніти. Ще трохи, ось вже видно світла в Зерматі. Потішаємо один одного, що зараз відпочнемо,

— Ти змучений? — питаємо один одного.

— Звідки, я йшов би ще цілу ніч!

Але в дійсності ми були всі помучені до нестями. Маширували ми весь день. Крім цього дощ мучив нас фізично й морально. Мадяр — хоч найсильніший з нас — піддався цілком. Він зтяжкий до маршу.

Нарешті Зермат. Хоч крапить дощ, — на вулицях повно людей. Котяться поволі грубі пані та панове, стрибають гнучкі постаті панночок. Все повистроюване, понапарфумоване (ми вже були дещо відвикли від парфуми, так що аж у носі крутило). Все це американська, англійська та французька знать поз'їздилась до Зермату на вакації.

Це дійсно дуже цікаве і гарне містечко. Положене на висоті 1620 м. Навколо нього чудові альпійські хребти. Найвище над всіма підіймається Маттергорн 4478 м. Це дійсне чудо природи. Стрімкий, майже прямовисний стіжок. Це небезпечна спокуса альпіністів. У його підніжжя є спеціальний цвинтар для тих, що згнули на його недоступних схилах. Вибираючись туди, треба вичислити так, щоб до полудня бути на верху і тоді або ждати до 5-6 год. (після полудня) або ночувати і сходити щойно ранком наступного дня, бо після полудня (особливо в соняшний день) з Маттергорну сунуть страшні лавіни.

Добуваючи останніх сил минаємо Зермат. Тут не для нас місце. Готелі переповнені і... дороги. Перейшли ми сьогодні понад 50 км, а тут ще треба буде дещо йти, заки знайдемо який притулок. Лишаємо ген за нами ясно-освітлене, веселе місто й виходимо знову в поле. На дворі цілком темно. Ми помучені, голодні, мокрі.

— Тепер треба доконче знайти якийсь «шале» з сіном, — каже швайцарець.

І справді, незадовго натрапили ми на кілька таких «шале». В одному з них було повно сіна. Ми закралась туди і вкоротці заснули твердим сном.

В годині 5.30 ми пробудились. Це призвичаєння. «Призвичаєння — це друга природа» — каже французька приповідка. Побудились і ждемо «гуфшта!» Ніхто не кричить. Ще раз протерли очі, оглянули де ми, і давай чимскорше вилазити звідтіля, щоб не стрінутись з господарем.

На дворі заповідається на погоду. Мряка осіла ген по долинах. По синьому небі пересуваються ще, розбиті на частини, хмарки. Маттергорн показався нам тут у цілій своїй величі. Він горить своїми сніговими шапками до сонця, піднявши гордо голову понад хмари, що повзуть по його стрімких узбіччях. Ми з мадяром варимо снідання, а швайцарець тим часом наставляє апарат, щоб зробити знімку з Маттергорну.

Ми знову в дорозі. До полудня мусимо дійти до Горнерграт. Зразу всі веселі і бадьорі. Одно — що відпочили, а друге, що погідний день. Однак чим далі, тим гірше. Дорога все тяжча й сонце припідає щораз більше. Дійшли, може, до половини дороги і наш швайцарський товариш дальше йти не може. Одне, що змучений, а друге — що не може віддихати. Це для нього вже зависоко. Дістає т. зв. «гірську хворобу». Вертається дещо нижче і там буде на нас ждати.

Ми з мадяром підносимося вище. Крок-за-кроком здобуваємо все вищі й вищі місця. Минули ліси, вийшли на полонини. Повіяв холодний вітер, струшуючи з нас гарячі крапельки поту. Йдемо лиш в малих спортових сорочках. Що п'ять хвилин чути гуркіт — якби грім гудів. Це вже лявіни котяться з Маттергорну, хоч це лише ще 11-та година.

Кінець-кінцем дійшли ми до ледняка. Це для мене було щось надзвичайне. Ледяно-кришталеві колюмни, а далі ледяні поля з глибокими шпарами і проваллями сміялись на сонці, хоч грізним, але чарівним, пориваючим сміхом. Ми зразу забули про змучення і голод та любувались красою ледняків. Але згодом — вже досить нам було краси, треба було щось попоїсти. Та ба, маємо лиш хліб; все інше має швайцарець. Ну, але після такої прогулянки, то й хліб смакує. Посідали й заїдаємо аж за вухом тріщить. Навколо нас багато прогульковців. Нараз підходить до нас якась дама й

питає по-англійському, чи ми не могли б прийняти від неї пляшки вина? Мадяр взяв вино зі щирою подякою.

— Дивись, — кажу, — змилосердилися люди над нами, а все таки соромно якось бути жебраком.

— Дурниця, — каже мадяр, — нап'ємося вина, то буде більше охоти до маршу.

— Я пластун, — кажу йому, — вина не п'ю.

— Тим ліпше, значить, пляшка моя.

І справді, сходячи вниз мадяр співав усю дорогу.

На долині стрінули швайцарця. Він дещо відпочив, але все таки почувався недобре. Ми рішили взяти поїзд, щоб на вечір бути вдома. Приходимо на найближчу станцію та інформуємось, коли відходить поїзд і скільки коштує білет до В'еж. До поїзду маємо ще півгодини часу, але щодо грошей, то навіть на знижковий білет (який нам, як учасникам колонії, належить), не вистачить. Обчислили ми так: один може їхати звідси, а два вже могли б їхати від наступної станції. Отже остається слабший. Ми з мадяром за півгодини мусимо бути в Таш.

Перейшовши місто, пустились ми «пластовим бігом». Бігти було добре, бо було весь час згори. Хоч не мали ми ані одного сухого рубця на собі і слова не могли вимовити з задихання, то все таки зловили поїзд і з заходом сонця ми були у В'еж. Але звідсіля до нашої колонії було найгірше. Кожний був так змучений, що ледве тягнув за собою ноги. Швайцарець пристав цілком. Ми з мадяром по черзі несли його наплечник.

Сьогодні 23-го серпня, чудовий день. На голубому тлі неба сміється золоте сонце. Його веселе, розсміяне лице веселить усе довкола: і білі, перлисті верхи гір, і зелені полонини, і, звичайно, дрімучі на узбіччях гір ліси та навіть непроглядні, страшні гірські кітловини. На жаль, я сьогодні «кіченбой». Мушу помагати дещо в кухні. Забракло дров. Треба йти в ліс по дрова. На мое лихо якийсь проходячий пластун хотів мені допомогти. Зайшли ми в ліс, взяли кавалок сосни та лиш поступили кілька кроків, він поховзнув-

ся, впав і викрутив собі ногу. Отже я і дрова мусів сам принести і з ним чимало мав клопоту.

Зібралось мені сьогодні на сантименти. Звичайно — українець. Здавалось мені, що я правдивий мужчина. Що приймаю і щастя і горе спокійно, зрівноважено. Та де там! Ось дістаю від брата листа, що сестра виходить заміж і що родичі дуже жалують і нарікають, що я не приїхав додому. І жаль мені зробилось батьків. Здавалось, якби був сам, то був би заплакав як дитина. Однак навколо товариші жартують, сміються... Я б'ю джаганом з усієї сили. Завважили однак, що я сумний. Чого сумний сьогодні? Та ж за три дні їдемо додому.

— В тім то й діло, — кажу, — що я не їду додому.

— Якто? — питають.

— А так — приїхав не з дому і поїду не додому.

— Я вже чотири роки дома не був, — каже шотландець. — Чим я довше поза домом, тим приємніше буде вертати.

Праця мала скінчитися в суботу. В четвер вечором влаштували прощальну ватру для нашого табору. Знайшли в лісі всохлу смереку, зрубали, принесли та вкопали в землю. Навколо неї наносили сухого ріща. Носили майже ціле післяполудне. Увечері запалили. Високий стовп полум'я бухнув вгору. Золоті іскри неслися високо-високо і, здавалось, перемінялися в зірки та зависали на темно-синім тлі неба. А навколо тихо-тихо. Здається, усе заслухалось у тріскіт нашого багаття. Могутні гірські хребти та провалля — закутавшись в непроглядну темінь — дрімали. Ми стояли навкола, вдивляючись у золоте полум'я. Яких десять хвилин ніхто не ворухнувся. Кожний думав свою думу.

Нараз з-поза гір показав своє здивоване обличчя місяць. Ніби питався: хто сміє — крім нього — освілювати нічню землю? Це нас розбудило. Ми пустились довкола ватри в танок.

— Українче, починай!* — кричать.

Я починаю: «Дівча в сінях стояло...»** — і гуде ук-

* дуже часто мене так кликали.

** я навчив був їх кілька українських пісень.

раїнська мелодія, стелиться по схилах Альп, продирається крізь провалля, підноситься ген аж до золотих зір і до здивованого місяця.

В п'ятницю вечір відбулася прощальна вечерея для обох таборів, а в суботу, після полудня, ми прощались одні з одними та розходилися в різні сторони. Прощались, як з найближчими друзями. Покидали з жалем Люді Гітте. Я знов вертав до Женеви. Поїзд спішився, здавалось мені, боявся, щоб я не вирвався та не полетів до ясних, вільних гір. Мої гадки летіли до Женеви і летіли ген аж до рідних золотих піль, розколиканих під вітром, летіли під рідну стріху.

Пам'ятник з'єднання Женеви з Конфедерацією.

ЖЕНЕВСЬКІ БУДНІ

Після важкого побуту в горах за примітивних обставин, Женева показалася мені ще кращою, величавішою, приємнішою. Але також дорогою, бо в ній живе люба дівчина — Люся. О, Люся дуже врадувалася моїм поворотом. Дивиться на мене, засмаленого на сонці та вітрі, гладить мої руки в мозолях і тішиться, що я вернувся здоровий.

Люся є дійсно одинока моя потіха, одинокий золотий промінь в моїм житті, закритім туманом непевної майбутности. В серці невидимий червяк гложде мою совість. З дому дістав я дуже сумного листа. Родичі докоряють мені, що я не вернувся додому. Мама прямо пише, що як я тут зв'язався з дівчиною ради грошей, то я міг це й дома зробити. Дуже мене це заболіло. Як бачу, то і мої родичі не знають мене добре. Бідна Люся впала до такого підозріння. Можливо, що це логічно таке думати в моїм положенні. Але я знаю родинні відносини Люсі. Два її брати поженилися й живуть собі своїм життям. Люся дуже здібна. Вона перейшла успішно тести інтелектуальної здібности й тепер дістає стипендію на студії. Я від неї матеріальної помочі не прийняв би. Маю свою спеціальну гордість.

Першу річ, котру я зробив, вернувшись із «Студентської колонії праці», це були іспити з фізики, котрі я успішно зложив. Потім, за останні гроші, котрі я ще мав з дому, записався на другий рік медицини. А тепер шукаю якогось заробітку «на чорно», бо швайцарські уряди не дали б мені дозволу на працю. Йду, отже, до «Фуас де-с — етюдіан» при вул. «Де Кандоль». Директорка — панна Берже — може тридцять'ятирічна жінка, але в долішній частині тіла дуже товста, вислухала мене й каже:

— Потребую помочі в кухні. Дістанете за цю працю кімнату й харч. Згода?

— Згода, — кажу, і то з великою подякою.

Ще цього самого дня я перенісся до «Студентського осередку». Праця неважка: мию посуд, прибираю в ідальні столи, деколи роблю деякі закупи.

Мадмуазель Берже все весела, усміхнена, жартує зі студентами-пенсіонерами. Але найбільше з одним студентом прав, арабом, на ім'я Туфік. Він до неї залицяється і, як бачу, їхня любов є обопільна. Туфік вже має (як він сам каже) запевнену вдома посаду, тільки тут все провалюється при іспитах і посада мусить ждати. Він завжди гарно одягнений, причепурений. Панна Берже при обіді садить Туфіка біля себе з одної сторони, а свою стару маму з другої на покуті стола. Інші студенти сідають, як хочуть. Найгірше їй вимовити ім'я поляка, що називається Кшечунович. Ви знаєте, як це ймення пишеться по-польському. Це швайцарцеві не до перечитання. Але сам Кшечунович дуже бундючний і гордий на своє «шляхетство» та ще й орлиним, тобто, як в нас кажуть, «жидівським» носом. Оповідає, що як робили в Варшаві «погром» на жидівських студентів, то він мусів аж штани скинути, щоб доказати, що він не жид...

—**—

Цього шкільного року наше студентське товариство зросло. Приїхали аж сім нових студентів: Трач, Шлемко, Симко, Горохович і Шигера записалися на медицину, а Питляр і Сокіл на політично-економічний факультет. Тим самим і діяльність наша зросла, поживавилася. Зустрічаємося на різних міжнародніх студентських сходах, конференціях тощо.

Одного вечора запросив нас, студентів, на гостину й гутірку п. Макогін (Мак-огон). Живе він в люксовому готелі. Приняв нас в простірному салоні з прекрасними меблями, килимами, картинами... Мені аж голова закрутилася від тої зовнішньої краси. Приняв нас з милою усмішкою і почав частувати вином та закусками. Я вина не п'ю, але кілька канапок та тістечок з'їв з апетитом. Гоститель наш просив нас сідати до тих м'яких фотелів, а сам сів собі на грубий килим, щоб нам показати свою «демократичність».

Я не знаю його політичного переконання, ані цілі, задля якої він нас — студентів — запросив на гостину. Пан Є. Бачинський підозріває його з чогось, але ясно не висловлюється. Не бачив я в останньому часі Миколи Лівичького, щоб розпитати. Він в отих політичних справах краще «розбирається», ніж я.

—*—

Десь перед тижнем зачав я робити секції трупів, щоб практично вивчати анатомію. Старші студенти, що вже такі секції робили, зробили нам — новим — дуже неприємну несподіванку: поукладали черепи до ряду, повиягали цілі трупи з формаліни й поставили їх під стіну. Це був дійсно страшний вигляд. На мене зробив цей випадок таке негативне й відстрашуюче вражіння, що я завагався, чи маю продовжувати мої студії медицини.

— Чому ціле моє життя я маю дивитися смерті в вічі? — питав я сам себе. Життя ж є прекрасне...

Але щоб побачитися з Люсею, треба знову піти на розтин трупів. Набрал я відваги й вступаю до великої залі секцій. Тепер вже все спокійно. Цілі ряди довгих, залізних столів. На кожному труп, а при ньому студенти. Шукаю очима Люсю. Ага, ось там. Вона сидить при голові одного трупа. В лівій руці пінцет а в правій скальпель і спокійно собі робить анатомічний розтин.

«Не сором тобі? — каже в моїй душі якийсь голос. — Оце дівча відважніше від тебе — потомка козаків...»

— Маєте вже призначене місце та трупа? — питає мене асистент, що саме побачив мене.

— Ні.

— Так одягайте плаща й ось тут при тій панночці починайте розтин на правій горішній кінцівці.

Наблизився я до стола Люсі й поздоровляю. Вона піднесла голівку, кивнула нею щоб поправити непослушні пасма кучерявого волосся, і почервоніла. На її лиці з'явився милий усміх:

— Салют, Мішель! Так ти, прецінь, рішився продовжувати!?

— Так, рішився, — кажу впевнено.
Сідаю, натягаю рукавиці й починаю розтин.
Люся сміється.

—**—
*

«Студентський осередок» збанкрутував. Недобре газувала панна Берже. Можливо, що й її Туфік їй в тім недобрім газуванні поміг. Я вернувся до моїх італійців. Знайшов я собі працю в «Юніон Кретієнн де жен жан»* Є це маленька праця, тільки за харч, але й то добре. Кожне передполудне, о год. 11.30, покидаю виклади й біжу до їхнього ресторану подавати клієнтам обіди. На цю працю вдягаю довгий білий фартушок та пасмовату біло-блідосиню блюзу. Перші дні було мені всіляко на душі. Тим більше, що тут харчуються також декотрі з моїх університетських товаришів. Але за короткий час я переміг в собі оцю якусь душевну ніяковість і нічого собі не роблю з моєї ситуації. Тим більше, коли я сконстатував, що мої товариші прийняли ось ту мою працю, як щось цілком природне.

— Гаразд, Михасю! — здоровлять мене. — Що доброго є сьогодні під зуб?

Я їм кажу, що сьогодні кухар наварив.

Як бачу, в їхніх очах моя навіть ніби підрядна праця не викликає здивування чи згіршення. Це мене заспокоїло й я вже не плачу по кутках. За мою працю дістаю обіди, вечери та 50 центів. Це дуже мало. Тут — в цій дешевій реставрації — один обід коштує 1.50 фр. Але я радий, що не голодую. Сказав я слово «голодую» і заболіло мене серце, аж холодний піт виступив на чоло. Саме тепер в моїй батьківщині гинуть люди з голоду!

— Боже Святий! — реве моя душа якусь дивну молитву відчаю. — Змилуйся над моїм народом! Це ж вороги наші, кати московські, забрали від них все зерно, щоб знищити фізично націю. Захорони її, Боже!

І швайцарська преса пише про цей голод. Диву-

* »Християнська Спілка Молоді.«.

ється, що в Україні, знаній в західній Європі, як збіжева комора, є тепер голод. Люся дістає тепер листи від своєї тітки (протестантської релігійної сестри). В кожному листі є вирізки з часописів про голод в Україні. Цим вона хоче налякати Люсю, щоб вона бачила, що зі мною не матиме рожевої майбутности та що краще зробити кінець нашому коханні. Тітка боїться за свою племінницю і клопочеться її долею. Дуже можливо, що її «клопотання» є пов'язане з фактом, що Люся вже рідше відвідує її в Льозанні, не йде з нею на протестантські культи, але ходить зі мною до католицької церкви. Ми з Люсею часто й у будні дні йдемо до церкви та просимо Бога, щоб допоміг нам вирішити шляхи нашої майбутности. А я все ще, крім того, молюся на наш нарід.

—**—

Тих 50 центів, що мені дає пані Імгоф в «Християнській Спілці Молоді», не вистачає мені ані на найелементарніші потреби. Тому знайшов я собі ще одну маленьку працю, при котрій можу навіть вчитися.

Напевно, що мій читач буде цікавий, що це за праця? Це просто одна велика, залізна бочка, наповнена спеціальною речовиною, котра при постійнім колотінні перетворюється на продукт для чищення кухонного посуду. Сполучення цієї речовини має бути наукове, бо видумав його інженер хемії. Але, як бачите, методи виробництва дуже примітивні. Той інженер, гологоловий, постійно з цибухом в зубах, це наш «малорос». Говорить по-нашому, але до нас не признається, держиться здалека від нашого Клюбю. Тепер, під час великої фінансової кризи й безробіття, він товчється, як може й куди може, щоб розпродати свій товар, котрий я в бочці механічно «фабрикую». Праця моя полягає в тому, що я сиджу на низькому стільчику при бочці й гоюдаю її цілими годинами, наперед і назад. При мені лежить моя книжка. Я до неї заглядаю і вивчаю медичний матеріял. За цю працю дістаю десять, а деколи й більше франків. Мій гононар залежить від того, чи інженерові пощастило продати свій продукт.

Виклади з предметів так званого «другого пропе» є дуже цікаві. Анатомію викладає нам професор Вебер. Є це високий п'ятдесятник, енергичний, симпатичний, веселий. Студенти його дуже люблять. При його вході до викладової залі — студенти на привітання роблять такий страшний гамір, що аж стіни трясуться: плещуть в долоні, б'ють кулаками до лавок, свищуть. Він знає, що це зі симпатії до нього. Усміхається під грубими вусами й киває рукою, що вже досить. Настає тишина. Професор кольоровими крейдами рисує на таблиці анатомічні частини тіла й диктує їхні назви. Швидкість його викладів є така, що нам треба злучуватися по двох до записання: один рисує, другий пише назви. Але виклад є все ясний і зрозумілий.

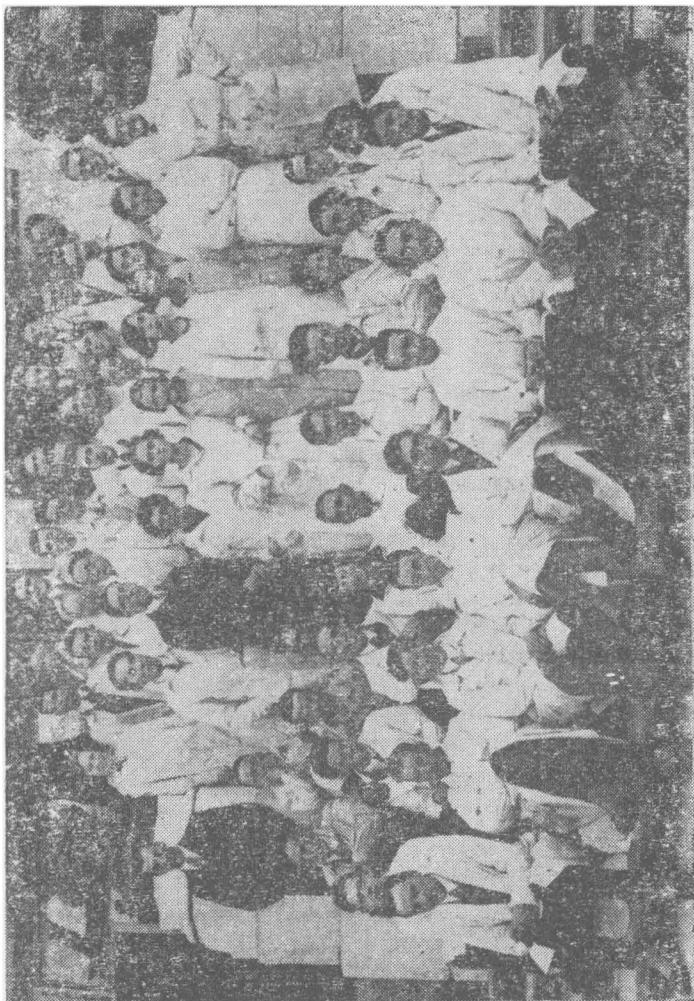
Гістологію і амбріологію викладає професор Бюжар. Він є одночасно деканом нашого факультету. Невеличкий, округлий, усміхнений і все якось недовірко дивиться з-поза своїх окулярів. Дуже ясно вмєє подати свої предмети.

Третій — це професор Бателлі. Він нас вчить фізіологію і фізіологічну хемію. Старший пан, з борідкою, нетерпеливий. Виглядає на хворого блідістю лица. Він не є в силі зацікавити студентів своїми викладами. Його нетерпеливість така велика, що одного дня після студента задержати стінний годинник на коридорі. Не міг знести його спокійного, регулярного биття. На схилі кожного дня він залишає свою робітню і йде додому. Схиливши голову додолу, він міряє кроками вулицю Медичної школи, широкий майдан і переходить «Ронд-Пунт». Несе в своїй душі всі прикристи дня...

—**—

Великі веселуни є між моїми товаришами-швайцарцями. Я їм не дивуюся. Вони дома, в свободній країні, мають забезпечені всі обставини для студій... Порівнюю себе з ними й якось прикро робиться на серці.

«Негарно бути заздрісним, — каже мені моя совість. — Дякуй Господеві, що ти здоровий, наділений

Студенти і декотрі асистенти Медицини в Женеви, 1933;
автор «Одіссеї» сидить третій зліва (в першому ряді). Стоїть
у першому ряді (шоста зправа, з рукою в кишені плаща) —
Людса Гайм, майбутня дружина д-ра М. Качагуби.

душевними й тілесними здібностями. Працюй, вчися, борися за життя!»

Я борюся. Але деколи бере мене смуток за горло. Тоді хочу чи не хочу, автоматично повторюю вірш Степана Руданського:

«А у хаті, на постелі,
У сурдуті і плащу,
Сидить студент медицини,
Другий місяць без борщу.
І живіт, як гріб запався,
Облізає голова —
І остання догоряє
Його свічка лойова».

«Чи і мене це жде?» — питає мене якийсь внутрішній голос.

«Ні!» — кричу в моїй душі й ще сильніше б'ю кулаком до лавки на привітання професора Вебера.

Сидимо у викладовій залі, як на бантах. Лавки влаштовані в півколо, один ряд все вище другого. Ось так всі можуть бачити професора, але й можуть себе взаємно обсервувати. На коротких перервах сидимо, ждучи професорів. Чорнявий ЖУа обертає в зубах погаслу люльку та все бурмоче якісь теревені малому Геншарові. Той крутиться, сміється, підскакує. Де Сенарклян розказує щось Марінякові й показує панну Троте, що поправляє непослушну шлийку комбінації під сукенкою. Маріняк їй кричить:

— Мадмуазель, лишіть це так!

Панна Троте, округла бльондинка, зрозуміла, що це відноситься до неї. Грозить Марінякові пальцем і сміється. Вакілі, худий, високий араб, вже старший від нас, з ріденьким волоссям, щось балакає, викладає руками й дуже щасливо сміється до вибраної свого серця. А та вибраниця також худа, висока, з довгою як у жирафи шиєю, весело крутить головою, перебираючи в пальцях шовковий шаль, котрим закриває ту свою довгу шию. Є тут багато німецьких швайцарців. Вони, як самі кажуть, люблять студіювати

в «Вельш-Швац».* Вони звичайно держаться разом, групами, й шваргочуть між собою своїм діалектом «швіцедіч». Їм тут подобається. Багато з них залишаються після закінчення студій у франкомовній Швейцарії. Бачу асистентів і доцентів з німецькими прізвищами (Гайзендорф, Гельд, Рутісгавзер і т. д.). Вони в більшості женяться з франкомовними швайцарками й переходять дома на франкомовне спілкування. Їхні діти йдуть до франкомовних шкіл, бо німецькомовних тут немає (не так, як в Україні; там москалі мають повно московських шкіл). Але я був свідком, де франкомовні швайцарці гніваються на німецькомовних, кажучи: «Ви є швайцарці, але ви все таки «бош» («шваби»).

—**—

Я часто проходжу вулицею Сен Леже й бачу таблицю: Адвокат Дікер. Це російський жид — тепер вже швайцарський громадянин. Значить, після швайцарського поняття, він швайцарської національності. Але ось учора прочитав я в одному журналі обурюючу статтю про нього, що, мовляв, посол парламенту Женевського кантону, написав в готелі, в рубриці «національність» — російська. Як бачу, адвокат, посол за комуністичну партію Женеві, так просяклий русизмом, що це автоматично з нього вискочило. Його син — це наш шкільний товариш. Студіє також медицину. Все дуже гарно одягнений, бо багатий (син комуністичного посла!), але косокий і загикується. Його батько, як шеф комуністичної партії Женеві, разом з Ніколем (Ніколь) — шефом соціалістичної партії, боряться проти т. зв. буржуазних партій Женевського кантону, особливо проти швайцарських націоналістів «Аксіон Національ». Ті останні zorganizували 9-го листопада (1933 р.) віче в залі «Вікторія голь». Ніколь з Дікером скликали свої активи, а ті змобілізували цікаві й нейтральні маси та влаштували велику маніфестацію. Женевський уряд ще ніколи такого не

* так швайцарські німці називають франкомовну частину Швейцарії.

бачив і втратив холонокровність. Бачучи, що тих кілька женецьких жандармів є безсилі, щоб рятувати ситуацію — закликав на поміч військо. Саме тоді був на маневрах полк з кантону Вале. Отже хлопці з Вале, озброєні як на маневрах, з'явилися в Женеві. Підюджені агітаторами маси, екзальтовані комуністичними промовцями, заревіли:

— Проти нас військо?

— Це така демократія?

— Геть з ними!

Деякі гарячі голови почали провокувати й загрозувати воякам. Ба, що більше, схопили вояків, що були недалеко, відібрали від них рушницю й почали вояків бити. Старшина дав наказ відступити під будинки й бути готовими до оборони. Але маси ще більше роздратовалися і, не вірячи в якусь гострішу військову відповідь, почали натискати. Старшина дав наказ стріляти. Сипнули стріли... Маси розлетілися як сухе листя. Але на місці зістало тринадцять вбитих та ще більше поранених.

—* *—

Федір Мартинюк і Сава Марценюк скінчили медичні студії й від'їхали додому — на свою рідну Волинь. Пані Аппія, старенька вже, дочка д-ра Люї Аппія — співзасновника з Генрі Дюнан — Міжнародного Червоного Хреста, закликала мене до себе. Вона мене знає вже давніше. Я часто заходив до Сави Марценюка, котрий мешкав в неї кілька років. Тепер Сава від'їхав, а пані Аппія запропонувала мені цю саму кімнату:

— Я так звикла до українських студентів, — каже мені, — що буде мені дуже мило вас тут мати.

Я дуже зрадив, бо й так не маю чим платити за кімнату в моїх італійців.

Пані Аппія живе на вул. Моріс, ч. 3, на третьому поверсі старого дому, у старій дільниці Женеві. Вікна її мешкання виходять на майдан Святого Антона, а вікно моєї тепер кімнатки під дахом має вид на дахи сусідніх домів. Старенька «мадмуазель» Аппія є дуже горда на своє ім'я і свого славного батька. Вона

часто споминає цю міжнародню подію — заложення «Комітету Міжнароднього Червоного Хреста».

Я мало знав про цю подію в деталях і тому пішов до університетської бібліотеки й знайшов документацію, в котрій пишуть ось що:

Банковий урядник-помічник, Генрі Дюнан, бажає говорити з Наполеоном про одну досить неясну справу Женевської сільсько-господарської експлуатації в Альжирі. Він приїжджає на бричці на поле бою під Сольферіно. Видовище тисячів ранених вояків, залишених без помочі, його приголомшило. Повернувшись додому, Дюнан пише брошуру «Спомини зі Сольферіно» та її розповсюджує. Один примірник дістається до рук Густава Муан'є. Прочитавши її, він реферує про це на сходах «Суспільно-корисного Женевського товариства». Члени товариства були також зворушені. Товариство створює комісію, котра має зайнятися цією справою. До комісії входять: Генрі Дюнан — фінансист, автор брошури, Густав Муан'є — головний організатор, реаліст, Гійом-Генрі Дюфур — завзятий республіканець, Люї Аппія — лікар, людина віри й надії та Теодор Монуар — також лікар, спритний організатор і посередник. Ця «Комісія П'ятьох» стає незабаром «Міжнароднім Комітетом Червоного Хреста». Ідея спалахнула. Федеральний швейцарський уряд скликає своїх членів на конференцію. Офіційне створення гуманітарної інституції, яка захоронить мільйони ранених та допоможе мільйонам полонених віднайти свою родину. Женевська Конвенція є підписана 22. серпня 1864 року.

—**—

Наше студентське товариство «Україна» рішило влаштувати т. зв. «Студентський бал». Нас нема багато, тому я запропонував влаштувати це в скромнішому готелі. Але Руснак, що кінчає вже студії фізичного виховання, наперся, що ми, мовляв, мусимо показатися. Не помогли мої «фінансові» аргументи. Отже замовляємо залу в готелі «Ле Берг», в котрому й інші великі студентські товариства забавляються.

Наші пані з Клубу, особливо пані Каррі, прийняла вістку про баль з одушевленням.

— Хлопці, мусимо показатися! — каже Руснак.

— Чим показатися? Нашою бідною? — зідхаю смутно.

— «Хочь беда в каменіці, але гоц на улиці»,* — сміється Питляр польським прислів'ям.

— Але не видумуй! — махає рукою Руснак, що хоче абсолютно переперти свій плян.

«Падоньку мій нещасливий, — думаю собі. — В що я одягнуся? Родичі прислали мені гарне вбрання, але воно завелике. Вони його вибрали «на зріст». Крім того воно ясного кольору. А на баль треба йти в смокінгу, щоб «показатися», як каже Руснак. Правда, можна винаймати смокінг, але це дуже не миле одягати на себе чуже... Ходжу сумний. Ввечорі ми зустрілися з Люсею і я прошу її на наш баль.

— Це буде великий баль, — каже Люся, — як це в готелі «Ле Берг».

— Мав би бути великий. Запрошуємо широку публіку. Вже є замовлені плякати.

— Не тільки замовлені. Вже й розліплені по місці, — каже Люся, сміючись.

— Я їх ще не бачив, — кажу здивовано.

— Ані я не бачила, але, уяви собі, що сьогодні телефонував мені твій професор д-р Монтан і просив мене, щоб я йшла з ним на цей баль.

Я остовпів в душевнім напруженні:

— Так ти з ним підеш на баль?

Люся сміється:

— Ні! Не бійся! Я йому сказала, що не танцюю. Отже тепер виходить трохи неприємна ситуація, що маю йти з тобою...

— Коли ти йому відмовила, він вже не прийде.

— А, як схоче, — каже, вагаючись, Люся, — але я все таки піду з тобою на той ваш баль.

Мое серденько мило й вдячно затанцювало. Люся воліє мене — бідного студента та ще й чужинця —

* »Хоча біда в каменіці, але підскажуй на вулиці«.

як молодого ще професора хірургії. Значить, любить мене. Я її обняв і гаряче поцілував.

Відпровадив я Люсю додому, а сам йду через ши рокий майдан «Плен де Пленпале» з радісним серцем, але й з турботою, де мені взяти смокінг? Я так пірнув у свої думки, що ані не спостеріг, коли я перейшов університетський парк і прийшов додому. Моя старенька господиня ще не спить. Почула, що я відчиняю двері й вийшла мені назустріч:

— Я вас дуже жду, Мішель.

— Що сталося?

— Нічого. Маю для вас приємну вістку.

— Так?

— Один з моїх приятелів хоче вам дещо потрібне подарувати. Він вас просить зайти до нього завтра. Точно о годині п'ятнадцятій.

Я дуже нетерпеливо ждав цього «рандеву». Точно о 15-тій годині я був в нього, цього приятеля пані Аппії. Але сам той приятель не був дома. Його дружина мені відчинила двері:

— Пан Мішель Качалуба?

— Так, мадам.

— Прошу заходити. Мій муж мусів відійти в наглій справі, але він просить вас вибрати собі з його гардероби одно вбрання, котре вам подобається та взяти собі смокінг, що там знаходиться. Також просить вас взяти собі з його скарпеток скільки вам треба.

Я широко отворив із здивування та заскочення очі. Це для мене, наче чудо, бо приходить в так потрібний і неочікуваний час.

—*—

Баль гуде. Наш баль, бо ми його влаштуємо, але нас так мало на ньому. Світла, дзеркала простірних заль, музика, молоді пари крутяться вихром у вальсі. Ми з Люсею також входимо до залі. Люся в довгій сукенці, а я у власному, трохи перешитому смокінгу, зі синьожовтою лентою через груди.

Люся стискає мені руку й показує очима направо. Дивлюсь: мій професор д-р Монтан з якоюсь панною. Ми поздоровались.

Танцювали досить. Баль скінчився.

(Проїшов деякий час і я став асистентом у професора Монтана. Він був дуже милий зі мною. Він оженився з тою панною, з котрою був на балі. Це була дочка євангельського пастора. Сам професор завжди ходив до католицької церкви «Сакре коер», де мав проповіді аббе Журне, пізніший кардинал).

—**—

Ще перед від'їздом Сави, наш товариш Микола Лівичський оголосив нам, що він жениться. Всі ми почали випитувати: з ким? коли? де? тощо.

— Запрошую вас всіх на скромний прийом в моєму маленькому мешканні, — каже Лівичський. — Там вам представлю мою дружину. Мушу вам тепер признатися, що весілля вже відбулося в місті, де живуть її батьки, тобто, в німецькій Швайцарії.

— Так ти, дядю-лапсердаче, — каже Питляр, — все потаємці справив. Потаємці залицявся, потаємці одружився...

— А що, чи я маю приватні справи розголошувати? — борониться Микола. — Сьогодні ввечері представлю вам дружину і — добре.

Ввечері, на назначену годину, ми були в Лівичського: Сава Марценюк, Заячківський, Шлемко, Михайло Шигера, Орест Питляр, Олекса Сокіл і я. Всіх нас Микола представив своїй молоденькій дружині — Гайді. Висока, струнка, синьоока бльондинка, мило нас привітала та соромливо просила сідати. Говорить по-французькому з легеньким «швіцедіч» акцентом. По-нашому не знає. Ми погостилися, пожартували; Микола зробив нам пам'ятну фотографію. Розходимося, жартуючи, коли будуть хрестини? Микола щасливо усміхається і цитує нам якогось поганського поета: «...і сили дай нам, богине, нашого сина почать»!

—**—

Вчуса дуже інтензивно предмети до т. зв. «другого пропе». Найбільше мені подобається анатомія. Саме тепер працюю над анатомією серця. Очевидно, що тут мушу злучити й навчання фізіології, щоб дізнатися,

(Після весілля в «Дяді» Лівницького (1933 р.)

сидять зліва (перший ряд): Михайло Шигера, Шлемкс;
другий ряд: Заячківський, перша дружина Лівницького — Гайді,
Сава Марценюк; стоять: Орест Питляр, Михайло Качалуба, Сокіл.

як ті серцеві м'язи, струни та клапани працюють і що вони роблять. При тих студіях прийшла мені думка підготувати коротку доповідь на цю тему по-українському для членів нашого Клубу. У французькій медичній термінології дуже часто вживається назви «ліве серце», замість лівого передсерця та лівого шлуночка, а «праве серце» — замість правого передсерця та правого шлуночка. Отже я точно переклав «праве серце» і «ліве серце». Доповідь я дуже сумлінно підготував, навіть з рисунками.

До Клубу зійшлися всі студенти та майже всі із старшого громадянства. Доповідь я вивчив, як до іспиту. На малій чорній таблиці рисую крейдою частини серця і пояснюю їхню функцію при кровообігу. Очевидно, що весь час вживаю термінів «ліве серце» і «праве серце». Коли я скінчив доповідь, мені навіть заплескали в долоні.

— Може є якісь запитання? Що знатиму — відповідим, — кажу скромно.

Пані Горловецька, старенька мама пані Каррі, каже:

— Михайле, я вже довгий вік пережила, багато дечого бачила й чула, але щоб людина мала два серця, то я ще ніколи не чула...

Грімкий сміх присутніх мене ще більше збентежив, ніж її питання. Я почервонів, як рак. Не знаю, чи мої пояснення її заспокоїли, але мене — ні.

—**—

В мої майже хворобливій запобігливості працювати не тільки для себе, але передати це також іншим, я приготував ще одну доповідь. На цей раз вже культурно-національного характеру. Вибрав я собі тему під назвою: «Нарід чи нація?». Знову зійшлися всі члени Клубу, особливо студенти.

Прийшов на цю доповідь і полковник Коновалець. Його присутність мене дуже знесмілила. Доповідь я приготував совісно, після всіх, мені доступних джерел. Очевидно, що я найбільше цитував Донцова, а головню я переповідав його цитати з різних сучасних націоналістичних авторів.

Після доповіді найбільше мене «поправляли» та доповнювали студенти політично-економічних наук — Питляр, Сокіл та Лівичський. Коли я скромно признав, що я є того свідомий, що моя доповідь не вичерпує суті питання та значення нації, але я хотів тільки піднести ці питання, щоб їх передискутувати, полковник Коновалець виступив в моїй обороні. Похвалив мене за добрий намір, за вкладену працю, але при тому сказав, що всі ті мої цитати треба брати з великою резервою, бо кожна нація має свої специфічні риси.

Від цього часу я вже не пускався до подібних доповідей.

—**—

Хтось прецінь доніс швейцарським урядам, що пані Імгоф дає мені працю. Хоч це дуже мізерна праця, але й та є заборонена для чужинців без позволення на працю. Я дістав звільнення. Люсі я нічого не кажу

й шукаю щось подібного. Ходжу від реставрації до реставрації з проханням, чи не потребують помічника до кухні або в ресторані. На третій день мені пощастило. Один реставратор, жид, на вулиці «Ді Рон» прийняв мене мити посуд. Робота не є важка, але треба її виконувати ввечері. Мию склянки та витираю, бо нема в ресторані сушильника. Цілий тиждень йшло добре. Одного вечора помив я посуд, посушив і ношу до кремену. Ось наложив я на піднос повно склянок і несу. Нараз поховзнула мені нога на мокрій долівці й я паду. Склянки задзвеніли й розсипалися в черепки... Ще цього самого вечора жид мене вигнав і навіть не заплатив за роботу. Знаю, я наробив йому нехотячи шкоди.

Знову ходжу й шукаю роботи. Пішов я теж відвідати Ореста. Він, бідачисько, також живе дуже скромно. Саме обідав: хліб, молоко й одне яблуко. Напевно мало дістає грошей з дому. Але все таки щось мусить діставати. А я сьогодні і на такий обід не маю. Але завтра починаю працювати в ресторані «Кафе Лірік», зараз біля театру. Тішуся з тієї причини й забуваю про голод. При неперетяженім (а в мене порожнім) шлунку, добре вчитися, але тільки короткий час. Я використав цей день на навчання.

На вечеру йду вже до цього ресторану, де працюватиму. Так казав мені сам господар, Рене Тісо.

Сходжу до пивничної простірної кухні... Запахи страв так мене оголомили, що я дістав заворот голови. Силою волі я опанував себе й представився кухареві, двом помічникам та двом умивальникам посуду. Симпатичні хлопці.

— Дайте Михайлові добру вечерю, бо він голодний! — каже господар.

«Як він це знає?» — думаю собі.

Кухар, молодий француз, з кучерявим волоссям, сам приніс мені такої доброти, що мені мало що язик до задку не забіг. Наївся я за цілих два дні й спішу на зустріч з Люсею.

— Що ти такий веселий, Михасю? — питає мене.

Розказую їй, що я знайшов добру працю. Очевидно, що ані слова про добру вечерю за два дні.

Праця дійсно тут не є тяжка: передаю вголос за- мовлення з ресторану й ношу приготовані в кухні страви до малого ліфту. Отже це не важко, але за- бірає мені дуже багато часу. А тут навчання...

Пані Аппія знаходить для мене принагідні праці, щоб я собі заробив кілька франків. В одного пана я упорядкував бібліотеку, в одної родини помалював меблі в саду. До інженера-хеміка ще часто ходжу бов- тати бочку з речовиною на чищення посуду тощо. Та- ким способом заробляю гроші на записи на універ- ситеті та на найпотрібніші речі. Ті всі принагідні ро- боти забирають мені дуже багато дорогого часу, пот- рібного мені на студії медицини.

Ось наблизилися вже іспити з т. зв. «другого про- пе»: анатомія, гістологія, амбріологія, фізіологія. Пред- мети надзвичайно цікаві й потрібні, як основа для ме- дицини. Люся каже, що вчиться багато й систематич- но. Я вчуся гарячково, але не систематично, бо на це не маю часу. Очевидно, що й наслідки були такі: Люся склала іспити з прекрасними оцінками, а я з гіршими, але склав. Ми щасливі обоє. Дякуємо Господеві за все зі щирого серця. Тепер починаються клінічні предмети та патологія. Родичі Люсі хотіли мати з неї антикарку. Але їй це не по душі. Вона їх переконала, що медич- ні студії є для неї кращі. Згодилися, але тільки на зуб- ну медицину. Люся підкорилася батькам. Тепер вже починає студії на медичній зубній клініці. Зустрічає- мою ще на патології у проф. Асканазіго та на декот- рих клініках. Професор Асканазі — віденський жид, знаний патолог та науковий діяч у цілому медичному світі. Він викладає патологію так, що робити якісь записки взагалі не дається. Він забагато знає, щоб міг ясно й зрозуміло подати іншим.

— Панове, ми старіємося, бо висихасмо, — каже, сміючись.

Цей жарт піддав йому іншу думку. Він відскакує від початкового предмету й забігає в ендокрінологію або де інде... На попередній лекції багато часу прис- вятив філософії смерті, споминаючи нашого симпа- тичного товариша студій, Маріняка, що загинув тра- гічною смертю під час їзди на ровері в сутичці з автом.

Молодість не знає перепон, не знає труднощів, не знає калькуляцій. В неї кипить сила духа й тіла, в неї пульсує життя. І вона — молодість — йде за тим життям, як нетля за світлом. Що попалить крильця? Це другорядне. Щоб тільки світло, щоб тільки життя...

Хоч маємо мало часу, хоч я важко працюю, щоб заробити на прожиття та студії, все знайду собі час і нагоду, щоб зустрінутися з Люсею, щоб з нею відвідати котрийсь музей чи піти на прогулянку. Ходимо на поблизьку гору Салев (вона вже є на французькому боці), а часто на човні пливемо по озері й я все підспівую «Човник хитається серед води»... або ідемо на роверах. Люся має свій, а мені позичає у свого брата. При кожній нагоді я співаю наші українські пісні. Люся має т. зв. абсолютний слух і тому моментально вчиться мелодію. Слова пісні я їй пояснюю і вона вже знає кілька наших пісень.

Раз затигнула мене Люся на пляж. Дивлюсь, а вона пливає, як риба.

— Чому не йдеш до води? — питає.

— Я не вмю пливати, — кажу, почервонівши від сорому.

— Я тебе навчу, але підемо там, де нема людей.

І дійсно, знайшли ми беріг з мілкою глибиною води та пустою від людей. Люся показала мені точно всі рухи та їхню гармонію, щоб успішно держатися на воді. До жадного спорту я не є, як то кажуть, в тім'я битий. Тепер я вже суверенно пливаю. Ну, я є гордий з цього.

—**—

Пан Бачинський вербує нас — студентів — на роботу до свого городу. Сьогодні я й там поїхав. На вступі до городу видніє напис: «ХУТОР». Ось копаємо та скородимо граблями землю, а сонце припікає. Пані Іда Бачинська зварила нам (тут вже є і дерев'яна халупка) чай, приготувала салату з молоді кульбаби та наготовила інших страв.

— Їжте, хлопці! — каже пан Бачинський, — це проміння сонця.

Але для наших порожніх шлунків не проміння

сонця, але хліба та ковбаси чи солонини треба. Але салата з добрим оливковим олієм таки дала нам кальорій і ми працю докінчили.

Недавно запросили нас до себе гетьманці — панство Ковалів. Мають гарну малу віллу з городом на периферії Женеви. Запросили нас не на працю, але хотіли трошки похвалитися своїм домом та усім, що є в ньому. Тут бачили ми прекрасні фолкльорні речі, котрі пан Ковалів привіз десь з Африки, де він працював інженером і заробив на цю хату. Коваліви — люди дуже симпатичні, але здержливі з нами. Малий синок Богдан вже щебече по-українському на радість своїх батьків. Цікаво, як наші люди вміють відокремлюватися, тому, що мають інші політичні погляди на формування української державности.

«Люди, люди! — думаю собі. — Головне, щоб була своя хата, а меблі та інше влаштування — це річ пізніша й навіть другорядна».

—**—

При щоденній турботі про хліб насущний, інтензивнішим навчанні до іспитів, при курсах — час скоренько втікає. Але втікає теж при процесі нашого кохання з Люсею. Наша любов душевно поглибилась, викристалізувалася, зміцнилася релігійно та взяла реальну мету: **в і н ч а н н я**.

Ось в такій атмосфері навістило Люсю страшне лихо. В березні 1934 року померла її добра, клопітлива мати на 54-ому році життя. Вона вже довгі роки терпіла на недомагання серця. Важко їй було ходити, бо задихувалася, діставала серцеві болючі приступи. А ось тепер це добряче серце затихло. Були ми з Люсею на клініці при її смерті. Важкий це удар для Люсі. Але як немилосердна є смерть, так безцеремонне є життя. Воно не знає сантиментів, не знає вагання. Або ти є здібний побороти труднощі, направити недоліки, заповнити прогалини незнання і вийти витязем, або життя викине тебе за рубіж струму, поставить на маргінесі боротьби, і ти пропав. Люся позбирала всі свої душевні сили та взялася до роботи, до інтензивного навчання — приготування до останніх іспитів зубного лікаря.

В місяці липні 1934 р. вона їх поздавала й стала зубною лікаркою. Мені ще треба один рік студій загальної медицини, бо мої студії тривають довше, тобто п'ять років. Люся дістала працю в «Шульцанкклінік» в Базелі. Дуже я посумнів. Працю починає Люся аж у вересні. Але тут приходиться ще одна неприємна для мене справа: мої хлібодавці їдуть на вакації і замикають ресторан на цілий місяць червень. Скаржуся про це Орестові Питляреві:

— Знаєш, що я бачив? — каже мені у відповідь.

— Ну, що?

— Вербують студентів на літню працю до т. зв. «Цівільдінст» в кантоні Грізон-Гравбінден.

— Де ти це бачив?

— Є вивіска у сторожа на університеті. Я хочу приголоситися.

— Я мушу приголоситися. Це буде мій рятунок. Це буде напевно так, як було в Авсербергу: задарма подорож, харчі, нічліг.

Ми з Орестом негайно пішли до сторожа й післали приголошення. А коли наше зголошення вже пішло, я почав аж боляче жалувати:

«Тепер Люся ще є тут, в Женеві, а я поїду...» — плакала з болю моя душа, майже фізично скигліло серце.

Але вороття вже не було. Ходжу як сам смуток, як саме нещастя. «Що скаже Люся?» — питаю постійно сам себе.

Люся нічого не сказала. Вона опанувала себе, але я бачив, що в її очах тремтять сльози. Вона розуміє, що для мене цілий місяць без праці в ресторані був би дуже важкий. Отже мусимо офірувати наші зустрічі тепер і дивитися в майбутність.

— Прикро мені буде тут без тебе, але, як це мусять бути, то їдь!

ЗНОВУ В ТАБОРІ

Я поїхав разом з Орестом. Подорож Швейцарією — це кольоровий фільм. Не знаю, чи є десь якась країна з так різноманітними краєвидами. Але, коли ми пересіли на потяг, що веде зі Санкт Моріц та в'їхали до долини Валь Берніна, а потім крутими узбіччями Валь ді Поскіяво — це не до описання краса. Врешті село Санта Марія. Воно простелилося на плоскогір'ї — між двома пасмами гір, на висоті 1375 м. Посередині села височить вежа церкви, а навколо неї муровані домни. Найбільший — це школа. Село Санта Марія політично знаходиться в швейцарськiм «рукаві», між італійськими границями, у кантоні Гравбінден (по-французькому: Грізон). Територіяльно — це найбільший кантон Швейцарії. Читаю, що генерал швейцарської армії — Теофіль Шпрехер фон Бернег сказав про нього так: «Історія Грізону — це історія його гірських просмиків». Дійсно, як доказали історики, за ті гірські просмики воювали кельти, етруски, іллірійські рети та римляни. Ці останні в XV ст. перед Христом зробили з цього куса землі свою провінцію. Колишня римська «Курія раеторум» є тепер головним містом кантону — Хур (Куар по-франц.). Ота римська окупація потягнула за собою романізацію чи, власне, латинізацію льокального говору й так повстала четверта офіційна мова Швейцарії — «рето-романш». Та римська епоха перетривала цілих чотири сторіччя християнської ери, тобто аж до інвазії Ретії остроготами в 493-ому році.

Минали сторіччя, а бої за просмики не вгавали. Автохтонні мешканці Грізону змагалися щоб утворити спільноту й спільними силами замкнути просмики. При тому помагали їм (для власних інтересів) французи. Але еспанські та австрійські війська відкрили ті просмики й силою окупували Грізон. Але після довгих політичних і військових боїв, дня 26 квітня 1799 р. ста-

ра Ретія вступила до Гельветської Конфедерації, як держава і кантон Грізон.

До такого ось кантону, повного історичних різноманітних дій, приїхали ми з Орестом, щоб при праці навчитися щось нового, пізнати нових людей та придбати життєві досвіди.

В селі Санта Марія застали ми вже більше студентів і старших віком. Є це люди з різних країн. Поговоривши з ними, я собі усвідомив, що це за організація, що влаштує цей «Цівільдінст» і що вона має за ціль. Я мало слідкую за міжнародньою політикою, бо в мене є мало часу. Але не можу не зауважити, що цей «Цівільдінст» організують в часі, коли в Німеччині Адольф Гітлер фанатизує німецькі маси, що німці це «надлюди», робить заколот в Австрії, в Судетах, коли в Італії Беніто Муссоліні робить те саме, «зв'язуючи» італійців у «Фашші», так дома, як і за кордоном. Італійські робітники в Швейцарії дістають від проводу їхнього «Фашшія» матеріальну піддержку, коли вони є безробітні. Оце «Фашшію» зорганізувало вечірню школу італійської мови в Женеві. Навчання є безплатне. Я з цього скористав і підвчився італійської мови. Подобається мені ця мова. Дуже гармонійна, а читання є фонетичне, не так, як у французькій чи англійській мовах. І Люся була там кілька разів зі мною.

Ось в такій то атмосфері воєнної психопатії, маленька група швайцарців попрабувала зорганізувати «Цівільдінст». Вибрала на це оцю Санта Марію — маленьке село, біля котрого треба зрегулювати потік, котрий, при зливах, загрожує селу. Ми з Питлярем приїхали сюди не з почуття якогось спеціального паціфізму. Для нас — синів поневоленого народу — стагнаційний «статус кво» не дає жадної надії на визволення. Ми приїхали, щоб побачити цей красний кусок Швейцарії та прожити дарма один місяць, хоч і при праці. Заопікувалася нами з якоїсь соціальної служби сестра Клерлі та її приятелька Хатріна. Вони представили нас молодому, високому мужчині, Руедіму.

На другий день вранці ми вже були в лісі, над

селом, на місці нашої праці. Цей Руеді показав нам плян та розподілив працю. Праця важка, але приємна для молодих, пружних м'язів. Є тут молоді хлопці та дівчата, але є тут теж кілька старших мужчин. Це, правдоподібно, організатори цього «Цівільдінст-у». Округла Клерлі та Хатріна взяли на себе куховарство. Дві чи три молоді студентки помагають їм у цьому завданні.

Сьогодні ввечері ми запалили ватру. Як констатую, тут є більшість німецькомовних студентів. Вони й почали співати. Тих пісень я не знаю. Але коли почали співати «Брудер Якуб, шляфен зі», ми з Орестом підхопили по-французькому «дорме ву»... Коли ми скінчили, підвівся один старший мужчина й почав по-німецькому пояснювати мету «Цівільдінст-у». Потім підвівся другий і почав перекладати промову на французьку мову.

Біля мене сидить молодий студент з Відня, Адам Вандрушка:

— Це старечі ілюзії, — шепче мені.

— Чому? — питаю також шепотом. — Може вони мають на це реальні підстави? Люди бояться війни.

Цим я спровокував Вандрушку:

— Люди, — каже він, — можливо бояться війни, але вони є чогось неспокійні, то з національних, то зі соціальних мотивів. А вожді це використовують. Я був недавно в Німеччині. Там все життя зорганізоване на військовий лад. В нас відбуваються маніфестації під гаслом: «Айн Фольк, айн Райх, айн Фюрер».*

Кілька днів пізніше каже мені Вандрушка:

— Я мушу цього вечора йти додому.

— Чому? — питаю.

— Почуєш і побачиш.

І дійсно, цього вечора Вандрушка зник. За два дні вернувся.

— Ще не прийшов на це час, — каже. — Треба цілу акцію краще підготувати.

* Гітлерівський клич: »Один нарід, одна держава, один провідник«.

Очевидно, що я взагалі його не зрозумів, але не хотів випитувати. Догадався я аж після замордування австрійського канцлера Дольфуса та окупації Гітлером Австрії.

Час тут в Санта Марія волічється для мене, як слимак. Не можу дочекатися кінця. Мое серце тужить за коханою дівчиною — Люсею. Я їй написав кілька поштових карток, а від неї також дістав. Ані вона не є весела, ані я. Пише мені, що тужить за мною, як рибка за водою.

Врешті й це скінчилося. Я вернувся до Женеви й зустрів мою дорогу Люсю. Вона вже приготується до виїзду на посаду зубного лікаря в «Шульцанклінік» в Базелі. Це знову для мене великий психічний морок. Але вже в далі жевріє надія соняшного ранку: ми вже душевно приготуємося до нашого вінчання.

ЖЕНЕВСЬКА САМІТНІСТЬ

Ані мої матеріальні турботи, ані наше кохання, ані інтензивне навчання медицини не перешкодили працювати в нашій студентській товаристві «Україна». Тим більше, що саме тепер обрали мене на пост голови товариства. Треба репрезентувати, вести зв'язки з іншими студентськими товариствами, протестувати проти ворожих акцій, що мали на меті ще більше поневолити наш нарід. Щастя, що писемні роботи дуже добре робить Олекса Сокіл — секретар товариства. Тепер подали ми протестного листа до Ліги Націй. Я знаю, що наші протести — це кивання пальцем в черевіку. Нарід має свободу, коли має єдність і силу. Це два нерозбіжні фактори. Але, щоб вони були, мусить бути національна свідомість. Коли є національна свідомість, нарід ніколи не загине. Свідомість жене до боротьби, а ця єдина приносить волю. Ось так ми — молоді студенти — думаємо, мріємо, надіємося і беремося після наших сил і можливостей.

—**—
*—

Люся від'їхала до Базелю на посаду зубного лікаря в «Шульцанклінік», а мене серце болить, болить... Ані навчання не береться. Ось прийшов від неї лист, повний любови, почуття самоти, але теж надії на краще майбутнє. Подала мені свою адресу. Пишу їй листа. Він сумний. Тепер починається між нами листування, наповнене турботами за наше майбутнє. Воно — це майбутнє — десь далеко в тумані непевностей запитань, рад. Але водночас наші листи переповнені радістю кохання, переповнені тугою одного за одним. Листи наші писані українсько-французькою мовою. Я пишу листа по-українському, але в скобках подаю французькі слова, котрих, на мою думку, Люся по-українському не розуміє. Вона знову пише те, що знає, по-

українському, а решту по-французькому. Ось зразок наших листів:

«Дороженька Люсю! Сьогодні я Тобі вислав дві відкритки. Як Тобі пишу, здається мені, що я говорю з Тобою і моє серце менше мене болить...» далі йде пояснення по-французькому. Вона мені ось так пише: «Мій дорогий Міську! Дуже дякую за листа»... і продовжує по-французькому, але кінчає по-нашому: «Цілую тебе багато разів, мій дорогий!» Я пишу цілі речення по-українському, але декотрі слова перекладаю в скобках, бо знаю, що без словника — для неї біда. А українсько-французького словника немає. Все таки я хочу, щоб Люся знала нашу мову. Це ж основа пізнання душі народу, до котрого вона хоче влитися.

Не буду тут повторяти наших виливів кохання та туги одного за одним. Це очевидна річ. Двоє молодих людей, що любляться, тужать за собою. Найкраще це відзеркалює словацька пісня: «Так тужу за тобою, як рибка за водою; а я за тобою так, як за тим гаєм птах». Але в наших листах також повно турбот про наше майбутнє. Люся радить мені піти до проф. Каррі та поінформуватися, чи не можна би подати прохання про натуралізацію. Той професор такий неприступний, що я не знаю, як це зробити. Піду наперед до пані Каррі. Я знову пишу Люсі, що я був у її батька та у брата Шарля. Вони далі живуть у тім самім мешканні при вулиці Медицини. Але там дуже сумно, бо не бачу там Люсі. Пишу їй теж, що я був за малим Геральдом — її братаничем. Він живе зі своїм батьком, братом Люсі — Генрі, бо мама, місля розводу, вже вийшла заміж за іншого й живе з ним. Я з Геральдом зробив меншу прогулянку корабликом по озері. Хлопець був дуже радий. Описую їй також мій денний життєвий хід: раненько йду до церкви, потім на виклади, біжу до праці в ресторані, а потім йду студіювати до університетської бібліотеки. Там звичайно пишу Люсі листа, що його ввечорі несу на станцію, щоб вона ранком наступного дня дістала.

Мої дні є заповнені по вінця. В листі від 3 вересня 1934 (неділя) я скаржуся Люсі, що я змучений психічно й фізично: «В неділю, пишу їй, маємо в ресто-

рані дуже багато роботи. Сьогодні я працював від 9-ої години ранку до 15.30. Ми сьогодні подали 115 обідів. Можеш собі уявити, як мусів я бігати, бо моя праця — це ручний ліфт між кухнею і рестораном. Так я заробив свій обід шість-годинною працею. Я його покропив своїм потом. Я вернувся до своєї кімнати — моєї маленької келії, даної мені милостю інших. О, це мені роздирає серце... Милостиня! Яке жахливе слово! Я соромлюсь бути жебраком. Тому я вдоволений, що я так важко заробив цей обід. Я мушу жити для моєї Люсі, моїх батьків, моєї батьківщини! Моя екзистенція не є така мізерна. Я мушу змагатися, я мушу все побороти. Це тільки хвилива слабкість. Маленька хвилинка зневіри у моїй самотності».

У відповідь, Люся написала мені дуже підбадьорюючого листа і я продовжую мій щоденний життєвий хід.

—**—
*—

Вернувся Шигера з дому й привіз мені від моїх родичів медівники. Які вони смачні! Хочу, щоб і Люся їх покуштувала. Роблю маленький пакуночок і посилаю до Базелю. Шигера оповідає, що наші були у нього в Кам'янках і що дуже про все випитували. Особливо відносно Люсі: чи блондинка, якої є вдачі, чи вчиться по-українському, «бо як же вони з нею говоритимуть?» Говорили з ним цілу ніч. Шигера все, що знав, їм розповів, а від себе додав: «Як Люся Михайла любить, то вона нашої мови навчиться». Тим їй трохи заспокоїв та потішив. Тепер мої листи до Люсі є ще більше поперешивані українськими словами та реченнями. Тільки жаліємо, що нема доброго підручника до навчання української мови для чужинців. Забув я ще сказати, що Шигера привіз мені від моїх родичів чудову вишивану сорочку. Хочу її одягнути, як підемо навідати панства Бачинських чи інших наших старших земляків.

—**—
*—

Як я вже згадував, довірили мені мої товариші головування в нашій студентській товаристві «Укра-

іна». В тій функції мусів я, перед кількома днями, бути присутнім на всестудентських сходах в одному з прибережних Женевських готелів. Йде зі мною і Олекса Сокил, як наш секретар. Одяглися ми в темніші вбрання, в білі сорочки, в білих рукавичках, синьо-жовта лента через груди, жовта шапка із синім рубцем, форми швейцарських офіцерських шапок та йдемо репрезентувати «Україну». Багаточленні делегації прийшли з більших швейцарських студентських організацій — «Зофінг» і «Бельлетр». По двох прийшло з «Гунгарії», «Гашагару» (жидівська), «Польонії» та інших. Довжезний стіл стоїть в городі готелю, а на ньому великі жбани пива та перекуски. За верх стола сідає «фукс мажор». По його боках провідники більших організацій, а потім дальші делегати. На його знак всі встають, здіймають шапки й починаємо сходити піснею — студентським гимном:

Гавдеамус ігітур,
Ювенес дум сумус;
Пост юкундам ювентутем,
Пост молестам сенектутем,
Нос габебіт гумус.* (2 рази).

Після відспівання цієї першої стрічки гимну, всі сідають, а «фукс мажор» повідомляє загал присутніх про різні точки, що їх треба буде сьогодні обговорити. Між іншим згадує, що жидівське студентське товариство подало протест про переслідування жидів в Німеччині, де прийшов до влади Адольф Гітлер, а українське студентське товариство прислало копію протестного листа, висланого до Ліги Націй в обороні прав українського народу. Настала гостра дискусія між німецькими й жидівськими студентами. Потім обговорено ще кілька справ льокального студентського характеру й врешті «фукс мажор» закрив офіційну час-

* Веселімся отже тає,
Бо ми молоді є,
По розкішній юності,
По важенькій старості,
Нас земля покріє (2 рази).

тину сходин та, піднісши великий кухоль пива, виголосив:

— Бібе! Пост мортем нулля волюптас.*

Всі встають і підносять свої склянки. Встаємо й ми з Соколом.

— Санте! (На здоров'я!), — всі кричать.

Гірке пиво ллється до розпалених студентських гортанок. Підношу і я свою склянку до уст. Але ані мій язик, ані моє піднебіння не привикли на цю «волюптас». Все таки я проковтнув і дивлюсь, що то інші роблять? П'ють... і то п'ють аж до дна. Як бачу, Сокіл не остав позаду. Випорожнив свою склянку. Всі стукають порожніми кухлями до стола й сідають. Чашники тільки на це й чекали. Вже приносять нові повні склянки, а порожні забирають. Я дав знак, щоб мою склянку залишили. Тепер всі пустилися до закусків солодких і солоних. За хвилину знову дзвонить голос «фукс мажора»:

— Бібе!

Всі встають і п'ють. Встаю і я, підношу свою склянку до уст, але не п'ю. Вже й від тих кількох кубічних сантиметрів сильного пива, що я проковтнув, в моїй голові постало якесь дивне почуття, непевність. Але після закуски — це пройшло. Дивлюсь тверезо на інших і підсміхаюсь до Сокола. Він випив цілу першу склянку, а другої вже не починає:

— Мені вже голова крутиться, — каже мені тихо.

Після випорожнення третіх склянок прийшла чорна кава. Вона всіх відсвіжила. Почалися пісні: «Дан ле жарден де мон пер ле ліля сон флері»...*

Я цю пісню знаю і співаю, аж гомін йде. Але пісні помалу втихають. Декотрі ще п'ть пиво, інші поскиляли голови важкі від пива... Щораз частіше студенти вибігають із залі... Тут приходять мені на гадку, що наш професор внутрішніх недуг, М. Рок, дав нам на викладах приклад: «Піяки пива, казав він, після кількох жбанів, п'ють чорну каву й нарікають, що ця чорна кава е дуже сечогінна».

* Пиймо! По смерти (буде) зеро приємности (розкоші).

* В саду мого батька зацвіли бужки...

Врешті сходини скінчилися і ми з Соколом почвали додому рівно та без чужої помочі, не піддавшись їхній «розкоші».

—**—

В сьогоднішньому листі Люся мені пише:

«Я тепер літаю на власних крилах і можу рішати сама, що маю робити з моїм заробітком...»

«Це я знаю, думаю собі, і з цим я згідний, але що ти хочеш цим сказати? Де ти хочеш з цими словами залетіти?»

Читаю даліше: ...«тому я рішила купити нам перстені на заручини, а водночас вони вже будуть і на шлюб. На них дам вирізати ініціали наших імен. Пішли мені величину твого лівого підмізинного пальця».

Трошки мені ніяково на душі, бо це мало би бути мое завдання. Але нічого не вдієш, коли вона мене випередила з працею і з заробітком. Посилаю Люсі розмір підмізинного пальця та милого, трохи збентеженого листа, а сам йду на прохід до університетського парку, щоб трохи, на самоті, подумати, проаналізувати самого себе й мої почування. В моїй душі відбуваються завзяті бої: любов, туга за Люсею, туга за рідними, сіра, непевна майбутність, самота в чужині, страх перед іспитами, бо час летить нестримно, а в мене він такий дорогий, такий скупий на моє навчання. Пан Тісо використовує мою безвихідність. Ось сьогодні розповідав мені, що його приятель просив його, чи не міг би він прийняти на працю одного лікаря-жиди, що втік з Німеччини, хоч би тільки за харч. Я знаю, що один жид тут не згине, бо в Женеві є жиди мільйонери й що між ними є велика солідарність. А я мушу борстися сам. На моє прохання «Університетська взаємодопомога» (Антр'ед) дала мені 108 франків, а Люся післала мені 80 франків, щоб я міг записатися на наступний семестр. Люся мене переконала, що цю «позичку» я мушу від неї прийняти, бо вона життєва — не смію втратити семестр! Заплатив я в секретаріяті гроші й записався на дальші студії. Між тим вчуся і дуже багато працюю, особливо в ресторані, де мене визискують. Ось сьогодні, наприклад, 11-го грудня

1934 р. — напередодні ювілею т. зв. «Ескаляди» — треба буде працювати цілу ніч, бо женевиці з гордістю святкують цей ювілей їхньої успішної оборони перед нападом савойського герцога.

Як дійшло до того ювілею та до тої «Ескаляди»? — напевно спитає мене цікавий читач. І я був цікавий і заглянув до історії Женеви. Ані приготування до іспитів, ані праця в ресторані мене не здержали. Читаю, що Женева з околицями — це «один прекрасний сад між двома стінами гір — Юра і Салевом та воротами, отвореними на захід «Ле Форт де л'Еклюзе»*. Отож тими воротами входили й виходили приятелі, вороги, варвари й цивілізовані, жовніри та купці. Місто лежить над Леманським озером, з котрого продовжує свою путь ріка Родан. На периферії міста Родан злучується з гірською каламутною рікою Арвою. Їхні води довго плывуть біля себе: холодна каламутна, сива Арва й тепліший чистий, зеленяво-синій Родан. Аж через багато кілометрів далі їхні «заручини» перетворюються в «подружжя».

В темряві віків мисливські печери гори Салева та примітивні садиби перетворили кельти в першому сторіччі до нашої ери на своє поселення. Кельти двигають перші мури, мостять шляхи, обробляють землю та кувають залізо. В році 58 до нашої ери Юлій Цезар задержує своїми когортами масове переселення гельветів. Женева стає римським містом. Це римське володіння триває тут повних три століття. Про неї, про Женеву, згадує Цезар у своєму творі «Де беллом галікум».

Під час тих трьох століть миру дійшло в Женеві до великого культурного й матеріального розвитку: будуються доми, пам'ятники, пристані, водопровід питної води тощо. Але й цьому прийшов кінець. Римська імперія, при своїй військовій могутності, паде. Женева дістається під владу франків. В тому часі продісталось до Женеви християнство. Около 400-го року нашої ери є в Женеві перший єпископ, Ізак. В V ст. н. ери Женева є резиденцією бургунських королів, а в XI ст. н. е. германських імператорів. В XIII ст. Женева стається

* »Фортеця на греблі«.

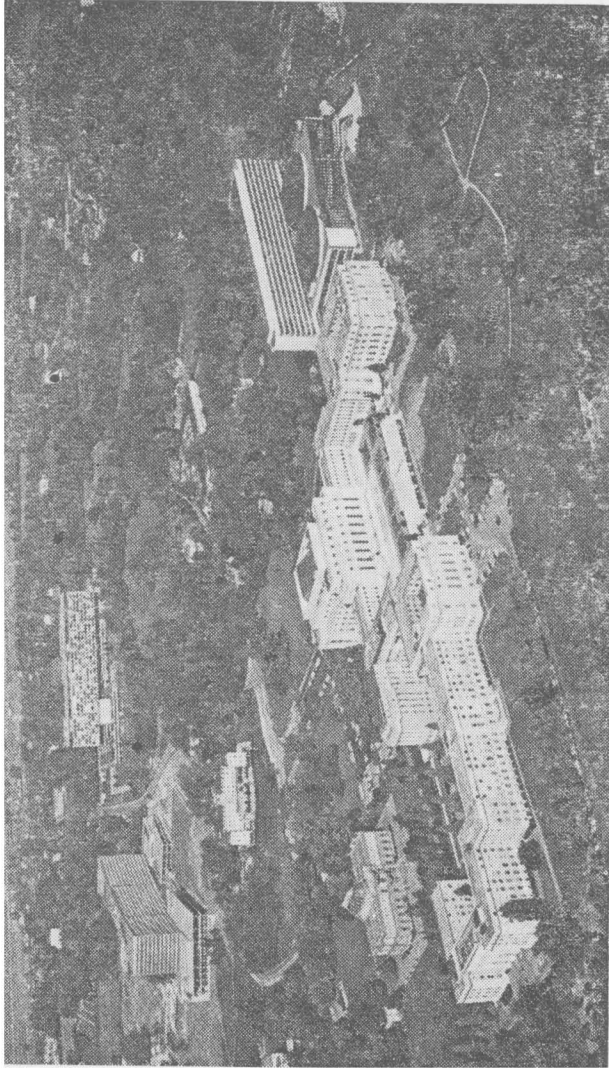
центром конфлікту між савойськими графами та єпископами. В XIV ст. дістає статус самоврядування, XVI ст. це вже центр релігійної реформації: від 1541 до 1564 року Женевою жорстоко володіє Кальвін. Савойський герцог — Карло-Емануель — загрожує Женеві, але місто завзято борониться за своїми мурами. Та в темну ніч з 11-го на 12-те грудня 1602 року, триста елітних герцогових вояків підкрадається під мури Женеві й двигають довгі драбини. Ескаляда, тобто підношення-приступ, починається. Але сторожа будить женеваців й ті обороняють місто. Тут історія розказує цікаві епізоди обертни, геройські вчинки горожан: з кожного дому вибігають мешканці, часто в нічній сорочці, але зі зброєю в руках. Горожанин Ізак Мерсіс опускає залізні ворота й замикає ворогам дальший приступ, тітка Руайом кидає гарячий баняк на голову ворожого вояка й таке подібне. Як бачимо, за свободу треба боротися!

Так я довідався про т. зв. «Ескаляду», котру женеваці кожного року торжественно святкують. Прочитав я далі в історії, що Женева, після всіляких політичних та військових перипетій, входить 12-го вересня 1814 року, як 22-ий кантон, до Швейцарської Конфедерації. Женева є знана ще й з того, що тут народився Ж. Ж. Руссо, що тут жили Ф. М. Вольтер, Дж. Байрон, де Некер та його дочка, пізніша Мадам де Стаель та інші. Тут друкувалися українські книги, як деякі твори Тараса Шевченка, Панаса Мирного та періодичні видання за редакцією М. П. Драгоманова. Тепер міститься тут Ліга Націй, Міжнародний Червоний Хрест, Міжнародне Бюро Праці та інші.

Аж тепер я собі усвідомив в яким славним місті я живу й студіюю. Дотепер я був так заклопотаний особистими та студійними справами, що не мав часу вглибитися до історії та життя самого міста.

—**—

Між тим я пишу листи Люсі, а Люся мені. Вона посилає мені листи на адресу університету. Сторож вже мене знає, і як тільки мене бачить, подає листа.

**Женева — частина міста в якій містяться будинки
Ліги Націй, Міжнародного Червоного Хреста, Міжнарод-
ної Федерації Праці, Музей Ль'Ар'яна і Свіг. Організація Церков.**

Але я дуже нетерпеливий і приходжу частіше, як приходять листи. Тоді сторож вже здалека мені каже:

— Сьогодні не написала, але завтра, я є певний, тут буде для вас лист...

В наших листах ми часто собі дорікаємо всякі дурнички. Очевидно, що це наше кохання їх видумує.

Люся мені докоряє:

Чому ти не написав довшого листа? Чому ти вжив ось таке слово? Ти напевно не дуже думаєш про мене, тощо...

Я знову їй пишу, що з мою працею і навчанням, я часто не знаю, де маю голову, але що найприємніша та найважливіша для мене праця — це писання листа до неї. А далі, що всякі її дорікання, сумніви тощо, мене прямо мучать. Тішимося також в листах, що незабаром вже побачимося, бо Люся приїжджає на Різдвяні свята додому. Пише, що хоче мені купити, як святочний дарунок два томи «Інтерної патології.» Вона знає, що я цих книжок дуже потребую. Але я її випередив і цим її засмутив. Мені пощастило купити ті книжки okazійно за 25 франків. Я їй також хочу щось купити й на цю інтенцію відкладаю кілька зароблених франків. Люся це відгадала. А тому, що вона вже знає мою непрактичність в таких справах, пише мені, щоб я не купував жадних «дурничок». Я їй пишу довгого листа, повного кохання та радості з її приїзду й нашої зустрічі. Цю мою радість затемнює думка, що я мушу працювати в ресторані й не можиму бути весь час з нею. Врешті в останньому листі Люся подає точно день і годину приїзду. Це має бути 22 грудня 1934 року пообіднім потягом. В останньому листі, перед її приїздом, пишу їй з якою нетерпеливістю б'ється мое серце в очікуванні її — дорогої, коханої. Але час і без мене обернув сторінки календаря і довго очікуваний день прийшов. В ресторані багато праці, бо це субота. Повно клієнтів. Кельнери ресторану кричать мені кризь ліфт до кухні:

— Дві печені з м'ятою бараболею і салатою!

— Три риби зі салатою і смаженою бараболею!

Я, наче відгомін, повторюю це все кухарям, ношу приготовані страви до ліфту й посилаю до ресторану.

Роблю це автоматично, бо мої думки вже летять до потягу, в котрім їде Люся. Я її бачу, як сидить при вікні, держить книжку на колінах (вона любить читати й багато читає), але думки її випереджують потяг і мчать до Женеві, де я маю її ждати.

Кінчу роботу в ресторані й, хоч ще є досить часу до приїзду потягу, я біжу. Перебігаю біля будови Великого театру, що домінує Нову Площу й широкою вулицею «рю де ля Корратерій» біжу в долину. Перебігаю площу «Пляс Бель-Ер» та міст через Родан, перелітаю вулицю «Кутанс», «Корнавен» та «Площу 22-ох Кантонів», кидаю стрільну молитву до Бога перед церквою «Нотр Дам» і я вже на залізничній станції — «Корнавен». Поспішний поїзд з Базелю приходить аж за пів години, але я вже на пероні. Автоматично перебігаю очима по таблицях реклям. На одній, бачу, букет квітів. Як промінь, перешиває мій мозок думка: Я не купив Люсі квітів...

Якесь неприємне почуття стиснуло мені серце. Збігаю перед станцію, де звичайно є кіоск з квітами, цукерками, цигаретами. Замкнений! Кидаю поглядом навкола в дивній безрадності. Ага! Там є крамниця з квітами, бачу. Перебігаю площу, якесь авто скрипить колесами, шофер трубить... Киваю йому рукою на перепрошення і вбігаю до крамниці. Вибираю три червоні рожі й знову біжу на перон. Серце чую аж в скронях, і від бігу, і від зворушення, бо потяг саме входить і задержується. Виступає багато людей. Я шукаю очима ясну голівку та рожеві личка Люсі. Раптом бачу — якась молоденька пані, у чорному капелюсі та чорному футрі, киває мені рукою. Придивляюсь, а це Люся. Її леманові очі горять радістю. Я не знав, що вона одідичила по мамі оце гарне футро.

Ми кинулися собі в обійми:

— Мій наймиліший! — шепче мені Люся по-українському.

Подаю їй рожі, беру від неї валізку та йдемо щасливі до виходу. Люся щебече, сміється...

— Бон жур, мадмуазель Ліль!

— А, бон жур, монсіє Шигера, бон жур, монсіє Питляр! Де ви тут взялися? — питає Люся.

— Та нам Михась сказав, що ви сьогодні придете, — каже Шигера, — отже ми прийшли.

— А де ж ви були? — питаю.

— Ждали трошки дальше, щоб вам не заваджати при вашій зустрічі, — каже, сміючись, Питляр.

Ми з Люсею почервоніли, але в душі були раді та їм вдячні за їхню тактовність.

— Добре, що я вас тут маю, — каже Люся. — Я вас прошу тепер до ресторану на каву, бо ми з Михасем хочемо вас мати за свідків наших малесеньких заручин, а пізніше хочемо вас просити за свідків на наше вінчання.

Тепер не тільки оба хлопці, але й я був заскочений. Я бачу, що Люся взяла ініціативу до своїх рук і показується рішучою і діяльною.

Заходимо до ресторану. Люся замовляє каву і тістечка. Після перекуски, витягає два перстені — обручки, та ще й золоті.

— Оця обручка є твоя, Михасю. На ній є вирізблені ініціали мого ймення, а на моїй ініціали твого. Заложити собі обручку на палець, чи добра величина?

Я заложив. Добра.

— Отже, — продовжує Люся, — оці обручки будуть нашими шлюбними обручками, але тепер є знаком наших заручин.

Хоч я цим дуже втішився, але така енергічна ініціатива Люсі мене заскочила.

«Нема ради, — подумав я собі. — Це вона купила обручки». І мое глибоке почуття кохання опанувало всі інші почуття.

— Та хоч поцілуйтеся! — сміється Шигера.

— Зробимо це без свідків, — кажу.

—**—

Люся від'їхала до Базелю, а мені сумно-пресумно на серці. Тим більше, що я не міг бути весь час з нею. Це були свята. А на свята люди тепер дбають більше про тіло та його розкоші, як про душу. Тому багато їдять і багато п'ють. Пан Тісо багато заробив. Але

на це ми — його робітники — мусіли багато набігатися, напрацюватися. Цікаво, що йому не прийшло на розум (Тісові) нагородити бідного студента кількома франками. Дає мені наїстися, і кінець. Ну, нічого! Я вірю, що Бог мені допоможе вирватися з тої біди. Я кожний свій день починаю молитвами в церкві св. Йосифа, котра є для мене найближча. А наш Спаситель — Ісус Христос, казав: «Хто стукає, тому відчиниться». Тому я з вірою «стукаю» кожний день.

Крім мого навчання, викладів на клініках, праці в ресторані та щоденного писання листів до Люсі (і додому, хоч не так часто), беру ще, час від часу, на прохід, чи дальшу прогулянку пішки або кораблем по озері — малого Геральда, Люсиного братанича.

Щоб хоч трошки потішити малого хлопчину, Люся просить брати його на прогулянки. Вона в своїх листах до брата Генрі й до мене все підкреслює старання про Геральда. Це її хрищеник. Очевидно, що в її листах є все повно рад та питань відносно всяких документів, потрібних до нашого вінчання. А тих документів треба дуже багато: акт народження, акт хрищення, потвердження про вільний стан, тощо. Крім того я вже турбуюся, чи наш священик зможе прийхати з Фрібургу, щоб нас повінчати в нашій обряді. Я довідався, що там є о. Голинський, котрий там закінчує докторат теології.

Віднайшов я його адресу й написав йому. Проти всіх традиційних правил українського спізнення з відповіддю, я дуже скоро дістав від о. Голинського листа. Пише мені, що дуже радо приїде нас повінчати, тільки треба два тижні наперед подати йому точну дату, годину й церкву. Одночасно користується цією нагодою і дозволяє собі, — як він пише, — висказати мені кілька своїх застережень: Поперше — чому я вибрав собі чужинку за жінку? Подруге — чи я застановився над тим, що звичайно такі чужинки (як моя) не мають дітей?

Аж тепер я зрозумів причину такої скорої відповіді. Дуже мене заболіли ті його «застереження».

«Чи отець Голинський знає, — гомонить мені в душі, — що „серця не навчити“? Та що, можливо, сам Бог післав мене до Женеві по дружину? А можк-

ливо також, що вона принесе українському народові більше користи, як багато роджених українок?»

Але при кінці листа о. Голинський пише, що треба буде приготувати два віночки та щоб моя майбутня дружина навчилася, як має відповідати по-українському в церкві на запитання священника. В залученні посилає ті питання та відповіді.

—**—
*—

Ось і приходить наш Свят-Вечір. Минулого року, як звичайно між українцями, вийшла колотнеча. Пан Євген Бачинський хотів, щоб святкування відбулося в нього, а ми, студенти, хотіли заколядувати всім нашим родинам. Пан Бачинський нагнівався, вилаяв нашого тодішнього голову — Трача й мене. Але ми таки пішли всім заколядувати — і панству Ковалівим, і панству Коновальцям. Полковникові Коновальцеві дуже подобалася коляда «Бог Предвічний». Каже, що вона могла би бути нашим гимном. Цього року, на Свят-Вечір ми знову пішли заколядувати всім родинам. А на наше Різдво, увечорі, прийшли до мене Питляр і Сокіл. Пані Аппія виїхала на кілька днів, але приготувала для нас закуски та овочі. Сумно, що саме на цей вечір жарівка в моїй кімнаті виповіла службу, згасла. Я засвітив свічку й ми знову весело їмо солодощі та запиваємо чаєм. Підкріпившись, ми почали колядувати. Наш спів збудив щиглика моєї господині. Він пустився до такого щebetання, що й нас перекричав. Ми затихли.

— Він завжди так замкнений? — питає Сокіл.

— Не знаю. Думаю, що завжди.

— Випусти його трохи! — каже Питляр. — Нехай собі трохи політає бідний в'язень.

Я завагався.

— Випусти! Нічого не станеться. Вікна замкнені.

Я дався намовити й відчинив клітку. Щиглик якось здивувався. Скочив на одні банти, на другі, а потім «шусть» до отвору й по хаті. Радість має велику з цієї релятивної волі. Облетів всі кімнати, в котрих було ясне, електричне світло, а потім поцікавився і моєю кімнатою, де блимала свічка... Саме вона його

заінтересувала. Він хотів прямо сісти собі на полум'я. Ми всі три ахнули зі страху. Щиглик запищав і присів на столі. Я до нього. Він так є шокований, що ані не борониться. Беру помалесенько до рук і оглядаю: трошки крильця припалені. Несу його до клітки, контролюю чи має що пити й їсти та замикаю клітку.

Питляр і Сокіл аж за животи беруться, такий сміх їх напав.

— Будеш ти мати що слухати від пані Аппії, як щиглик здохне? — каже Питляр.

— Я мушу ще сьогодні написати листа Люсі, — кажу. — Напишіть їй також ви оба кілька слів. Буде тішитися.

Питляр взяв папір й описав Люсі цілу пригоду з щигликом, а Сокіл тільки потвердив.

Щиглик пережив лихо, а я нічого не признався пані Аппії.

—**—

Одного разу йшов я до університетської бібліотеки. В парку «Ле Бастіон» з'явилася передо мною жіночка постать. Вона йшла в тім самім напрямі, що й я. Її маестатичні рухи ходи гармонізували з її гарною жіночою формою фігури. Спосіб її ходи подібний до ходи Люсі, тільки оця, передо мною, є вища й має темно-каштанові кучері.

«Цю постать я вже десь бачив, — думаю собі, — а потім додаю: кожна гарна молода жінка має ззаду подібну поставу» — й продовжую йти в напрямі бібліотеки. Але ця постать, що йде передо мною, йде також туди, куди йду я. Її гарні ноги підносять по сходах її ніжно заокруглені бедра. У самих дверях вона обертається, щоб мені їх придержати. Я побачив її лице й остовпів: під гарним чолом, обрамованим темними кучерями, висів, деформований шрамами, ніс. Я її пізнав і пригадав собі цілу любовну історію цієї дівчини.

Десь перед двома чи трьома роками залюбився був в тій швейцарській красуні, студентці філософії, один студент-араб. Вона спочатку з ним фліртувала, бо це їй, як кожній жінці, подобалося. Але коли по-

бачила, що він її прямо переслідує, почала його уникати. Та це вже було запізно. Він дурів за нею і вона не могла його спекатися. Одного дня вона читала щось на лавці, втім самім університетським парку. Араб, що слідив за нею де тільки міг, присівся біля неї й почав знову визнавати їй свою любов. Найперше словами, а потім чинами; тобто, хотів її цілувати. Дівчина відопхнула його й хотіла встати. Але араб держав її цупко за шию і намагався дістати поцілунок. Дівчина відпихала його руками. У своїй любовній загоріlosti та вже й люті, араб вхопив її зубами за ніс і прямо відкусив хрящеву частину. На її страшний крик збіглися люди. Араб втік, хоч не надовго. Дівчині зробили плястичну операцію носа. Всі ті деталі були подані в часописах, а особливо в устних переказах в цілому місті. Тепер я міг побачити, що операція не дуже була вдала. Все таки дівчина несе далі відважно своє горе.

При нагоді такої зустрічі, думки мої перелетіли на трагічний випадок студента-литовця. Він ще, мабуть, в дитинстві був оперований на так звану «вовчу пащу» — «палатосхізіс», тобто вроджену щілину піднебіння і горішньої губи. Операція практично вдалася, але естетично ця мальформація все таки лишила великі недоліки. Його горішня губа та кінець носа були zdeформовані, а його голос був дугий і носовий. Хлопець, видно, був дуже багатий, бо все був елегантно зодягнений. Він пробував нав'язати приятельство з деякими студентками, але це йому не вдалося. Хто знає, можливо, що котрась студентка його брутально відштовхнула. Його чутлива, переболена душа постійним почуттям свого тілесного «гендикапу» не видержала. Хлопець поповнив самогубство. Наш професор судової медицини нам його показав при своїх викладах. Жахливе вражіння!

—**—

При викладах, навчанні, праці в ресторані та писанні листів до Люсі й до родичів — час летить стрілою. Ось вже початок березня. Пишуть мені з дому, що в нас ще лежать великі сніги. Тут вже сонечко

пригріває. В старому місті, на т. зв. «Трей» вже історична гілка каштану випустила першу бруньку. Хоч гора Салев та гори Юра ще пишуться іскристими білими шапками, але женеvські прибережні променаді вже повні весняних квітів та людей.

Одного дня Питляр і Сокіл витягнули мене на прохід. Йдемо по «Набережній Монт-блят-у» а весняне сонечко гладить нам молоді лиця і заглядає до юної душі. Трошки говоримо про різні події, але довгі хвилини мовчимо й слідкуємо за мевами, як граються в золотих проміннях сонця, то в срібних хвилях озера, й летимо теж на крилах наших мрій, кожний за своєю ціллю. Повітря чисте-чисте під лязурово-синім небом. Ген, далеко, на південь, понад схили Малого Салеvу, видно маєстатичний, вічно-білий Монблят. А над тим всім царює Дух Божий, Дух Сотворителя усієї тієї краси, що її можемо подивляти. Але наша віра може сягнути ще далі, до тої краси, що її не можемо собі уявити.

—**—
*

Врешті позбирав я всі документи, Люсині й мої та заіс те все на Цивільний Уряд, щоб оголосили наше вінчання, а то 20 квітня 1935 року. Це тут так, як оповіді в церкві. Тут треба наперед взяти цивільний шлюб, а тільки потім є можливий церковний. У нас, в Іванівці, до котрої то парафії належить наш хутір Могила, наші оповіді будуть оголошені в церкві. Але в Іванівці мене майже ніхто не знає. Як би це було в Романовім Селі — це була би велика сензація. Там так би зареагували, як о. Голинський. Коли б наші люди дома знали, скільки наших дівчат в діаспорі виходить заміж за чужинців і гине національно в чужому морі, вони тішилися б, що одна чужинка прилипне до нашого народу. Отець Голинський є тут тільки на студіях і немає можливості придивитися до нашого емігрантського життя.

Отже наше вінчання відбудеться в церкві святого «Франсуа» точно 20 квітня 1935 року, тобто зразу після цивільного вінчання. Це останнє є для мене й Люсі — формальний акт, але будуть там наші свідки, наші приятелі — Шигера і Питляр.

За два дні написав я вже Люсі, що ми «оголошені» на Цивільному Уряді, тобто, наші ймення є написані на офіційній таблиці оголошень.

—**—
*—

Ось субота, 20 квітня 1935 року. Весна вповні. Розквітлі сади п'яніють в озоні тихого леготу. Пташная в гарячковитім життевім розгоні. Все лящить, співає, гомонить, голосить хвалу Творцеві життя і всього життєвого закону. Водограй при озері розкидає мільярди срібних крапель по зеленувато-синіх хвилях та час від часу одягається в пояс веселки. А над тим всім сміється золоте сонце. Отець Голинський є тут. Він перевірів, чи всі документи є в порядку, чи є вінки для нас та чи Люся вмітиме відповідати по-українському при шлюбі. Парох католицької церкви св. Франсуа, де відбуватиметься вінчання, з цікавістю це все слідкує. Це ж перший раз святитиметься в цій церкві вінчання при Богослуженні в українсько-візантійському обряді. Наші запрошені гості теж є тут. Навіть прийшов полковник Коновалець з дружиною. Прийшла й моя господиня — старенька пані Аппія. Прийшов також мій «патрон», пан Тісо з дружиною. Вони нам всім влаштували підвечірок. А обід ми замовили в ресторані «Без алкоголю». Я у своєму смокінгу, Люся в прекраснім світлім убранні (рік після смерті її матері не хотіла весільної сукні). Питляр і Шигера в чорних убраннях. Отець Голинський задоволений. Все пішло після правила. Люся здала іспити на одиницю при українських відповідях.

— Гратулюю вам, — каже о. Голинський, — і бажаю щасливого і плідного подружнього життя!

Наша післявінчальна подорож — це їзда до Базелю. Тут Люся має маленьке мешкання при Кальтбрунненштрассе. Вона дістала тільки дводенну відпустку на вінчання, а я мушу продовжувати навчання на останні іспити, вже докторські.

З моєю Люсею живе тепер її батько. Вона взяла його до себе, до Базелю. Він тут щасливий, спокійний.

—**—
*—

«Все йде, все минає, і краю немає...» повторюю за Шевченком і бігаю, бо час для мене тепер дуже дорогий. Отже бігаю ще до праці в ресторані, бігаю на пошту з листами до моєї вже Люсі, бігаю на виклади, за підписами до професорів, бігаю на іспити, але бігаю вже по секретаріятах за місцем асистента. За всяку ціну хочу докінчити мою фахову освіту й написати тезу, щоб здобути титул доктора медичних наук. У професора Коєніґа склав добре іспити з обстетрики та гінекології. Він запропонував мені тему докторської тези й місце добровільного асистента на його клініці від 1-го жовтня. Останній іспит я зложив успішно й 15 липня 1935 року дістав я потвердження і титул лікаря. Між тим був я кілька разів у моєї Люсі, в Базелі. Очевидно, що ті мої відвідини увінчалися вагітністю Люсі. Вона оповістила мені цю подію вже в перших її тижнях з великою радістю, але одночасно зі страхом за наше майбутнє. Я з великою любов'ю поцілував мою Люсю і подякував Господеві за те, що предбачення отця Голинського не сповнилося.*

Від 1-го серпня дістав я місце добровільного асистента у професора Жільберта в Інституті Радіології. Платні не маю, але маю харч. Першим асистентом тут є д-р Вальтер Мішель. Другим асистентом, також добровільним, є маленький, грубенький Гляйхгевіхт — жид з Палестини. Ми з д-р Мішельом майже дружили. Він старший від мене на, близько, десять років. Перед студіями медицини, він скінчив право. Д-р Мішель — це великий швейцарський націоналіст. Він зі своїми однодумцями здоровиться піднесенням правої руки й гаслом «Гарус». Я не мішаюся до його способу думання і здоровлення.

Якось раз він мене питає:

— Чому не здоровишся так, як я?

— Не хочу «малпувати» німців.

— Ти з ними не погоджуєшся?

* Ми маємо четверо дітей, а тепер, коли пишу ці спогади, вже дев'ять внуків.

— Це їхня справа. Кожний народ має свої специфічні риси й свій спосіб зовнішнього вияву.

Мішель більше мене про це не випитував, але мої погляди «правої» і християнської людини знав. Думаю, що власне це й мое одруження зі швайцаркою його з мною заприятювали. Сам Мішель походить з католицького кантону Фрібург. Дотепер ще не оженився. Правдоподібно тому, що має дуже широкий вибір. Він же гарний, пристійний мужчина, дуже жартивливий і дотепний.

Сьогодні, при описуванні радіографій, усміхнувся і каже мені:

— Маю ввечері рандеву з панною Жолісен. Знаєш її? Ця красуня, медсестра.

— Я її бачив, — кажу. — Її не дасться не бачити.

Мішель вдоволено усміхається...

На другий день вранці знову зустрічаємося в праці. Він якийсь не дуже веселий.

— Як вдалася зустріч? Прийшла красуня?

— Прийшла на місце зустрічі — «Пляс дю Молляр», але не сама. Прийшла зі своїм рудим нареченим. Перейшли біля мене. Вона навіть поздоровилася. Мовляв, «тільки подивися здалека на заказане для тебе яблуко»...

Я особисто думаю, що добре зробила. В його віці не можна літати метеликом з квітки на квітку. Якась мораль мусить бути.

Одного дня питає мене, де я мешкаю.

— У пані Аппії, — кажу, — але мушу шукати щось інше, бо старенька пані не має вже сили виступати по сходах на третій поверх. Знайшла собі мале модерне мешкання з ліфтом.

Можеш жити в мене. Я маю дві кімнати. Крім того, я майже ніколи не є дома.

Я з радістю і з подякою прийняв його пропозицію. Це дійсно сам Бог післав йому цю думку. Я був майже безрадний. Люся тепер могла би мені кімнату заплатити, але я цього не хочу. Так я пересилився до помешкання д-ра Мішеля.

— Як побачиш, — каже він, — що до мене йде

якась жінка, то замикай обидві очі. Я вже незабаром буду женитися.

До ресторану «Кафе Лірік» вже не ходжу, бо маю харч в Інституті Радіології (а не тому, що «докторові не пасує працювати в кухні»). Вечорами багато читаю, переважно медичну літературу, котрої в Мішеля є того добра повні полиці.

Часто турбують мене телефони, але, на його наказ, я не відповідаю. Та ось одної ночі, так десь коло першої години, хтось нетерпеливо дзвонить і дзвонить у надвірний дзвінок.

«Певно Мішель забув свій ключ», — думаю собі.

Встаю і в піжамі відчиняю двері. Одна з наших колишніх товаришок студій (до речі, заміжня), в довгій балевій сукенці:

— О, який сюрприз! — каже. — Ви й тут заступаєте д-ра Мішеля?

— Ні! Не в любовних справах, — кажу, сміючись, весь червоний від неприємного заскочення.

Про цю пригоду я Мішельові ані не згадував. Але кілька днів пізніше він сам про це заговорив, бо, правдоподібно, ця пані сама йому призналася.

— Ти є дуже дискретний, — каже мені Мішель. — Дякую тобі.

Колеґа Гляйхгевіхт прийшов якось ранком до роботи з розбитим чолом.

— Що тобі сталося? — питаю. — Побився за дівчину?

— Ні! — сміється. — Уяви собі, що саме тоді, коли я ліг на каналу відпочити, увірвався на картині шнурок. Небагато бракувало, щоб я знайшовся на лоні батька Авраама...

— Ти маєш тверду голову, молоду, ти ще мусиш жити.

— Хто знає, що мене в житті жде? Можливо, був би уникнув якась лихо в майбутньому. Ти бачив вчора того мужчину, що нам показував доцент Саразен?

— Бачив. Доцент нам показав не лише злоякісний тумор горла в нього, але показував також його, жовті від нікотини, пальці.

— В нього тільки сорок вісім років, а вже мусить вмирати в страшних муках.

— Саме сьогодні професор Жільберт і доцент Саразен мають просліджувати рентгенівські знімки його легень. Підозрівають метастази.

Вибила восьма година й ми з Гляйхгевіхтом пустилися до кімнати, де має бути це прослідження.

— Доброго здоров'я, хлопці! — каже д-р Мішель, застібаючи на ходу блюзу. — Я, як звичайно, точний до роботи. О, (побачивши Гляйхгевіхта) дуель був запеклий, правда?

Входимо всі три до кімнати, де на радіоскопах рентген-ляборант порозвіщував радіографії. Дивимось.

— Як бачите, — каже Мішель, — правий гілюс* густіший, розширений. Це, правдоподібно, злаякісний тумор. Але почекаймо, що скаже професор.

Професор з доцентом підтвердили підозріння д-ра Мішеля, тим більше, що лябораторні висліди теж це доказують.

— Тут тільки є можлива радіотерапія, — каже професор.

— Я також так думаю, — каже доцент, — бо хірургія тут не може прийти до уваги. Рак на легенях — це другорядне явище. Все почалося в горлі.**

— На як довго задержить радіотерапія прогрес новотвору? — питає Мішель.

— На кілька місяців, — відповідає професор. — Це залежить від відпорности цілого організму. Тут треба постійно слідкувати кровні складники.

— О, курці, курці! — каже, зідхаючи, доцент.

Д-р Мішель усміхнувся до мене, показуючи свої, вже трошки зачаджені пальці.

—**—

Моя дорогенька жіночка мені часто пише, а я їй відповідаю, або навпаки. Очевидно, що в кожному листі йде мова про те, чи я знайшов якесь місце асис-

* Гілюс — це «ворота» до легень.

** Хемотерапії ми ще тоді не мали.

тента. Із жалем відповідаю їй, що не знайшов ще нічого певного. Але в одному листі пишу, що я вичитав в лікарській газеті оголошення, що лікар із села Еволена (в кантоні Вале) шукає заступника на шість місяців і що я там зголосився.

— Дорогенький мій! — відповідає мені Люся. — Це було би для нас спасенне. За пів року ми можемо знайти щось іншого.

—**—
*—

Забув я сказати, що одночасно з працею добровільного асистента на радіології, почав я працювати над моєю докторською тезою на гінекології у проф. Коеніґа. Він дав мені ось такий титул тези: «Практична вартість біологічної реакції вагітності». Я вже познаходив потрібну на це історичну й найновішу літературу та ходжу на клініку й сам роблю потрібні експерименти. Хочу й я у наших вагітних жінок, що приходять на клініку для консультації, доказати цією реакцією точну й скору діагнозу вагітності вже в перших тижнях. Праця дуже цікава. Як би я не мав моїх особистих турбот, як би я не мав журби про нашу непевну майбутність, ця праця мене захопила б. А так я роблю експерименти, записую, але думками я або в Базелі, або на нашій хуторі на Могилі. Деколи бере мене прямо відчай:

«Що робитимеш, як не дістанеш місця асистента?» — морочать мені голову такі питання. Треба працювати, шукати, але й молитися, а Бог допоможе. „Бога благай, а рук докладай!” — повторюю собі наше прислів'я і докладаю тих рук, ніг і розуму, де тільки можу. Бігаю по секретаріятах за місцем асистента з платнею, посылаю прохання всюди, де тільки думаю, що є можливість праці лікаря. Подав прохання навіть до Польщі, щоб прийняли на нострифікацію. Також жду нетерпеливо на відповідь із села Еволени.

ПОМАГАЄ БОГ

— Так що, милий колего, рішастесь? — питає мене доктор Бертоліятті.

Зворушення, вдячність Богові за рятунок, радість і щастя стиснули мене за горло. До очей тиснуться мені сльози і я їх закриваю віями. Мої голосові струни стали немов паралітичні і я не міг промовити слова. В моїм мозку гула невпинно радісна думка: «Будеш працювати як лікар, лікарською працею заробиш собі й Люсі на життя».

— Будете там спокійні, побачите, — говорить д-р Бертоліятті, думаючи, що я не можу рішитися.

— Добре, колего, поїду, — видусив я врешті зі себе.

Доктор Бертоліятті був вдоволений. Заступника має. Цілого пів року могтимо приготовляти нострифікаційні іспити свого лікарського диплому зі Страсбургу на Женевському медичному факультеті. Його лице було усміхнене, чорні як вугілля очі світилися з-поза окулярів, а шпичаста борідка підскакувала за кожним словом. Був це типічний «тічінезе», тобто, мешканець швейцарського кантону Тічіно, де говорять по-італійському. Жвавий, енергічний, вічно рухливий, голосний та жестикулярний. Значить, вірний образ своїх італійських сусідів.

Розповів мені, що він вже півтора року є лікарем Каси Хворих в Еволені. Що народ там сварливий, терен тяжкий, але не зважаючи на те, Каса Хворих добре платить.

— Ви, — каже мені, — дістанете шістьсот франків швейцарських місячно, тому, що ви будете лише моїм заступником. Надвишку платні дістану ще я, бо я, фактично, це місце собі задержую, а, зрештою, це я вас там ангажую.

Я його слухав і думав: «Жадні перепони мені не страшні, і не за шістьсот франків, але і за половину

піду працювати. Я ж є добровільним асистентом на Рентгенології і за це не дістаю ані одного центіма. Радий я, що можу випити задарма в десятій годині горнятко какао та з'їсти обід, а головне, що можу далі вчитися. Правда, що Люся вже працює як зубна лікарка на «Шульцанкклінік» в Базелі, але, поперше, ми молоді новоженці нічого ще свого не маємо, а по-друге, мужчина мусить заробляти на удержання родини. Мое положення чужинця мене надзвичайно мучило. В Польщі мене не прийняли на нострифікацію диплому, а тут не маю жадних виглядів на майбутнє. Моя дружина потішала мене, що ми обоє знали, що з самого кохання жити не дасться. Тим більше, що вийшовши за мене заміж, Люся втратила швейцарське громадянство, і могли їй не дозволити працювати».

Оце все мене мучило днями й ночами. Я не міг цього перенести, щоб моя кохана дружина терпіла задля мене. Я пробував всі можливі способи, щоб видістатися геть з цього зачарованого кола. Не вдалося... Аж ось помагає Бог. Буду мати працю хоч на пів року. Будемо жити з Люсею разом.

Д-р Бертоліятті від'їхав до Еволени, а я до Базелю, щоб разом з Люсею приготувити плян і все, що нам буде в Еволені потрібне.

ШЛЯХ ДО ЕВОЛЕНІ

Сіон. Дорога поїздом, що мчиться прекрасною долиною Родану, для нас тут кінчиться. Перед станцією ждуть на нас сани з двома мулами. Це клопітливий д-р Бертоліятті їх післав. Кілька наших валіз даємо як лише дасться, сідаємо на сани і в ім'я Боже пускаємось в напрямі на Еволени.

Переїжджаємо через міст на Родані й за хвилину крутимося по серпентинах аж до Вексу, невеличкого альпійського села. Звідтіля дорога вже є рівніша по узбіччях гір. Мули спокійно клапають довгими вухами, сани скриплять по криштальному снігу, а ми розглядаємось по околиці. Направо і наліво узбіччя гір покриті снігами. На ліво від нашої дороги журчить незамерзлий потік. За ним на протилежнім узбіччі село Маз. Дерев'яні домики, покриті плоскими камінними плитами, виглядають, наче вулики в пасіці. Між ними видно кілька більших кам'яниць і церкву, що пнеться своєю вежою понад сусідні дахи, мов сторож в цій гарній, але жорстокій природі. Тут дорога починає бути ще стрімкіша. Долина розгалужується на дві частини: направо йде долина — Валь д'Ереманс, а наліво долина — Валь д'Еранс. Ми скручуємо на ліво, бо ця долина веде до Еволени.

Нараз перетинає нам дорогу якийсь дивний, височезний вал, що тягнеться скісно через ціле узбіччя. Дивні, фантастичні силуети гір пнуться стрімко до неба, а на самім верху величезні, ширші від верха, каменюки. Виглядають немов бані на вежах церков.

— Це Евсенські піраміди, — пояснює нам погонич. Зблизилися до них і бачимо, що це пісковик. Дощі та снігові лявіни лижуть йому боки та витворюють з них дивовижні форми, постаті, вежі. Більші й твердіші скали остають на верху, мов величезні капелюхи-бані. Вони хоронять якийсь відступ часу піскову підставу під собою. Дивовижний вал перети-

нає нам прямо дорогу, але в ньому є пробитий тунель, і ми переїжджаємо на другу сторону. За хвилину в'їжджаємо до села Евсень. Є це типічне валезанське село. На підмурованих з каміння пивницях стоять дерев'яні «шале»-домики. Двері і вікна прикрашені різними різьбами. На кожному вікні розмальовані віконниці, а під ними різьблені квітники. Вічно текучі фонтани-криниці з мурованими коритами для напоювання худоби.

Наш погонич підбадьорив мулів, дзвінки задзвонили дрібніше і сани промчали через село.

— Тепер, — каже погонич, — вже їдемо прямо до Еволени.

— Коли б це було чимскорше, — каже Люся, — бо мені вже й зимно.

Дійсно, до нас почав потроху добиратися холод. Сонечко сховалося вже давно за снігові вершки й тільки ліворуч від нас горів в діамантах верх Бек де Боссон. Стрімкий ручай Борнь потемнів, але час від часу було чути його веселу музику. Я зіскочив зі саней, накрив Люсю подорожнім накриттям, а сам почав бігти, щоб трохи завітисся, бо ж наша їзда тривала вже більш трьох годин. Погонич «вйокав» на мулів, але шлях був засипаний снігом і йшов безперестанку догори. Влітку автобус перебігає цю дорогу за півтора години. На жаль, ми мусіли її пройти зимою.

Та незадовго сповіщає нам торжественно погонич:

— Ми вже вдома!

Перед нами висока крем'яна скала нависла на сам шлях. На верху бачимо малу муровану капличку, а при ній кілька сосон та величезну каменюку, яка, здається, ось-ось ворухнеться і розторочить капличку. Переїжджаємо попри кам'яну стіну, потім через місток над Ля Борнь. Шлях вже не підноситься, а біжить, здається, майже в долину. По обох боках шляху, на лагідному узгір'ї, порозкидалися дерев'яні обороги вкриті снігом.

На землю почав налягати вечір. На могутніх узбіччях гір почорніли смерекові ліси. Перед нами показався високий — аж п'ять чи шість поверховий бу-

динок, біля нього кілька менших, за ним дахи, вежа церкви, а в глибині, здавалося, кінчилася долина. В передвечірнім сумерку долина почорніла і ховалася у підніжжя гірських велетнів, що ще синіли білими зубчастими верхами.

То вже врешті було це прекрасне, поетичне село Еволена.*

Родина еволснців (з мулом) перед своєю хатою.

* Етимологічно **Evolene** походить від слова **Ewo-léma**, що в еволснськiм діалекті означає «Легка вода».

ГАРМОНІЯ СУПРУЖЖЯ

— Отвори, будь ласка, вікно, — каже Люся.

«Моя дружина, — думаю собі, — це ходяча гігієна. Ще й тут, в новім мешканні, після так довгої та тяжкої подорожі, не забуває за здоровельні правила гігієни, щоб перевірити кімнату наніч».

Відчиняю вікно. Прекрасна груднева ніч. Тріскучий мороз іскриться діамантами до синявого місячного проміння. А місяць над білими верхами гірських велетнів — Дан де Візіві (Зуби Везівія) високих на 3425 метрів — виглядає, мов би був їх частиною, що віддупилася і підскочила кілька метрів догори. А вдоліні журчить веселий ручай Ля Борнь.

Вдихнув я кілька разів повні легені свіжого повітря, зробив кілька гімнастичних рухів руками, глянув ще раз на чарівну валезанську ніч, поглянув на Люсю, що закрилася аж по сам ніс периною і почав замикати вікно.

— Навіщо замикаєш вікно? — чую Люсин голос з-під перини.

— Як то навіщо? Думаю, що вже досить вивітрилася кімната, — кажу їй, здивований цим питанням.

— Та вікно треба лишити відчиненим цілу ніч, — каже мені.

Я широко отворив очі. Мороз за цей час цілою силою тиснувся до кімнати. Я його відчував на ногах, бо був тільки в пантофлях, на плечах, з котрих відстала піжама, і тим більше не знав, чи Люся робить собі з мене посміх, а чи дійсно думає серйозно? Ми вже, правда, були більш як сім місяців свої, але разом ще не жили; Люся проживала в Базелі, а я в Женеві. Тому не знав я ані її звички ані примх.

— Сховайся під перину, бо перестудишся, — каже мені, бачучи, що я стою безрадний серед кімнати.

Я почув по ногах новий сильніший подув морозу

і скочив під перину, неначе до льодової води. Хвилину дрозжав, сапав, фукав, але скоро закрівся. Тоді виставив ніс з-під перини і поглянув боком, чи Люся не сміється з мене. Ні, але зразу пізнала по моїм ваганні, що я був заскочений її вимогою.

— Ти не звик спати при відчиненім вікні? — питає здивовано.

— Взимку не звик, — кажу.

— О, шкода, це дуже здорово, — каже. Але в її голосі відчуваю здержаний сміх.

Моя мужеська гордість нехотя обізвалася:

— Я знаю, — кажу, — що це здорово, але боюся, що ти простудишся.

— Ні, я є призвичаєна, але як тобі зимно, то замкни вікно.

«Жінка, — думаю собі, — не боїться спати при відчиненім вікні, а я козак, мав би боятися морозу та ще й під периною»? Перина тим часом закрілася і холodne повітря приємно лоскотало попід ніс. Я згасив на нічному столику лампу. Місяць усміхався крізь відчинене вікно, а я думав...

Сьогодні починається для мене нове життя на новім місці. Пічнеться нова праця, що матиме багато різноманітних лікарських пригод, виникне самостійність в цій праці, яка витворює почуття відповідальності, сумлінності, а яка дасть можливість заробітку на прожиття... Але в цій хвилині не думав я про це. Мене прикувала думка спільного подружнього життя. Пригода з вікном доказувала наглядно погляд католіцької науки про подружжя, як єдино справжній. Метою подружжя, крім прокреації, є ще злиття обидвох душ, що є найкращим виявом любови до Бога. Це злиття мусить виявитися у всіх ділянках спільного життя. Мусить настати гармонія в мові, висловах, піснях, їжі, забаві, праці, привичках, поглядах, способах виховання дітей і т. д.

Покищо ми з Люсею любилися як молоді подруги. До цілковитої подружньої гармонії ми почали сьогодні дорогу...

ЕВОЛЕНА

Не знаю, як сказати, котра частина Швейцарії є найкраща. Тут всюди так багато природньої краси, різноманітності, непроглядності та неочікуваності на кожному кроці, що сміло можемо назвати Швейцарію природнім калейдоскопом. Прекрасні міста, цвітучі сади, тихі — синяві озера, рвучкі гірські річки та ріки, дрімучі ліси на схилах гір, хвилюючі над ними полонини, сліпучі вічно білі верхи гір-велетнів. Ось такою маленькою і прекрасною частинкою швейцарського калейдоскопу є село Еволена зі сусідніми осіlostями та околицею. Лежить воно в кантоні Вале, в долині — Валь д'Еранс над річкою Ля Борнь, що вливається до Родану. П'ять кілометрів вище Еволени, де лежить оселя Одерс, долина Валь д'Еранс розгалужується на два менші, дуже стрімкі і дикі провалля, кудю тільки кам'янисті, вузькі стежки пнуться догори. Йдучи догори — вліво веде стежка до провалля Ферпекль, що кінчиться ледівцем такої самої назви, — вправо до провалля Аролля. Обидва ці провалля гинуть у вічних ледах гірського ланцюга Пеннінських Альп. Над ними домінує верх Маттергорн (Сервен) 4478 метрів високий.

Саме село Еволена лежить на височині 1380 метрів над поземом моря. Після морфологічного характеру околиці та геологічного покладу землі — село простягається на колишньому дні ріки Борнь, що мусіла бути дуже велика і рвучка. Свідчать про це великі каменюки округлої форми, що знаходяться всюди та остро-стрімкі, височезні скали-береги над селом. Над цими берегами тягнуться менші стрімкі узбіччя, покриті лісами та полонинами аж по вічні льодовики. На цих колишніх берегах ріки Борнь є кілька осель, що належать до села Еволена. До них самотнім комунікаційним середником є в літі ноги, а в зимі — лещата.

Першого січня 1936. Свято Нового Року. І для

нас було це свято нового нашого року. Ми починали наше спільне нове життя в Еволені.

Доктор Бертоліятті від'їхав сьогодні рано, щоб використати святкову знижку ціни на подорож поїздом. На його бажання, ми купили йому навіть т. зв. поворотний квиток. Відповідальність за здоровельний стан населення села Еволени та його околиць, від сьогодні перейшла на мене. Усвідомивши собі це, перейшов мені поза плечі мороз. Це ж велика відповідальність. А я не маю ще жадної лікарської практики. Испити поскладав і навіть досить добре, був вже кілька місяців добровільним асистентом на Рентгенології, це правда. Але дотепер були все при мені, як не професор, то старший асистент, котрі відповідали за мої вчинки і виправляли мої евентуальні діагностичні похибки. Тепер ціла вага відповідальности лежатиме на мені. Чи ж не маю я чого боятися? Однак я є свідомий того, що знаю, а що ні, що можу, а що не можу; а особливо я певний, що рука Божа веде мене крок за кроком, в усіх моїх вчинках. Я знаю, що при моїй лікарській праці матиму Божу допомогу. Я буду лікувати, а Бог уздоровляти.

Дзвонять до церкви.

— Підемо, — кажу Люсі, — на Службу Божу до церкви і так пічнемо тут наше життя і нашу працю.

«Шале дю доктер» — дім лікаря — стоїть на краю села, зараз напроти будови «Гран готель». Від вулиці це одноповерховий, а від поля — двоповерховий будинок. Другий поверх дерев'яний, підстава та перший поверх — муровані з каміння. Ординація, а одночасно й аптека та в другій кімнаті ждальня є на першому поверсі, тобто, від вулиці входитьсья прямо. Пацієнтів сьогодні не було.

Ми вийшли з Люсею на вулицю і вперше побачили Еволену у всій її зимовій красі. Дерев'яні доми «шале» на кам'яних пивницях з дерев'яними бальконами, мальованими віконницями, різьбленими квітниками перед вікнами, з орнаментами, з дерев'яними, покрученими сходами, грубими дерев'яними дверми, дахами покритими по більшій часті плоскими уламками скал — хоч були декотрі і триповерхові — то

все таки різко відбивалися від модерних готелів для туристів. Є їх тут аж п'ять. Ми читаємо великі написи: «Гран Готель д'Еволен», «Пансіон-Ресторан д'Еволен», «Готель Бельвю», «Готель Ермітаж», а на другому кінці села в напрямі до оселі Лес Одерс — «Готель де ля Дан Блянш».

Готелі, дерев'яні доми, вулиця і височезні довкруги гори покриті снігом, що мерехтить на сонці аж важко на них дивитися.

Посередині села невеличка мурована церква. Народ пливе на Службу Божу. Дивимося й очам не віримо: самі народні строї. Всі жінки, як одна, в брунато-вишневих вовняних сукнях з квітчастим фартушком та таким же поясом. Довкруги шиї квітчаста хустина, коси, сплетені та скручені ззаду в зачіску, закриті гаптованим чіпцем, а на ньому — на верху голови тарілковий капелюшок, прикрашений стяжками та коралями. На ногах вовняні панчохи та півчеревички з кокардою. Мужчини в грубих вовняних вбраннях, шитих на європейський лад. Дивно, що й малі діти також так повбирані, тільки на головах мають теплі вовняні шапочки.

Після Богослуження вийшли ми з церкви. І знову з цікавістю приглядаємось мальовничим еволенським строениям. Слухаємо, як це вони говорять.

— Вони тут мають свій спеціальний діалект, — каже мені Люся. — В школі вчать по-французькому, але між собою говорять незрозумілим для нас діалектом.

Слухаю-слухаю, але нічого не розумію...

— Бон жур, — добрий день, — здоровиться з нами наш вчорашній візник, — як вам тут подобається?

— Гарно тут є, — кажу, — тільки ми вас нічого не розуміємо.

— Цожа-цожа? — каже і сміється.

— Прошу? — питаю ще раз і насторожую вуха.

— Цожа-цожа, — каже він, — значить по-нашому: нічого-нічого.

— Дійсно, цожа-цожа, — відповідаю і сміюсь.

— Як бачите, вже знаєте одно слово по-еволенському, — каже за нами чийсь голос.

Дівчата з Еволени в своїх щоденних одягах.

Це священик — кюре Клер, що почув як я повторяв за візником. Привітав нас в його парохії та між своїми парохіянами і запевняє нас, що тут будемо добре почуватися.

— Я вам гратулюю, отче, за вашу коротку, але дуже змістовну проповідь, — кажу йому.

Священик засміявся:

— Не хочу надуживати терпеливість еволенарів.

— Вони навіть в церкві є нетерпеливі? — питаю.

— Еволенар тільки з терпеливістю та витривалістю дряпається до стрімких гір. Тому тут у нас є так багато добрих гірських проводирів. Якщо любите гори та маєте добрі ноги, то поведуть вас по наших верхах.

— Ті ваші верхи є дійсно маєстатичні. Оцей найвищий, шпичастий, це буде Ля Дан Блянш, правда? — пробую свої географічні знання.

— Так, це є Ля Дан Блянш (Білий Зуб), що нам заступає схід сонця. Високий він на 4364 метри. Він вічно білий. А оці два зуби на полудневім сході — це Дан де Візіві (Зуби Везіві), високі на 3425 метрів.

Всі три верхи дійсно дуже влучно називаються «Зубами». Вони своїми стрімкими, білими, мов найкраща склиця, гранами перекусують хмари, що ліниво тягнуться по узбіччях, і сміються до сонця.

Ми дивимось на гори, що могутнім вінком оточують село навколо, на ліси й полонини, на мальовниче гірське село, на його населення в характеристичних еволенських строях, і вже не дивуємось, що Еволену так радо навідують туристи, письменники, мистці, малярі, а то так швайцарські, як і чужинці. Не даремно говориться, що хто почув про Еволену — бажає її пізнати, а хто пізнав — хоче до неї вернутися.

— Сподіємось, що ми тут також будемо щасливо жити хоч тих кілька місяців, — кажу, прощаючись з священиком.

СІЛЬСЬКИЙ ЛІКАР

Вістка, що приїхав новий лікар, рознеслася всюди. Всі старі бабки та діди з хронічним ревматичним запаленням суглобів, з хронічною задухою, всі невропати з мандрівними болями, всі старі дівки з безсонністю, кілька дійсно хворих та всі цікаві заповнили лікарську почекальню.

Вже вісім годин ранку. Час починати лікарську пораду. Я в білому новому плащі, купленому в Женеві, вже від шостої години ранку переглядаю, обертаю та перечитую написи на більших і менших плящинках, коробках, мішочках, вузликах — аж голова ходором ходить.

«Боже мій, — думаю собі, — я боявся самостійного лікарювання, а тут і аптекувати самостійно треба. Цього я дійсно ніколи не вчився. Ану ж намішаю помилково одного порошку замість іншого й пішло людину на той світ?»..

В ждальні люди почали нетерпеливитись. Одні почали кашляти, другі здержано стогнати, треті півголосно почали скаржитись іншим на свою хворобу.

Після короткого та гарячого прохання до Бога про поміч, отворив я двері:

— Прошу! — сказав я, а бачучи, що всі нараз піднялися з місць, додав ще: — По черзі!

Першим увійшов чоловік середнього віку, кремезний гірський тип, з підстриженими вусами та весело усмішкою на лиці:

— Добрий день, пане докторе, я є голова Еволенської Каси Хворих, — представляється і подає мені руку.

— Так не прийшли ви як пацієнт? — кажу, підсуваючи йому дерев'яний стілець.

— Ні, я прийшов поговорити з вами та дати вам деякі інформації щодо правил та законів лікування на кошти Еволенської Каси Хворих.

Я був радий, що перший «пацієнт» не прийшов

до мене Бог-зна з якими скомплікованими хворобами, і що не треба буде йому вишукувати ліки поміж сотнями пляшок. Але все ж таки моя лікарська гордість та лікарське сумління обізвалося: «Тепер, в урядових годинах він прийшов мені викладати про їх кранкасацькі закони лікування? Які це можуть бути закони? Адже ж від часів Гіппократа лікар знає, що може, а що не може, що є його святою повинністю, що є його ціллю. Це все дається сказати одним реченням: "Salus populi — suprema lex"* А впрочім я радо би його вислухав, але в почекальні не можуть хворі так довго ждати».

— Я є вам дуже вдячний, пане голово, за вашу добру волю дати мені інформації, тільки тепер це буде неможливо нам спокійно собі поговорити. В почекальні ждуть хворі люди, а було би це не тільки не-лікарське, але навіть нелюдське, коли б мусіли на мене так довго ждати.

— Це правда, але вони й так за лікування не платять. Лікаря платить Каса Хворих. Можуть трохи підождати.

— Ні, пане голово, це не є правильне. Хто би то лікаря не платив, кожний хворий має право на лікування. Наше лікарське знання не дається заплатити. Лікарське знання — Боже знання. На нього має право так багатий, як і вбогий. Ми не сміємо ані трошки дати тим людям відчутти, що вони є відказані на поміч вашої Каси Хворих. Прошу прийти по моїх урядових годинах або я охоче прийду до вас і поговоримо собі. Добре?

— Здається, що маєте рацію, пане докторе. Ви так по-юнацькому виглядаєте, що я взагалі сумнівався, чи ви є доктором. Тепер бачу, що ви лікарське післанництво берете цілком поважно і дуже по-людському. Нехай вам Бог помагає у ваших засадах видержати!

Голова Каси Хворих відійшов. Почали входити пацієнти.

Старий дідуган, глухий вже кільканадцять років

* »Здоров'я людей — найвищий закон« (лат. приповідка).

на вушню склерозу прийшов до нового лікаря просити про поміч. При перегляді побачив я, що має також в обох вухах вушню сірку, котра, як чуже тіло, йому там заваджала. Рішуче не могла збільшувати його глухоту, бо ця була і так велика. Я йому сірку виполокав, а при тому пояснив, що його глухота, можливо, не поліпшиться, але, що тепер вже не буде йому це заваджати. Старий рішуче твердив, що вже чує ліпше, ніж раніше.

Потім увійшла до ординації молода дівчина. Входила тяжко і при кожному кроці видно було на її лиці болі. Після короткої анамнези і перегляду, бачив я, що тут ідеться про акутний ревматичний запальний процес суглобів. Лікується тут вищими дозами саліцілю. Але під якою формою подається саліціль і яка точно доза, не міг я собі пригадати. Що тут робити? Ну, не має нічого легшого як заглянути до «Формюлер д'Астіє». Але я соромився — ще й при присутності пацієнтки подивитися до книжки. Тепер — як старий лікар — я часто дивлюсь до книжки, хоч знаю всі майже магістральні рецепти напам'ять. Але тоді я уважав це за ганьбу і боявся, що пацієнт уважатиме мене за дурного. Чув я, що гаряч виступає мені на обличчя. В тій хвилині прийшла мені на розум спасенна думка:

— Мушу ще зробити аналізу вашої сечі. Ось тут маєте посудину. Я за хвилину вернуся.

Стрімголов побіг я сходами до кімнати і мерцій прочитав, яку дозу ліку треба дати.

Потім я ще часто ось так мусів бігати та прочитувати в книжці точні дози лікарств. Але з кожним днем моя практика росла і я починав біжучі ліки вживати досить поворотно. Мою ще дуже слабеньку здібність практичного лікаря надолужував я дбайливим піклуванням про моїх хворих. Як мені не була ясна діагноза, я і десять разів йшов відвілати мого хворого, слідкуючи перебіг та ознаки недуги.

Моя сумлінність в праці почала мені з'єднувати серця еволенців. Приходили до мене з більшим довірям, здержувалися використовувати мою досить велику «непрактичність» та починали і поза очі говорити

про мене добре слово. Але все таки декотрих людей скортіло поспробувати зі мною щастя.

Одного разу прийшов до мене якийсь старший чоловік, колишній «Гард Свюс» у Ватикані. Скаржився, що терпить на хронічне запалення жовчника і що при найгострійшій дієті не може уникнути безмірних болів.

— Прошу роздягнутися, я вас перегляну й побачу, що дасться тут зробити, — кажу йому.

— Я ані не хотів би вас, пане докторе, злишньо турбувати. І так вже всі можливі дослідження мені зроблено. Я тільки хотів просити, щоб ви мені приписали оцей лік, котрий мені найкраще помагає. — При тому показує мені пляшечку з написом: «Пантопон-Рош».

— Цього ліку не можу вам приписати, мій пане. Пантопон-Рош це прекрасний лік в руках лікаря. Він містить в собі тоталіту алкалоїдів опія і має прекрасну анальгетичну, седативну та снотворчу чинність. Це є правда. Але Пантопон не лікує вашої хвороби. При великих болях і спазмах лікар може вам його дати чи то впорскненням чи в пілюлях. Постійне вживання цього ліку викличе у вас звичку і ви без нього не будете могли жити — чи болітиме ваш жовчник, чи ні.

Старий усміхнувся. В його усміху боролися два почуття: розчарування і задоволення.

— Як з одної сторони, — каже, — неприємно мені є перед вами признатися, що я вже до певної міри стався рабом цього лікарства, так з другої сторони тішуся, що маємо тут так сумлінного лікаря.

Я йому порадив, як поволі відвикати та обіцяв поможти при цій дезінтоксикації.

Ми розійшлися як добрі приятелі.

Цього ж першого тижня в січні прийшла до ординації молода — можливо вісімнадцятирічна дівчина. Струнка, в еволєнськїм вбранні, смагляве лице і зелені очі кидали гарячі блиски з-під оксамитного з червоною стрічкою капелюха.

— Хвора? — питаю.

Усміхнулася. Соковиті уста розгорнулися і заблїсли снігами рівні зуби. Довгі вії закрили на мить за-

граву очей. На смаглявих щічках загорівся рум'янець. Я ждав. Підняла вії й поглянула несміливо докола. Я догадувався: тут іде, мабуть, про якийсь жіноче недомагання. Дівчина соромиться. Мені було тоді двадцять сім років, але ніхто мені більше не вгадав, як вісімнадцять. Це таємниця нашого роду, що молодість триває в нас довго.

Усвідомивши собі причину її затурбування, я цілий почервонів і стратив мужеську повагу. Мое важливе положення лікаря заколихалося. О, якби я собі був бажав в цій хвилині мати довгу бороду. Я собі в душі й подумав, що не буду голитися. При моїм сильнім зарості за один тиждень матиму бороду і не буду соромитися за мій юнацький вигляд.

Але я смішно помилився. Дівчина не так соромилася молодого лікаря, як боялася свідків. Як тільки побачила, що ніхто не слухає, призналася, що в неї є вже другий місяць аменорое (відсутність менструації).

При допомозі анамнези старався я довідатися, чи не йде тут про вагітність. Ні, заперечила все. Просила, щоб я їй щось приписав, бо, мовляв, перестудилася при пранні білля.

«Клінічна перевірка — думав я собі — не принесє стовідсоткових вислідків. Краще зроблю для неї т. зв. «біологічну реакцію». Саме в тому часі скінчив я писати свою працю-тезу на одержання титулу доктора медицини, на тему: «Практичне значіння біологічної реакції вагітності». Є це дуже чутлива реакція і вже в першому тижні вагітності є позитивна. Полягає вона на переході пляцентних гормонів до сечі вагітної жінки. Ашгайм і Цондек впорскували сечу вагітної жінки незрілим ще мишам-самичкам. На п'ятий день на їхніх яєшниках появляються дозрівання Графових міхурців або геморрагічні точки по руптурі цих міхурців, а деколи і лутеїнізація цих міхурців. На мою докторську тезу робив я цю реакцію на Гінекологічній клініці професора Коеніґа в Женеві, але після методи Фрідман-Бруга. Сечу вагітної жінки впорскував я до жили молоді крілиці, а за сорок годин мав я вже відповідь. Крілицю засипляв, робив ляпаратомію і констатував на яєшниках вищеописані зміни.

«Прекрасно, — подумав я собі, — дівчатисько буде заскочене, коли я таким чародійним способом відгадаю причину її аменорое».

— Прощу мені завтра рано принести вашу сеч, — кажу їй. — Я мушу зробити дослідження.

На другий день рано дівчина принесла мені сеч. Я негайно впорскнув його до жили вибраній у сусідів молодій кріличці й нетерпеливо ждав сорок годин. Як тих сорок годин минуло, оперував я кріличку і з великим розчаруванням побачив, що на яєшниках не наступили жадні зміни.

«Значить, — думаю собі, — я цілком безпідставно підозривав дівчину»...

Моє сумління почало мені дорікати: треба було дівчину найперше переглянути, а не так, без доказів, судити людину. Який же я християнин?

Щастя було, що таке переглянення я ще міг зробити. І я його зробив. Моему зачудуванні не було кінця, коли я сконстатував у неї при клінічному перегляненні всі ознаки вагітності.

Нащо здалася моя біологічна реакція? Де є її правдивість?

Я був прямо в розпучі. Люся мені доказувала, що реакція не мусить бути винна. Що тут могла настати технічна похибка. Я це знав, але це мене не заспокоїло. Також не був я певний, чи мені вдалося переконати дівчину, що плід в її лоні це вже живе сотворіння з безсмертною душею.

Різні автори, що працювали над цим питанням, також не подавали стовідсоткових вислідів. Я мав щастя. При моїх дослідженнях на клініці в Женеві реакція Ашгайма та Цондека дала позитивні висліди на сто відсотків. Тепер мене завела. Я був прямо розчарований. Це розчарування довго носив я у моєму серці.

Аж одного разу Меланія (так називалася ця дівчина) прийшла знову до мене на лікарську пораду. Ввійшла з широкою усмішкою, поздоровилася й нерішуче ждала.

Від часу першої візиту в мене минуло було около

чотири місяці. Я її від того часу майже зблизька не бачив, бо все мені уступалася з дороги.

Тепер стояла в «гордй» позиції вагітної жінки і при моім погляді не склонила очей. Моя рада по-могла. Я казав їй, що краще бути покриткою, ніж душегубкою. Тепер вона горда, що не є душегубкою. В її лоні росте нове створіння, котрому Бог дав несмертельну душу. Можливо, що це моя заслуга, думав я, що один її гріх не потягнув за собою дальших. На цю думку я зрадів і забув майже на негативний вислід моєї реакції.

Перебігаючи оце в думках, дивився я на неї. Очі не стратили своїх принадних вогнів. Личко було блідше та затягнене характеристичною маскою вагітності. Грудь та ціле тіло було в набрякненні при спішних фізіологічних перемінах потрібних для живлення плоду.

— Як маєтесь? — перервав я мовчанку, підсуюючи їй крісло.

— Добре, дякую, — каже, і знов усміхнулася.

«Чого ж тоді до мене прийшла? — подумав я, — якщо добре маєшся». А вголос запитав: — Котрий це у вас місяць вагітності?

— Кінець шостого. Я сьогодні не прийшла на переглянення, але прийшла просити у вас вибачення.

— Вибачення? За що?

— Що я так таїла перед вами та піддурювала вас.

— Гнав вас до цього сором, одначе затаїти вам не вдалося.

— Це правда. А все ж таки я прийшла оправдатися, щоб не мусіти бокувати перед вами. Ви, пане докторе, можливо ані не знаєте, що я і сеч тоді принесли не свій, а від сестри.

— Що? Сеч від сестри? — викрикнув я майже і підвівся з крісла.

— Так, від сестри, а не свій, — повторила і аж поблідла, дивлячись на мое зворушення.

Я глибоко зідхнув і сів знову.

— Моя реакція була правдива, — кажу сам до себе.

— Правдива, — повторює за мною дівчина, не знаючи навіть, що цим хочу сказати.

ЛЮСЯ

Пацієнти, ординація, навідини хворих по домах. А тут морози, сніги, снігові кучугури. До села Лес Одерс ходжу пішки або на лещатах, до дальших осель їду на мулі. Праця моя, люди, околиця, спосіб комунікації — все для мене нове. Але й нове для мене моє родинне життя. Я є жонатим мужем. Мушу жити не лише для себе, але також для моєї дружини та... для будучого потомка. Люся очікує дитину.

Вже в Базелі почувалася недобре. Скаржилася в листах до мене, що не може їсти, що терпить перекислістю, заворотами голови і т. д. Крім цього час від часу вона дістає пальпатації серця та задуху, особливо в ночі. Все це вона по-геройськи переносить. Ще й помагає при домашній праці, веде цілий дім, мені помагає порадами, а навіть прямо в ординації. Особливо мусить за мене екстрагувати зуби, бо в тому не маю ще практики. Що більше — при помочі маленької електричної свердлувальної машинки, пльомбує зуби. Видно по ній, що змучена. При тому усміхається. Рухи будучого потомка в її лоні дають їй силу душевну і тілесну, наповняють радістю ціле її ество. Буде матір'ю... Може бути для заміжньої жінки більше щастя? І Люся є щаслива. На думку, що незадовго буде матір'ю, забуває на всі здоровельні прикрости, а деколи, на хвилину, і на наше беззглядне майбутнє.

Найгірші для Люсі є ночі. В лежачій позиції їй тяжко дихається. Це є нормальне. Біднячисько дуже терпить; в мене розривається серце, але, крім співчуття, не можу їй багато допомогти. Часто думаю, яка велика шкода, що в нас нема тут родичів, особливо котроїсь мами. Мама найкраще розуміє вагітню дочку, найкраще їй порадить, pomoже, а надівсе вміє прекрасно з нею розумітися. Скільки разів був я при пологах, все чув, як поліжниця в найбільших болях кликала маму на поміч.

ЛЯ ФОРКЛЯ

Була одинадцята година перед полуднем, як до ординації застукав засніжений, спітнілий юнак.

— Пане докторе, пан Мартен просить вас прийти, бо має дуже хвору жінку і дитину.

— Хто є той пан і де він живе? — питаю.

— Він приїжджає з родиною до нас до оселі Ля Форкля кожного року на відпочинок. Кажуть, що він пише книжки.

— Так, значить, треба йти до Ля Форкля?

— Так, він вас дуже просив, пане докторе.

— Як довго триває дорога там?

— На лецатах годину, на мулі — дві. Є дуже багато снігу. Я збіг на лецатах на долину.

— Добре, — кажу, — підемо на лецатах.

Мою «першу поміч» вложив я до наплечника, та гукнув до Люсі «о ревуар!» (до побачення!)

— Михасю, уважай! Лявіні! — кричить мені Люся.

Зараз за Еволсною скрутили ми вліво і бродимо в густім снігу. Є гарний день. Зимове сонце стоїть на полудні, але ще дуже низенько над верхами гір. Сніг іскриться діамантами і скрипить під нашими лецатами.

За яких двадцять хвилин ми були вже під стрімкими схилами. Наш хід сповільнився. Йдемо за стежкою, що крутиться серпентинами все вище та вище. Ми взяли лецата на плечі, бо узбіччя є дуже стрімке.

Ось вже є 12 годин і 15 хвилин. Сонце припікає майже прямовисно до стрімкого узбіччя. На стрімких, високо над нами даховитих скалах звисають довжелезні ледяні соплі.

— В цім місці мусимо дуже вважати на лявіні, — каже мій молодий проводир.

— Тобто, практично, що маємо робити?

— Мусимо подивитися догори, а коли над нами не куриться сніг, скоренько перебігати небезпечну полосу. Це все роблять ті ледяні соплі. Сонце припече, вона відорветься, покотиться по снігу і обернеться в грізну лявіну снігу та каміння.

Поглянув я догори, на ледяні соплі, що немов гострі мечі вилискуються на сонці, потім на довжину небезпечної полоси. Від місця, де ми стоїмо під кам'яною стіною аж до найближчого захисту — другої кам'яної стіни є яких п'ятдесят метрів. Далеко це не є, тільки тяжко бігти догори та ще в снігу. Та роздумувати — цілком злишне, бо перейти мусимо.

— Я біжу перший, — каже юнак, — а ви дивіться. чи сніг в горі не куриться.

Юнак пустився бігом вперед, а я заклинав зором ледяні мечі, щоб держалися обривів скал. Бачу, вже є під скальною стіною й киває до мене рукою та кличе:

— Ан-аван! Вперед!

Я поглянув ще раз догори. Тихо, тільки сонце вилискується на ледяних мечях.

Поправив лещата на плечах і пускаюся бігом. Прорігши яких двадцять метрів, чую, як юнак зверещав несамовитим голосом:

— Стійте! Назад!

Майже в цій самій хвилині почув я над собою важке дудніння. Ще й не зробив й три кроки дозад, як дудніння перейшло в гряхотіння грому. За моїми плечима затряслася земля і лявіна покотилася долів. Я обернувся. Сива курява зі снігу, землі та каміння є вже на долині. За нею ще летять дрібні камінці, кусники кори з ошарпаних пнів, грудки заболоченого снігу. Шлях, куди пробігла лявіна, майже цілком очищений від снігу.

Скорими думками віддав я молитвою Богу подяку за Його охоронну руку, і перебіг до кінця лявінну полосу.

— Мерсі, жен-ом, (дякую, юначе) за пересторогу, кажу йому, сміючись.

Але юнак не сміявся. Його лице було бліде, а очі дивилися на мене з визиваючим питанням.

— Нічого вам не сталося? — майже викрикнув.

— Нічого, — кажу. — Чому ти такий переляканий?

— Боявся за вас, пане докторе, я ж ваш проводир. Як би вам було щось сталося, проводир є за це відповідальний.

— Нічого, як бачиш, мені не сталося. З тебе буде добрий гірський проводир, бо вже тепер носиш у своїм серці скарб відповідальності.

Молодець аж тепер засміявся і ми рушили скорим кроком далі. Занедовго були ми в оселі Ля Форкля, у пана Мартена.

Дерев'яне шале з пожовклих букових пнів на камінних підвалинах, покрите кам'яними плитами. На стрісі лежить груба верства снігу. Сонце грається з тими дерев'яними колибами, немов з дітьми позакутуваними в білі кожухи. Заглядає їм до малих очей-вікон, усміхається та потішає, що провесна вже недалеко.

Ми з юнаком стріпуємо зі себе сніг і ставимо лещата під стіну. Заскрипіли двері, і згинаючи в дверях голову, вийшов нам назустріч пан Мартен.

Середнього росту, гладко оголений, около сорокарічний мужчина. Усміхається.

«Покищо нема там нічого страшного з пацієнтами», — подумав я, роблячи собі в дусі вже заздалегідь прогнозу.

— Прошу далі. Гарно від вас, що прийшли, пане докторе, — каже, простягаючи руку на привітання.

Між тим увійшли ми до кімнати крізь низькі двері з невеличких сіней. Кімната змодернізована. Видно, що тут пан Мартен є або сталим та частим гостем, або прямо дома. Я знав, що швейцарські мистці та письменники мають свої хатки по горах, де вони їздять щорічно на кілька місяців працювати в тишині серед розкішної гірської природи.

Замість тяжких дерев'яних еволенських ліжок, ослонів, повіризуваних на опертях стільців, є тут ніклеві меблі, велике туалетне дзеркало, килими на долівці, що зрблена з рівних дощок.

Хворих я переглянув. Діагнозу нетяжко установити, бо це звичайне запалення горла з гноевим запаленням мигдаликів. Гарячка, як звичайно при цьому. є

висока. Болі голови, цілковите ослаблення та почуття душення.

Негайно на місці дав я одній і другій хворій заштрик «Пронтозілю» — один з перших тоді знаних сульфамідів. Також приписав «Пронтозіль» в таблетках. Обі пацієнтки послушно додержували приписані мною гігієнічно-дієтетичні заходи. Ускладнення не настало жадне, й захворювання скінчилося за кілька днів. Я був у них ще раз, щоб перевірити здоровельний стан моїх пацієнтів.

Пан Мартен був з мого лікування задоволений та вдячний за видужання. Коли вони прибули додому, до Бенен, в кантоні Во, де вони живуть у віллі «Ля Клявлієр», письменник (писав він дуже цікаві діточі казки), післав мені свою книжку «Ле конт дю Леман» та листа з ось яким текстом:

«Ля Клявлієр, 29. січня 1936.

Дорогий Докторе,

думаю, що зрадієте вісткою, що обі Ваші пацієнтки з оселі Ля Форкля щасливо прибули додому та маються прекрасно. Вони обі заховують вдячний спомин про Вас за Ваше знамените лікування, а особливо за Ваші милі відвідини у нас. Вони собі дозволяють післати Вам малу книжку казок (котра є також для Вас присвяченням автора) з надією, що одного дня Ваше дитя буде її з приємністю листувати. Покищо ми всі йому бажаво щасливий прихід на світ та просимо Вас вірити в наш добрий спомин про Вас.

Жан-Жорж Мартен.

П. С. Прошу післати рахунок за Ваше лікування та ліки».

Очевидно, що я жадного рахунку не післав.

«На своїх похибках людина вчиться» — каже наша пословиця. Це правда, але ті похибки хтось тобі мусить справити; в противному разі будеш їх повторяти, бо ані не знаєш, що робиш похибки.

Молодий лікар, віддалений від медичних центрів, виробляє свій власний погляд на кожну хворобу і починає її лікувати з меншими чи більшими успіхами. Деколи помилиться в діагнозі, але з хворобою добре скінчиться. Деколи знову поставить добру діагнозу, але його лікування не має жадного успіху. Найчастіше це трапляється зі шкірними недугами.

В одного еволенця лікував я два тижні шкірну недугу передрам'я (так звану трихофіцію), а успіху не було ніякого. Пробирав я і це, і те, переглянув всю мою лікарську літературу, а волосоморний грибок, що є причиною цієї недуги, спокійно розростався далі. Було мені соромно і злісно. Ввечорі скаржився я своїй дружині й питаю, що мені робити?

— Спитайся твого професора дерматології д-ра Дю-Буа, — каже Люся.

— Він же в Женеві.

— Зателефонуй до нього.

— А не висміє мене?

— Чого би мав сміятися? Це ж твій професор.

— Це правда, але подумає, як я міг скласти докторські іспити, як я не знаю вилікувати звичайної трихофіції?

Люся засміялася: — Мудра людина не соромиться за своє незнання.

Пошкрябався я в потилицю і зателефонував до помешкання професора Дю-Буа. Був дома. Коли я, попросивши вибачення за турботу, вияснив йому, що телефоную з Еволени в такій то справі, він щиро і сердечно сміявся:

— Трихофіція, — каже, — робить вам такі неприємності. Але я вам пораджу що робити: намастіть це 5% йодовою тінктурою, а наніч приложіть на цілу хвору площину плячок з тіста бараболяного крохмалю. Так повторяйте аж до вигоїння. Потім весело жартував і казав знову звернутися до нього, якщо буду в неприємнім положенні.

За чотири дні трихофіція загоїлася. Пацієнт був радий, а я ще більше. Очевидно, що я йому не прозравив, де я ходив розуму шукати.

Деколи хотів я пристосовувати модерний спосіб лікування, яке уживалося на клініках, але в примітивній, як на швайцарські обставини, Еволені, я не мав можливости.

В Еволені жив старий пан Пралон, колишній капітан, зі своєю дружиною. Хоч він мав вже біля 65 років, а його дружина біля 60, були вони новоженцями, бо тільки що перед місяцем побралися.

Пан капітан і колишня панна Ревілійо, — говорили еволенці, — давно любилися. Чи якесь непорозуміння, як між молодими інколи буває, чи їхня твердоголовість, перегородила була їм шлях до подружнього щастя. Роки минали, вони обоє старілися, але ані одно ані друге не зреклися свого кохання ані не замінили його за друге. Пан капітан, вислуживши аж до пенсії, вернувся до своєї рідної Еволени доживати віку. Панна Ревілійо, як кожного року — приїхала також до Еволени відпочити. Вони обоє знову тут стрінулися й рішили хоча на склоні свого віку одружитися. Тут показалася причина їхньої «твердолобости», за котру заплатили своєю молодістю і своїм коханням. Пан капітан був католиком, а панна Ревілійо — протестанткою. Тепер панна Ревілійо покорилася і підписала «реверс», що їхні діти будуть похрещені в католицькій церкві.

Це була дійсно твердоголовість панни Ревілійо, коли ждала аж до свого шістдесятого року, щоб підписати, що її будучі діти будуть католиками.

Отой шістдесятп'ятирічний новоженець тяжко захворів. Висока гарячка, кашель з кривавим харкотинням, тяжке дихання.

— Обабічне запалення легенів, — кажу його дружині, переглянувши як слід хворого.

— Видужає ще з того? — питає вона з тривогою.

— Все зроблю, що є в моїх силах, мадам.

— Мерсі, доктор, — каже вона, і залилася сльозами.

«Тепер, Михайле, до роботи!» — сказав я сам до себе. — «Лікуй і Бога проси, бо без Його помочі всі твої ліки, все твоє знання не варті ані диму з люльки». Як би я тоді вже був мав пеніциліну, не був би я жу-

рився. Але Флемінг ще її сам не мав... Треба було лікувати найновішими в той час методами. Я їх негайно аплікував: Темпсалін з кальцієм-хінін «Сандоз» дожильно. Старий трохи закашлявся, бо Темпсалін — олійний розчин, але я з цим мав з клініки велику практику. Потім казав дати на плечі баньки, дав таблетки Пронтозілю та поробив інші конечні заходи.

Першу ніч і на другий день хворому покращало. Гарячка трошки зменшилася, хоч інші симптоми хвороби тривали далі. Але на другу ніч гарячка знову піднеслася на сорок степенів, а рано прилучилися ще ціяноза та діспное. Я налякався, хоч старався бути перед людьми спокійний. Повторив я знову заштрик Темпсаліну з кальцієм, дав вищу дозу Пронтозілю, кардіяка.

«Що ще робити?» — думав я. — На клініці у проф. М. Рока ми при такій ціянозі з діспное давали дихати кисень. Тут його я не мав. А до містечка Сіон дорога ще була засипана снігом.

Прийшов я додому і почав скаржитись Люсі.

— Телефонуй до Сіону до лікарні, чи не мають вони можливости прислати літаком потрібний кисень, — каже Люся.

Я негайно зателефонував до кантонної лікарні. Ні, вони не мають, але аптека має літак і негайно пішле, — повідомили мене.

Та тут еволенець показався в цілій своїй наготі: відмовився заплатити літак. Мовляв, я і без цього виздоровію.

І дійсно, після другого впорскнення попередніх ліків, хворому покращало. Пронтозіль та кардіяка, а найбільше очевидно Божа поміч підняли його за тиждень на ноги.

Блідий, зарослий, ослаблений старий капітан.

— Як почуваєтесь? — питаю.

— Слабий, як муха...

— Нічого, слава Богу, що запалення пройшло. Сил набирайтесь. Дружина ваша вже про це постарается.

— І я так думаю. Все таки добре, що я оженився. Скажіть, пане докторе, що я був би робив сам?

— Тому і вам судилося ще жити, що маєте для кого жити, — кажу йому і приготавляюся ще його переглянути. Обстукую, слухаю зі всіх боків. На лівому боці дихання ще ослаблене, шорстке, але вже везикулярне. На правім, де була т. зв. гепатизація, ще чути сильні храпоти, а стукання тупе, коротке.

— Так як це виглядає? — питає цікава його дружина.

— Буде добре, але ще треба його лікувати та піклуватися ним.

І дійсно, пані капітанова доложила всіх своїх зусиль, всього свого жіночого вміння, щоб чоловіка зміцнити на силах. Можливо, перший раз в житті старий капітан відчув вартість та цінність доброго подружнього життя. Не жалував за втраченими роками старого парубоцтва? — про це не посмів я його запитати.

РОДИННА НЕНАВИСТЬ

Був останній день січня. Сонце прямо спіпить, граючись сніговими діамантами. Мороз в затінках все ще тисне; січень свого не дарував. Фонтана посеред села Лес Одерс закутана солом'яною загатою, весело журчить та виливає хрустально-чисту воду до мурованого корита. Корито ціле обмерзле льодом. При кориті молодий Фурніє напуває гнідого довговухого мула. Мул розтягнув широко ніздря, а тонку морду старається вдержати якнайбільш на поверхні води. Зимна. Довгі вуха положив майже на тонкий, короткогровий карк.

Фурніє в грубій сукнянім вбранні, капелюх, закосичений едельвайсом, набакир, підставив відро під руру фонтани й задумався. Відро вже давно наповнилося водою, а парубок задивився в далечінь. Його очі, трошки прижмурені, пробивалися крізь довгі віі немов два з тих мільярдів снігових діянтів, що горіли на сонці. Лице осмалене сонцем та ошмагане гірськими вітрами, рум'янилося смаглявістю добре випеченого житнього хліба.

Нараз мул сполошено зафоркав і скочив вбік. Фурніє пробудився зі своїх мрій, закрячав на мула, щоб його заспокоїти, а сам обернувся в сторону, де щось гупнуло. Дивиться, на кілька кроків від нього мадмуазель Сузана Шевріє, трошки вже пристаркувата дівка, одна з родини відвічних ворогів всіх Фурніє, лежить на льоду. Нещасниця так сильно, поховзнувшись, впала, що не може піднятися.

Не могло більше щастя ані більша приемність стрінуги молодого Фурніє, як оте видовище. Нещастя кожного Шевріє, це радість і щастя кожного Фурніє й навпаки. Фурніє — замість того, щоб допомогти дівчині встати, починає несамовито, сатанськи сміятися. Його сміх аж розлягається по цілім селі. А тут ще і мул, немов на більшу радість свого господаря, а на

більший сором дівчини, заіржав своїм довгим мулячим іржанням.

Здається, що коли б мадмуазель Сузана Шевріє була мертвою, почувши той сміх, була би встала. Її лице червоне від сорому та гніву майже не різнилося від червоної хустини зав'язаної довкруги шиї. Вона підняла свій буденний, з зігнутими на боках крисами, капелюх, обтріпала його від снігу і накладаючи собі його на голову, гнівно кричить:

— Ти фурнійська свине, чого смієшся? Бодай тобі очі повилазили! Бодай ти сміявся до судного дня! Саліго, кошон!* Замкни свою мулячу морду!

Фурніє дійсно перестав сміятися. Водопад лайок, що лялися з уст мадмуазель Сузани обернули його веселість в чортівський гнів. Люди почали дивитись з вікон та з-поза домів.

«Честь родини Фурніє є в небезпеці», — подумав парубок і вхопивши відро з водою одним махом вилляв на голову мадмуазель Сузани.

Зчинився страшний вереск. Льодова вода зробила те, що, може, не зробив би кий. Мадмуазель Сузана вже не боялася, що поховзнеться, але дала ногам знати й побігла додому.

Фурніє ще раз зареготався, але вже тихше, взяв мула за поводі та повів додому. Йшов гордо, із сатисфакцією. Пімстив надщерблену славу родини Фурніє.

Як, коли і хто цю славу надщербив? — був я цікавий і мені розповіли:

Родина Фурніє ворогує з родиною Шевріє вже довгі покоління. Ані один Шевріє не оженився з дочкою Фурніє, і навпаки, ані один Фурніє не вступить до тої політичної партії, що Шевріє, ані один Шевріє не піде тоді косити сіно, коли йде Фурніє, і навпаки. Де може Фурніє там зробить шкоду Шевріє, і навпаки. Тому всі Шевріє належать до радикальної партії, котрої шефом є А. Рідер, а всі Фурніє — до демократичної партії, що її шефом є М. Анзевуї. Вже з цього можна бачити, що «політична» боротьба між обома партіями є велика.

* Саліго — нечепура, кошон — свиня.

У виборах до громадської ради виграла партія М. Анзевуїго. Головою громади села Еволени став її член А. Мауріс. Більшість членів Ради є також з цієї партії. Рідерівські радикали були розлючені. Найбільше вже гнівалися всі Шевріє, бо, мовляв, всі Фурніє сміються їм під ніс...

Минулого літа три братанки Шевріє рубали дерева в лісі, повалені бурею. Аж тут на своє нещастя проходив туди один Фурніє. Хоч не мав потреби обзиватися, але ні, не видержав, щоб не вколоти своїх протипартійників:

— Наробила вам буря шкоди, що? — кинув з-поза плеча.

Братанкам Шевріє більше не було треба. Кинулися на Фурніє і потовкли добре ребра. Фурніє лежав кілька тижнів в ліжку, а ціла родина від найменшого до найстаршого члена загорілась ще більшою ненавистю до родини Шевріє. Ані не подавали до суду. Ждали тільки нагоди, щоб пімститися. Ось це була перша нагода. Молодий Фурніє був гордий на свій вчинок. Осмішив мадмуазель Шевріє. Хоч трохи пімстився за родину.

До дому Сузани Шевріє зійшлася вся ближча й дальша родина Шевріє і стали раду радити. Головне слово мала акушерка Мелянія Фоллоніє з роду Шевріє.

— Ти, Сузано, лягай до ліжка, а ми покличемо лікаря. Ти перестудилася, масш болі голови. Нехай тебе лікар перегляне і дасть лікарське свідоцтво.

Хоч всі чоловіки з роду Шевріє були проти цього поступу й схвалювали одну справжню фізичну пімсту, то все таки жінки їх переговарили й остало так, як радила акушерка: лікарське посвідчення — і до суду.

Тепер я мав вмішатися в їх партійно-родинні спори. Таке проходили майже всі лікарі передо мною. Врешті мусіли прихилитися до одної партії, якщо хотіли хоч частинно захоронити своє існування.

Прийшов післанець, що мадмуазель Сузана Шевріє тяжко хвора і просять її навідати.

Кінчився короткий січневий день. Білі верхи гір палали вечірнім полум'ям заходячого сонця. Село Ево-

лена, дорога до присілку Лес Одерс та провалля між горами вже синіли під легесеньким омофором близького вечора.

Я їхав на малих санчатах до «хворої» Сузани Шевріє. Погонич махав батогом, а мул кивав довгими вухами й не поспішав. Сніг скрипів, а я думав свою думу.

В короткій анамнезі я довідався, що недужій сталося. Призналася. Тенденційно я аж дуже старанно переглянув хвору. Нічого об'єктивного при перегляді я не знайшов. Гарячка нормальна. Одначе при перегляді мав я можливість переконатися, що нервовий стан в пацієнтки є дещо більш чутливий як звичайно. Рефлекси наколінкові дуже живі, тремор рук, екзофтальмія середнього ступеня, експульсивність та трощечки розширена борлакова залоза.

«Будь уважний, Михайле, — кажу я собі в душі, — всі суб'єктивні та навіть об'єктивні ознаки бери з резервою. Тут виглядає на гіпертіреозу, а в усіх людей із збільшеною діяльністю борлакової залози все є частинно переборщене».

Я скінчив перегляд. Проти болів голови дав я «Сарідон», що саме тоді фірма «Гофман-Ля Рош» дуже пропагувала та який дійсно має й дотепер великі антиневральгічні успіхи.

— Все буде гаразд, — кажу.

— Ой, не думаю, — каже стара Шевріє. — Подивіться, як дівчина зблідла, ціла трясеться. Це тільки подумати: відро льодової води на голову та в січні місяці. Вона тяжко то відхорує, я вже бачу; щоб тільки життям не заплатила.

— Ну, побачимо, — кажу їй. — Не треба наперед малювати чорта на стіні. На це тут я — лікар, щоб запобігти евентуальним комплікаціям.

Сказав я це таким важливим тоном, що аж сам почервонів. Я був того свідомий, що мій юнацький вигляд не збуджував цілком лікарської важливості. Ще й сьогодні — коли мені за місяць буде сорок чотири роки,* — кажуть до мене сорокрічні пацієнти:

* Писав я цю частину »Одіссеї« коли мав я 44 роки.

«Ну, пане докторе, коли б я був такий молодий, як ви, я би...» і т. д. Або молоді соромливі молодиці кажуть при перегляненні: «Коли б ви, пане докторе, хоч такі молоді не були...» Ось такий наш качалубівський рід. Довго молодо виглядаємо. Таку я собі й дружину знайшов. Люся також має вже сорок чотири роки, але, слава Богу, виглядає на тридцять і то при своїх жовчевих недугах і при своїй вічній дієті. За це ми вдячні Господеві.

Отож, як кажу, я сам не вірив у важливість моїх слів. Думаю, що й старий Шевріє не вірив, бо все таки просив мене дати його дочці лікарське посвідчення про хворобовий стан.

«Дам посвідчення, — думав я, — хоч і таке невинне, як невинний є стан здоров'я мадмуазель Шевріє, то поставлю проти себе цілу родину Фурніє та цілу демократичну партію. Скажуть, що радикал. Мої ліки будуть без успіху у всіх демократів, мої діагнози будуть радикально фальшиві при демократичних недугах, моє лікарське довір'я — підстава кожного лікування — буде демократично пошкоджене. Ціль мого післання тут — берегти здоров'я народу — буде паралізована. Що йому робити? Але кожний пацієнт має право жадати для себе від лікаря посвідки про свій здоровельний стан».

— Добре, — кажу, — я дам вам лікарське посвідчення, але потребую до цього деякі лябораторні та клінічні дослідження. Хвора нехай іде на один тиждень до лікарні до Сіону. Там їй зроблять ці дослідження, а опісля на підставі цих досліджень та на підставі мого кінцевого перегляду, напишу посвідку.

Старий задумався. Потім щось спитався своїм діалектом інших членів родини, а тоді відповів:

— Почекаймо ще день-два, побачимо, як їй буде.

Наступного дня мадмуазель Сузана встала з ліжка й була здорова, як риба. Один тиждень в лікарні за власні кошти вірадили родину Шевріє від судової дороги. Лише в своїх серцях ще загострили ненависть до родини Фурніє. А нагода до відплати колись прийде...

ЛЄ ФЕРПЕКЛЬ

Немила й невесела річ робити лікарський перегляд трупів. Людина-лікар дивиться на бездушне тіло другої людини й багато всяких думок вертить йому в голові. В тім ось тілі горів, бушував, літав до найвищих вершин необнятий дух. Він рвав те тіло до дії, до творчости, до різних вчинків, до найвищих ідеалів. Тепер все скінчилося. Бездушне тіло лежить і не ворухнеться. Холодне, посиніле... Ще вчора була це людина повна життя, енергії, поривів... Ще вчора ця людина була королем творива, що єдина думала і говорила... Невже вона скінчилася? Невже це кінець всьому? Так, я — лікар — констатую, що тілесному життю кінець! Серце не б'ється, не корчиться, не посилає крові до б'ючок, не оживлює тканин. Мозок — центр наших думок, волі та зовнішніх вражіннь — застиг. Нема лікаря на землі, котрий дав би це все до руху, до життя. Тілові кінець... Але душа, що піднесла це тіло на п'єдестал людини, що гнала його до безмежних висот думки, не могла вмерти! Це ж був би найвищий жарт «Кавзає прімає» підняти людину на верхів'я духа, погратися з ним кілька літ та жбурнути його в прірву звіринної долі...

Різні думки кружляють чоловікові по мозку. На тебе дивляться люди, а ти думаєш.

« Що, він молиться над ним? » — питаються між собою цікаві погляди.

Прокинешся з задуми. Пішлиш швидко молитву до Всевишнього за душу покійника та усвідомиш собі своє післанництво тут. Підійдеш до мертвого, отвориш холодні повіки... На тебе дивляться широкі, нерухомі, водяно-каламутні зіниці. Це були очі — дзеркало душі. Тепер вони не відзеркалюють душі, бо її там вже немає.

Ось так лежить батько, — тридцятп'ятирічний,

а біля нього його восьмирічна дочка. Вчора по обіді їх засипала лявіна в проваллі Ле Ферпекль. Віднайшли їх, відгребли, але вже були мертві, бо давно задусилися. Тяжка це була праця: на самім дні провалля цілі гори снігу, а в котрійсь з них — люди...

— Як довго ви їх шукали? — питаю еволенського гірського провідника і члена швайцарського альпійського клубу.

— До пізньої ночі!

— Врятування життя було очевидно вже цілком безнадійне?

— Цілком, — каже він і м'язи-жувачі на його костистім, осмаленім обличчі скорчилися. — Ми думали вже, що там остануть до весни. Потім все таки найшли. Були разом. Не пустив малої. Держав її за руку. Так і перед Богом стануть.

— Яка прекрасна ця долина — Ле Ферпекль — а така грізна, — кажу.

— Дійсно, грізна. Особливо тепер на весні. Переходити треба завчасу рано. Лявіни починають звичайно так біля одинадцятої. Саме тому ми по вас, пане докторе, післали так завчасу.

Між тим трупів забрали і повезли до села. Сонце піднялося над верхи гір і лоскотало аж припікало все, що було на снігу. Під ногами груба верства снігу, довкруги сніг, на горах сніг, а сонце палить. Ми посідали на дошки під колибою, роздяглися до сорочок і взялися за їду: хліб зі сиром та маслом і гаряча кава з термоски.

— Ну й чарівна околиця, — кажу. — Я сьогодні рано йшов немов в зачарованім світі. Якщо б не хвіст мула в руках та дівча, що весь час весело щебетало, здається був би я розплинувся разом з раннім туманом і злявся з цею чудовою Божою природою.

— Коли ми вас, пане докторе, — каже предсідник сільської ради, сміючись, — сьогодні рано бачили як ви йшли за мулом, так думали, що ви лицар, а тепер бачимо, що ви й поет.

— Я дійсно дуже люблю природу, — кажу, — але чому ви мене назвали лицарем, то не знаю.

— Якто чому? Ми ж вам післали дівчиною мула, а ви її посадили верхи, а самі йшли пішки.

— А не був би це сором, якщо б я — козарлюга — їхав на мулі, а дівчина йшла попри мене пішки?

— Вона ж звикла пішки ходити.

— Я також, навіть без мулячого хвоста.

— Але з хвостом легше.

— Легше, тільки це смішно виглядає.

— Для тих, що не бачили.

Я задумався. Як воно виглядає в наших гуцулів? Ще бувши гімназистом, був я з пластунами в Карпатах, перейшов Чорногору, був на Говерлі, але не пригадую собі, чи наші гуцули — йдучи вгору — держаться за хвіст своїх малих коників. Відай, що ні!

— Я сам це перший раз бачу, — кажу їм.

— Ви ж син степів, а по рівнині не мусять держатися хвоста.

— Не цілком. Моя батьківщина велика і природа її є різноманітна. Ось хоч би через мою рідну околицю тягнуться Медобори. Невеличке, але прекрасне пасмо гір. Гора Сапариха над Романовим Селом, де я родився, здавалась мені найвищою в світі. А далі на захід сонця наші прекрасні Карпати. Там також треба дряпатися догори. Але наші гуцули перелітають «З верху на верх, а з бору в бір, з легкою в серці думкою»...

Тут я спам'ятався, що перед хвилиною перед нами лежали трупи. Спам'ятався в час, бо вже ось-ось був би заспівав «Верховино». А так тільки розказав словами.

Сонце так припікає, що наш проводир скинув сорочку й опалюється. Нараз почувся далекий гуркіт.

— Гримить? — питаю.

— Ні, це лявіни з Монт Сервену*

— Так звідсіля вже недалеко Монт Сервен?

— Недалеко, але з цієї кітловини не видно. Треба йти вище, аж до просмику «Коль д'Еранс» — через котрий переходиться до долини Віспу, де лежить гір-

* Монт Сервен — це друга назва гори Маттергорн.

ське містечко Зермат. Звідти Монт Сервен цілком вже буде перед нами.

— Це має статичний верх.

— Ви його бачили з близька? — питає гірський проводир, а його очі блисли дивним вогнем.

— Я був у його підніжжі. Потім з Горнергратського льодовика оглядав його стрімкі та могучі стіни.

— Куди ви йшли? — питає знову проводир. Видно, що розмова про гірські верхи — це його найулюбленніша тема.

— Від Зермату.

— Від Зермату Монт Сервен виглядає немов єгипетська піраміда.

— Так, це правда, виглядає немов височезна піраміда з білого мармуру із закривленим верхом.

— Не пробували ви по цій піраміді дряпатися?

— Ні. Я надзвичайно люблю гори, люблю по них ходити, але тільки ходити. Де вже треба дряпатися та ще й по шнурі, там вже відзивається в мені відвічний голос степів. Я починаю зразу діставати заворсти голови.

— Це тільки питання звички. Я сам уже не одного чужинця відовчив.

— Можливо. Я деколи вже й сорому наївся за цю незвиклість, чи краще, боягуство.

— А ви вже пробували?

— Так! Як студент медицини. Одної суботи зробили ми собі прогульку на Юнгфрау. Це також прекрасний вершок в Бернських Альпах, 4166 м високий. Я дуже тішився і на здивування всіх переходив з полонини на полонину, з вершка на вершок без найменшої втоми. Та прийшли ми під скалисті стрімкі стіни Панни. Мої швайцарські товариші розв'язали довгі линви, приготували топірці, залізні гаки й почали ставати в ряд.

— Мішель піде третій, між нами обома, — каже Бернар Жаке до В. Ледермана. Це два мої швайцарські приятелі.

— Мішель не піде взагалі, але підожде вас всіх ось тут. Тут є прекрасно, — кажу їм.

— Чому? — скрикнули нараз мої приятелі. Про-

водир, що мав йти перший, також здивовано подивився на мене.

— Тому, що я не хочу завдавати вам турбот.

— Яких турбот?

— Я дістаю завороти голови над пропастями.

— Тю е фу, мон віе,* ти будеш прив'язаний між нами обома.

Як зачали намовляти, як зачали вговорювати, так і вговорили. Пішов я з ними. Прив'язали мене між себе й почали йти вузькою стежиною по стрімкій стіні прекрасної Панни. Доки стежина була під ногами, я ще йшов. Старався не дивитись удолину, але на стіну та догори. Але ось стежка скінчилася. Треба дряпатися на ливні на стрімкі бедра гори.

Проводир дав знак задержатися. Він забив у скалу сталевий гак, прив'язався до нього одним кінцем ливни.

— Увага, я лізу! — закричав.

Я уважно дивився, як він чіплявся руками за вибіжки скал, як повзався на животі, потім ставав зубато окутими черевиками за ті вибіжки, а руками знов шукав вищого вибіжку. Стіна була майже прямовисна. Вже був яких дванадцять метрів над нами. Стояв обома ногами на двох скальних виступах. Притулився цілим тілом до стіни. Лівою рукою держався щілини, правою помалу витягав сталевий гак. Витягнув. Шукає дірки чи щілини, щоб упевнити гак. Ми з запертим віддихом слідкуємо кожний його рух. Ось знайшов. Гак ввійшов на кілька сантиметрів і держиться. Тепер ще раз поправив собі стійкість ніг та помаленьки сьгає правою рукою по топірець, що висить на його правім боці. Дістав і підносить до гори. Сонце поцілувало блискучу сталь і вона заблистіла, мов усміхнулася... Проводир підняв топірець і розмахнувся... В тій хвилині ліва нога, на котру перенеслися більша часть ваги тіла, поховзнулася по відломанім виступі скали. Права нога стояла на виступі, але коліно було зігнене. Ціла вага тіла висіла на лівій руді.

* Ти здурів, старий,

Ми бачили як він намагався лівою рукою знайти якусь опору, але окутий черевик тільки шкрябав по скалі.

Ми завмерли.

— Держись! — закричав Жаке.

Проводир зробив останню спробу вхопитися правою рукою за щілину, але в цій хвилині його затерплі пальці лівої руки зашкрябнули корчовито по скалі, і провідник летів униз. Всі ми рефлексно оперлися плечима об скалу й натягли з усієї сили ливву: ану ж гак не видержить?..

Але гак видержав. Провідник задержався на ливві нижче нас. Ми підійшли обережно до місця де була ливва та вхопили за неї. Провідник уже стояв на ногах.

— Нічого мені не сталось, — кричав з долини, сміючись. — Тягніть!

Ми його витягнули на наш хідник. Мав на руках і колінах невеликі поранення, котрі ми йому негайно перев'язали.

— Мусимо густіше вбивати гаки, — каже він. Потім подивився по нас усіх, усміхнувся, перейшов рукою по ливві:

— Готово, продовжуємо!

— Я далі не йду! — кажу йому.

— Чому?

— Це ясно, — кажу. — Я мушу найперше по менш стрімких горах вчитися ходити. Я вернуся і підожду на вас під скалою.

— Добре, але не сам.

— Я з ним останусь, — каже Ледерман.

Ми їх там і підждали. Ось так скінчилася моя перша високогірська прогулька.

Мій провідник з Еволени, котрому я це розказував, зідхнув. В тім зідхненні відчув я цілу відповідь на мою розповідь. Якщо б я запитав його, що він думає про мою боязливість, був би можливо сказав, що це була тільки обережність. Я його не питав, а він лише додав: — Це був нещасливий випадок.

Між тим сонце схилилось над самі верхи і щохвилинки здавалося, впаде до долини Аролля. Ми пусти-

лися з провідником проваллям вдолину. Довкруги блищали на сонці верхи, неначе золоті бані церков. Та ми були вже в передвечірнім сутінку. Ціла долина, вузька стежинка, скали та виверти покриті снігом, корчі та дерева закутані до снігу — все вечір вбирав до синявого завою і зарівнював, загладжував їх обриси.

Ми йшли помалу. Мовчали. Довкруги тишина. Ані вітру не чути, мов і він замерз. Цілком мертво. Тільки скриплять наші кроки.

Зійшли ми над потік і задержалися.

— Це казкова країна, — сказав я тихо. А дорогою, дивлячись на ті виверти, кручі, стрімкі скали повиті снігом, старався відорватись думкою від реального життя і тоді мені здавалося, що ми на якійсь незнаній плянеті, де все є зачароване.

— Я ось в такій природі почувуюсь, неначе в Божому храмі, — каже провідник.

— Який мусить бути гарний Сотворитель, коли вже його діло, його природа, є така чарівна.

—**—
*

Вдома я розказував Люсі про всі мої вражіння з Ферпекля.

— Читав ти «Катедралю» від Joris K. Huysmans? — питає Люся.

— Не читав.

— Прочитай. Він між іншими гарними описами святих місць, катедраль, образів і т. д. описує, як вже в середньовіччі було відомо, що все на землі є символом. Що видимі предмети відкривали невидимий світ. Ісус зі всього виринав перед їх зором. Голосила Його природа, фарби, форми. Наш Ферпекль є символом доброти, але і Божої сили.

Д О Р Ц Я

Кінець березня. Сонце горить вже вище над горами. Полонини навколо Еволени з одного дня на другий міняють своє вбрання. Сніги зникають, немов дійсно земля одним рухом скидає зі себе білий плащ. В кожній долинці, в кожній заглибинці журчить вода. Потічки поробились потоками, потоки — річками. Ля Борнь при Еволені гуде, немов Дніпрові пороги. На сіножатях, таки в сусідстві снігових ще смужин — цвітуть прекрасні проліски. Весна прийшла. Чути її голос в проваллях та гірських дебрах, як гримить могутніми лявінами, видно її золотий усміх на яркім сонці, як тріумфує на синьому престолі небосклону, відчувається її присутність всюди — як самого Бога, якого вона є післанцем: і в пестливих подувах вітру, в запахах квіття, в співі пташок і в цілیم процесі весняних природніх перемін.

Дивишся, любишся і хочеться тобі жити. Ціле твоє ество несе подяку Творцеві за ці чуда, за життя.

Гарно є в селі Еволені. Але в нас інша краса. В нас жайворонки голосніше співають, в нас більше солов'їв, в нас пахнуть бузки на весні, в нас... і серце здержалось на мить — є наші родичі, є всі.

Ох, якби хотілось, взяти мою дорогу Люсю і полетіти додому. Та біда! Ось дістав я відмовну відповідь з Варшавського університету на моє прохання про прийняття нострифікувати мій лікарський диплом. Проклятий польський шовінізм. Мої батьки ждуть мене, ждуть на мою дружину; а тут не приймають мене нострифікувати. Що робити? Куди йти і як жити? Ще кілька місяців ось тут, а потім?

Побачимо! Ми ж Божі діти. А добрий Батько небесний не опускає своїх дітей ніколи. Працюй і молися! Бог знову покаже нам дорогу. Журитися немає чого. Ось перед нами весна і молодість.

Ще було щось, що давало мені великий житте-

вий імпульс: ми ждали народження нашої дитини. Чи може бути більша радість на землі, як радість молодого подружжя зі свідомости, що ціль їхнього подружнього життя сповниться — будуть мати потомків?

Але останні місяці для Люсі не були приємні. Вона терпіла багато. Ані ходити, ані сидіти, ані лежати не дається добре.

Вже від кількох днів боліли її крижі. Дня 7-го квітня зачалися болі і колега, д-р Оттен, зі сусіднього Геремансу, відвіз нас до Сіону, до лікарні. Прімар д-р Сіерро доручив ведення породу д-рові Оттенові, колишньому асистентові породільного відділу Женевського університету.

Люся терпіла й переносила болі з такою мужністю, що ані один зойк не вирвався з її уст. Але я бачив на її лиці, що вона дуже терпить і мене боліло серце. Та не було ради. Вирок Господній, висловлений Еві, що «в болях будеш родити своїх дітей» — триває далі. Ми Люсі могли тільки скоротити час породу за допомогою ін'єкцій.

О 21-ій годині народилось нам дівча. Маленьке, рожеве, округле. Перебирає ручками і ніжками і плаче.

«Боже, — подумав я собі, — ось цей маленький чоловічок, Твій твір. А ми — родичі — ми є співтворцями. Цікаве і дивне почуття стати батьком. Відчуваєш, що твоє життя продовжується, що твої життєві пляни дістають іншу форму, що твій обов'язок перед родиною, народом і Богом сповняється.

«Благотворне щастя, — пише швейцарський філософ Г. Вірц, — що не дається описати: щастя бути матір'ю і батьком. Це є найтаємніше і найглибше щастя на землі. Його містична чарівність проявляється невимовним почуттям: бути обдарований. Його сила спочиває на звільненні людини з-під виключности та важливости власного «Я», а на свідоме обернення себе на те «друге», на дитя».

Оце почуття збудилося у нас з Люсею на погляд нашої малесенької донечки — Дорусі. Тепер уже питання нашої майбутности взяло на себе іншу форму, поставилось під цілком іншим кутом: вже не було «з чого будемо жити?», але «чим будемо жити?».

Люся Качалуба
з донечкою Дорцею
в Еволені (1936 р.).

Однак одночасно з цим питанням приходила нам, на погляд на мале наше дитя, відповідь, що Бог нас не опустить, бо «ми сталися Його помічниками в майстерні створення», як висловлюється вже цитований філософ Г. Вірц.

Цєї ночі я лишився при дружині й дочці в лікарні. Тут дали нам гарну невеличку кімнату. Люся була дуже змучена й виснажена.

«Треба їй відпочити, виспатися, — думаю. — Я буду їх сторожити».

І дійсно, Люся звечора негайно заснула. Дитя також спало. Але коло півночі мале пробудилося і почало плакати. Я його перевинув, бо було мокро. Це його не втихомирило. Чим далі, тим плакало голосні-

ше. Взяв я його на руки, ношу, приговорюю потихо, щоб якось заспокоїти та щоб мама виспалася. Де там, кричить та кричить. Очевидно, голодне. Однак таким малим їсти ще не дається, а мама ще не має чим кормити.

«Що мені робити?» — думаю собі.

Пішов я за сестрами, приніс трошки солодкої первареної води і почав їй ложочкою давати. Їсть.

«Ну, — думаю, — тепер вже втихомириться».

Але де там. Випило воду і давай знову кричати. Знову перевинув до сухих пеленок: кричить.

«Добре було б мати, — подумав я собі, — таку соску (пипку)». Але я не мав. Отже не роздумуючи багато вложив я їй до уст власний палець. Чудо. Дитя затихло. Все собі спокійненько палець. За хвилину заснуло. Над раном пробудилося. Знову дав я їй трошки солодкого чаю. Після чаю дитина сама вже вложила собі палець до уст.

— Добре ти її вже навчив, — каже Люся.

А Р О Л Л Я

Таких веселих, товариських та жартівливих людей, як еволенський парох — отець Клер — то пошукати. Він і засміється, і пожартує, і веселу пригоду неодну розкаже, але все в межах слухності та богобоязливости. Своїх еволенців він знає до глибини душі. Як подивиться на котрого, то йому вже сповідатися не треба. Панотець бачить його наскрізь. Проповіді в неділі говорить короткі, щоб еволенці не нудилися, але такі влучні, що це входить прямо до душі. Найбільше — очевидно — дістається специфічній еволенській сварливості та заздрості.

І спортовець з нього був не абиякий. Не зважаючи на своїх п'ятдесят років та ще раз стільки кілограмів, отець Клер управляв високогірську туристику. При тому не скидав реверенди. Під реверенду одягав пумпки, взував гірські, обковані черевики, брав палицю до рук і манджав по горах з усмішкою на лиці.

— Докторе, — каже він одного разу до мене, — ходіть з нами на Ароллю.

— Добре, — кажу, — піду з вами.

— Не будете жаліти, бо це прекрасна околиця.

— Як далека дорога від Еволени?

— Дві години ходу. Візьмемо також одного мула, повезе нам провіант.

— Провіанту вам не треба, — каже пані Анзев'ї, що почула нашу розмову, — бо я вас всіх загрозую до нас. Я також завтра вибираюся з дітьми навідати свого чоловіка. Вже цілий тиждень там спрятає та приготує готель. Вкортці пічнеться сезон.

— Ось бачите, — каже отець Клер до мене, — де потреба найбільша, там поміч Божа найближча.

— А в нас, отче, кажуть: «За лінивим — Пан Біг тягне».

— І ця приповідка має багато правди, — каже

отець Клер, — бо «Деус пацієнс, квія етернус».* Один багатий купець мав сина — одинака. Вмираючи, боявся він все йому нараз залишити, щоб лінивий син не прогайдавав. Отже написав тестамент, в котрім поручив весь свій маєток якимось релігійним. Синові, як дослівно писав в тестаменті, мали дати тільки, скільки вони хотіли.

По смерті батька релігійні чини давали синові дуже малу суму. Син не погоджувався. Ціла афера дісталася перед віцекороля. Той прочитав уважно тестамент і запитав релігійних: — Кілько з цілої суми, тобто з тих триста тисяч франків, хочете дати синові помершого купця?

— Десять тисяч, — кажуть.

— А те, що остає, хочете ви? — питає віцекороль.

— Так, пане, — відповідають, — ми жадаємо сповнення слів тестаменту.

— Цілком оправдано, тільки ви зле зрозуміли тестамент. Ціла сума є триста тисяч франків. Ви даєте синові небіжчика десять тисяч, а самі хочете решту. Після слів тестаменту, те, що ви хочете, належить ся синові. Отже я вам приказую віддати йому двісті дев'ятдесят тисяч франків. Як бачите, — каже отець Клер, — за лінивим Пан Бог тягне, як ви сказали.

— Чому ви, отче, — сміється пані Анзев'ї, — нам цього не сказали на проповіді, були б еволенці навчилися, як писати тестаменти.

— — — — —

Маленька оселя Аролля лежить в долині рвучкого гірського потока тої самої назви, що бере свій початок з льодовиків Аролля та Отемма. Оселя Аролля лежить на висоті 1900 м. над поземом моря. Крутиться в долині поміж скалами та вивертами холодний потік. Довкруги, немов старинний амфітеатр, пнуться під небо дикі та маєстатичні верхи гір: Монт Брюле, Л'Евек, Монт Коллон. Їх вічні сніги здаються ще білішими над темними лісами, що покривають нижчі узбіччя. Ті ліси — це стрімкі ароллі, котрі дали назву оселі, потокові, цілій долині, та навіть льодовикові;

* »Бог терпеливий, бо вічний« (лат. приповідка).

**Люся Качалуба
з дочкою (у візочку)
і з небіжем Геральдом
в Еволені (1936 р.).**

ті ліси, ростучи на такій височині, є одним із чуд природи кантону Вале, багатого на природню красу.

Ми йшли вузькою, скалистою стежкою понад провалля. Назбиралося нас чимало: отець Клер, Люсин батько та Люсин малий братанок — Геральд, пані Анзев'ї з двома своїми малими хлопцями, одна молода туристка — американка зі своїм шаленим гумором та й я. Люся не дала намовитися і осталася з малою Дорцею дома. Пані Анзев'ї все таки взяла зі собою мула. Діти почерзі «відпочивали» на його міцнім хребті, а деколи кричали зі страхом, коли мул скоріше та рвучкіше видряпувався по гірській стежці. Весела американка не видержала, щоб і собі не спробувати тої їзди. При тому не було кінця її веселому сміхові.

Здалека побачили ми оселю Аролля, котру творили чотири готелі та кілька малих шале. За оселею було видно долину, в котрій вився потік, аж ген до льодовиків, над котрими випинався, неначе могутній храм-катедраля, Монт Коллон, високий на 3702 м.

— Вже видно наш готель, — каже пані Анзев'ї.

— Яка шкода, — каже ніби сама до себе американка, — що ті доми там профанують цей величний храм Божої природи.

— Нема церкви, — засміявся отець Клер, — при котрій чорт не мав би своєї каплички.

Ми зрозуміли натяк отця Клера і тільки придушено засміялися, щоб не обидити нашої гостинельки.

Немов дійсно на порозі до храму, стоїть при вході до оселі Аролля високий дерев'яний хрест. Він розпинає символічно свої рамена над панорамою прекрасних швейцарських гір, як доказ того, що Той, який жертвував себе на хресті за весь людський рід, держить свої скривавлені від людської злоби рамена над тими горами, над цілим цим краєм і його народом. Він — Христос, хоронить цей чудовий край вже довгі століття перед бурями війни.

Ми приблизилися до дерев'яного хреста і автоматично затрималися. Отець Клер зняв з голови свою беретку й обернувшись до нас, сказав: «Гомо нон ест гомо нізі оранс!»* Всі ми клякнули перед символом безконечної любові і говорили «Отче наш»...

Пан Анзев'ї здалеку побачив нашу каравану та ждав нас перед верандою свого готелю.

— Яка несподіванка, — говорить нам весело. — Прощу, заходьте далі. Ви є моїми першими гостями.

Але ми були доволі змучені, і кожний, привітавшись, сів, де стояв. Пан Анзев'ї, як досвідчений готеляр прогулькових гірських місць, знає бажання прогульковців. Він шепнув чашникові, а за хвилину був біля муру накритий стіл, а на ньому все, що треба: пиво, вино, лімоняда, хліб, сир, саямі та овочі.

— Прощу за стіл, — просив ввічливо господар. Нам очевидно не треба було два рази казати. Посідали та

* »Людина не є людиною, як не молитесь« (лат. прислів'я).

помолившись Богу, почали підкріплятися. Люсин батько сягнув за перцем, хоч сир «Грюер» і так досить має острій смак.

— Ви любите ostrі страви, — сміється господар.

— Я перцю ніколи не маю досить. А все таки одного разу при війську я за це доплатив.

— Як? Розкажіть нам, — просить американка.

— Не знаю чому мене при війську настановили кухарем. Правду кажучи, варити я вмів. Догодив я і тим найвибагливішим шлункам. Старшини мене хвалили й цінили. Але час моєї служби кінчився. Приказали мені підвчити мого наслідника так добре цього потрібного ремесла, як — мовляв — я його знав.

Я дійсно взяв його до роботи. Але хлопчисько, чи не хотів, а чи напrawdę не мав жадного хисту до куховарства. То какао пригорить, то молоко викіпить, то зупу пересолить. Клопоту мав я з ним, що аж страх. Одного разу наш відділ дістав дарунок від заможного селянина — відповідну скількість кріликів. Ми дістали наказ зварити так звані «Ріет де ляпен». Взяв я свою кухонну книжку і кажу своєму ученикові: — Пиши, кілька чого треба, щоб не помилитися, бо я мушу заскочити ще до міста. Він пише, а я диктую: «Дати до горшка стільки то кілограмів крілячого м'яса без костей, скільки свіжого свинячого погруддя. Все це пократати на дрібні куски».

«А потім до чого це все дати?» — перериває мене мій помічник.

«Та до цього горшка, що кажу».

— Та ж горщок кажете пократати разом з м'ясом.

— Дурний ти, — кажу йому, — пиши далі.

«Залляти це водою, додати скільки то моркви, цибулі, трошки часнику. Потім це все посолити, додати перцю та майорану».

— А перцю скільки дати? — питає знова мій ученик.

— Перцю не мусиш щадити.

Потім пояснив я йому що це все треба варити чотири години в прикритім, а чотири години в відкритім горшку.

— Посічу я вже м'ясо сам, як вернуся з міста.

Мені, на нещастя, в місті сталася пригода і мій помічник мусів докінчити обід сам та роздати стрільцям і старшинам. Коли я вернувся з міста, хлопці їли консерви з хлібом та на мій вид підняли страшний вереск. Заки я міг допитатися що від мене хочуть, вже мене покликали перед коменданта.

Там я довідався, що мій ученик всипав меленого перцю до м'яса майже таку кількість, скільки було кілограмів м'яса. Так, що це була одна чорна перцева каша...

Скінчилося це тим, що мого ученика викинули з кухні, за що він був дуже вдячний, а я за кару мусів ще два тижні остатись при війську і варити.

Після доброго підсилення, старші пішли на відпочинок, а ми пішли оглянути Монт Коллон зблизька. Перейшли ми льодовик обережно і майже побожно. Він же вічний в нашому розумінні. Його стрімкі скалісті стіни дихали на нас холодним, таємничо-грізним подихом. З вічно-білого верху стікали рвучкі поточки.

— Видряпаймося хоч на найнижчу заглибину, — кажу, — щоб ми могли колись сказати, що були на узбіччі Монт Коллону.

І дійсно ми видряпалися. Декотрі хотіли йти ще вище, але пан Анзев'ї дослівно заборонив. Тут треба би було вже линви і всього, що вимагає високогірська прогулька.

При нашому подиві льодовика, верхів, поточків — час скоро минав. Сонце клонилося вже за верхи. Східні узбіччя гір почали чорніти, та верхи горіли. Час вертатися додому. Наші гостителі нас дуже ввічливо просили залишитись наніч, але мене ждали пацієнти. Ми пустилися додому.

— Шкода, що тут ще не ходить автобус, — каже Люсин батько.

— Тоді ви не побачите тут більше правдивих туристів, — сказала аж якось зі страхом американка, якби боялась, що це дійсно вже ось-ось має статися.

— Все таки вже недалекий той час, — говорить Люсин батько.

ХРЕСТИНИ

Треба охрестити донечку. Кого ж просити в куми? Думаємо з Люсею і не знаємо кого. Вся моя рідня далеко, а Люсіна — одна далеко, а друга — по батькові — протестантська. Що його робити? Врешті подумали й написали моему приятелеві в Женеві — д-р Валтерові Мішелові та мадам Каррі Єлисаветі, також в Женеві. Д-р В. Мішель — асистент на університетській клініці в Женеві був моїм добрим приятелем і помагав мені в багатьох моїх турботах. Він рекомендував мене у визначніших людей в кантоні Вале, щоб хоч трошка вдоптати мені стежку до життя. Одним словом, був мені приятелем. Був він найменше десять років від мене старший. Він найперше закінчив право, а потім медицину. Був великий прихильник політичної лінії Ольтрамара, а старався це дати на яву тим, що своїх приятелів поздоровляв старим швейцарським привітанням «Гарус». Був при війську старшиною авіації і часто його приятелі оповідали, що робить у повітр'ї акробатику. Сам мало про це згадував. На мій запит раз оповідав мені, що коли летить понад Фрібург, де живуть його родичі, то все зробить над рідним домом кілька «люпінг». Хоч він не любив хвалитися, то все таки казав, сміючись, що коли їде поїздом в військовій уніформі, то сідає так, щоб було видно відзнаку летуна на лівім рукаві. Ось такий був д-р Мішель.

Мадам Єлисавета Каррі, дружина д-ра прав Павла Каррі, професора університету, декана правничого відділу і літературного працівника на цім полі, була українського походження. По батькові називалася Горловецька. Її старенька мати і хвора сестра жили з нею. З України виїхали ще за царського режиму. Нас голодних студентів вони нераз погостили. Отже про пані Каррі я подумав, що вона буде найкраща хресна мама для нашої Дорці.

Ми написали пані Каррі та докторові Мішельові. Вони наші запросини прийняли і дня 26 квітня приїхали на хрестини. Ім'я Дорота вибрала Люся. По-французькому це ймення звучить Доріт. Не знаю, чому власне це ймення їй подобалось, коли ми разом перешували цілий календар. Я їй не протестував. Це ім'я в нашій мові звучить зовсім добре. І мій брат є Теодор.

Отже — як кажу — 26 квітня 1936 року, в соняшний недільний ранок отець Клер охрестив нам малу донечку з заміткою, що дитина є греко-католицького обряду. Ймення Доротгеа йому дуже подобалося. Це значить — Дар Божий. Це ймення маємо зукраїнізоване: Богданка. Вже аж в Чехо-Словаччині наша Дорця дочиталася в чеському часописі «Наше світла», виданому в Фрідеку 1947 р. на стор. 97-99, з-під пера Р. Шікору — ось що про св. Дороту: «Жигтепис св. Дороти, панни і мучениці. Свято 6. лютого».

Доротгеа жила при кінці третього століття в Цезарії, столиці Кападокії. Про її замучення маємо цікаву легенду, що має історичне ядро.

Відзначалася невинністю, красою та побожністю. Під час переслідування християн привели її перед цісарського намісника Сапріціона. На заклик, щоб принесли богам жертву, відповіла: «Ніколи не буду жертвувати вашим богам, котрі перебували так як ми в смертнім тілі, жили розпусно й не знали правдивого Бога».

Сапріціюс казав відвести Дороту до в'язниці та післав до неї дві сестри, Храсту та Каллісту, котрі раніше були християнками, але зі страху перед муками заперечили свою віру. Ці дві дівчини мали відвернути Дороту від віри. Одначе так не сталося. Дорота докоряла дівчатам, а вони засоромлені та заохочені знов заявили, що хочуть видержати у Христовій вірі та що будуть каятися за свої блуди. Обидвох їх замучили в китлі наповненім кип'ячою смолою.

Сапріцій казав і Дороту замучити. Вона відповіла: «Роби, що задумуєш, щоб я чимскоріш побачила

Того, за ким тужить моя душа. З любови до Нього не боюся ані муки, ані смерти».

Для Дороти надійшла так бажана година. Суддя засудив її на кару смерти. Почувши це, вона радісно закликала: «Ісусе Христе, величаю Тебе, що кличеш мене до раю на весілля».

Йшла на смерть, як на весілля.

Був буряний зимовий день. Льодовий вихор бушував околицею, а снігові кучугури оповивали землю та небосклін сірим покривалом. Мучениця говорить до тих, що її супроводжають: «Дивіться, яка пуста та непривітна є ця земля. Як тішуся, що йду до кращого краю, де повсякчас повіває весняне повітря, зеленіють луги, а в городі мого нареченого променіють лелії, цвітуть пахучі троянди та зріють солодкі плоди. Як радію, що смію врешті ступити до цього раю».

Йдучи недалеко від мучениці, почув ці слова молодий урядник Теофіль, котрий радо насміхався з християн. Приступив отже до святої і почав говорити їй глумливо: «Наречена Христова, пішли мені отже з городу твого нареченого китицю тих гарних троянд та кошик солодких овочів, що їх там рватимеш». Свята панна поглянула серйозно на насмішника і сказала: «Станеться, що собі бажаєш. Дістанеш троянди та овочі, тільки будь гідний цього дару».

На місці страти св. мучениця прилякла і молилася. Тут приступив до неї гарний хлопчик несучи в руках кошик, а в ньому три рожі і три яблука, та й говорить: «Миля сестро, оце тобі посилає твій Наречений». Вона йому відповіла: «Занеси це урядникові Теофілеві й скажи, що я йому посилаю те, що собі бажав». Після цих слів стяли їй мечем голову, а душа її відійшла до раю.

Теофіль в товаристві веселих друзів розповідав жартом, що кожної хвилини жде з раю на гарні квіти та овочі, котрі звідтіля обіцяла йому післати чарівна дівчина. Тут нараз явився серед зібраних малий хлопчик з кошичком, в котрім були свіжі троянди та яблука й каже: «Оце тобі посилає Дорота з города свого Нареченого». Теофіль споважнів. Його душа от-

ворилась для небесного світла. Увірив в Христа і Його віру. Його натягли на лабети, рвали залізними гаками та палили смолоскипами. В страшних муках він ось так молився: «Христе, Сине Божий, визнаю Тебе: приведи мене до зібрання своїх вибранців!»

Це було 303 року.

Стільки наша Дорця дочиталася про свою Іменицю, св. Дороту у вище згаданому часописі. Знаємо, що в середньовіччі цю легенду про св. Дороту унаочнювали в церквах статуями, фресками або вітражами на вікнах. У Словаччині є ця легенда відтворена цілою серією фресків в життєвій величині в церкві св. Якова (Якуба) в місті Левоча.

Гадаю, що о. Клер знав напевно і цю легенду про св. Дороту і, можливо, був би нам розказав, якщо б ми і він мали тоді час. Ми спішилися з дитиною додому, а він саме в цей день мав вінчати молоду еволенську пару. Наші куми пішли опісля також подивитися на еволенське вінчання.

Ну, й вінчання це було. Зфільмувати б ті церемонії, ті народні строї, цю пестрість прекрасної швайцарської природи та додати до цього дійсну пережиту інтригу їхнього кохання — це був би чудовий фільм. Прошу собі уявити гарну молоду й багату дівчину з роду Шевріє, що любить біднішого, але вродливого та відважного парубка з роду Фурніє. Обі ворогуючі родини, чи аж роди скаженіли й докоряли молодим коханцям. Одначе правдиве кохання має велику силу й переборює всі перепони. Врешті обі родини погодилися на це вінчання. Молода пара щаслива. Весілля справили не абияке, щоб одна родина перед другою показалася. А тепер дивіться: молодий Фурніє в модернім чорнім вбранні, тільки в'язанку має, по еволенському звичаю — квітчасту. На лівім передплечі висить у нього білесенька хустина, зв'язана в однім розі з зеленою галузкою. Бадьорій, усміхнений, щасливий. Молода Шевріє в еволенськім строю. Темно-бронзова сукня, в стані центрово позбирана, з широкою оксамитною лямівкою в переді — в підгрудді. Шовковий квітчастий хвартушок, прив'язаний барвистими

Молода зі своїм нареченим у святкових одягах (Еволена 1936).

квітчастими стрічками. На ногах чорні еволенські мешти зі стрічкою та вовняні, домашньої роботи, білі панчохи. Довкруги шиї квітчаста шовкова хустина. На голові ручно мережаний білий чіпець, що закриває коси на заголовку, задню часть голови та вуха. На вершку голови майстерно зроблена зі стрічок кокарда, подібна до китички квіття. Ліву руку подала молодому, а в правій держить білу як сніг хустину з зеленою галузкою зв'язаною в одному розі, та квіття. Її сині очі го-

рять як небесна блакитна стежа церкви. Довкруги них дружки, дружби та рідня. Всі в народніх строях.

Особливо всі жінки і дівчата мерехтять квітчастими стрічками на сонці. Їхні плоскі святочні капелюхи прикрашують навіть старші лица, а молоді личка, то прямо цвітуть під ними. Це все відбувається між артистичної форми домиками та домами села Еволени на тлі гірської природи у весняному квітті, в проміннях золотого сонця. Кожний, кому Бог дав не смертєльну душу — тобто, кожна людина — мусить, при погляді на такий образ, сказати: Боже, яке гарне життя, що Ти нам дав! Будь благословенний з рода в рід!

І я так думав, дивлячись на це мальовниче вінчання. Моя душа була наповнена почуванням краси, естетики і любови до людей. Я на хвилину забув про всі матеріялістичні пристрасті еволєнців, про мої щоденні труди та турботи при лікуванні тих гірських людей, яких «діффісіль а контанте»,* як про них висловився голова сільської ради, а подивляв лише те все гарне, те все гідне людини, що її Бог сотворив на свою подобу. Що більше, я забув, що я в подарованім доктором Мішельєм плащі, що за кілька тижнів скінчиться тут моє заступство і що ми залишимось без праці й без середників до життя. Я тишився маленькою донечкою Дорцею, тишився чужим щастям, чужою красою...

Чи дійсно я так позабувся? Не цілком. При погляді на чужу красу, на чуже щастя, в мене сталилася віра, що і нас Бог не опустить. Ми ж також Його діти.

* тяжко задоволити.

ФРАНСУА ДЕ РІБОП'ЕР

Як підете дорогою з Еволени до оселі Лес Одерс, то зараз за Еволеною, по вашій правій руці, побачите невеличке дерев'яне шале, з дуже гарно різьбленими віконницями, квітцям на вікнах і на ганочку. Це є шале маляра Франсуа де Рібоп'ер. Його також притягнула і прикувала тут чудова еволенська природа та специфічність її мешканців.

Франсуа де Рібоп'ер був кременний, середнього віку мужчина. Походить він з містечка Кляран, де його батько був огородником. Там зродилася в нього велика любов до природи та чутливість на її красу. Його мати була надзвичайно музикальна та мала також великий вплив на душу свого сина. Це я довідався при анамнезі, коли де Рібоп'ер прийшов до мене, як пацієнт. Ми розговорилися. Він питав мене про мої враження з Еволени та її околиць. Я сказав, що це прямо чудова закутина. При тому описав я коротко положення села серед вінка мальовничих гір, немов в напівотвореній долоні могутчого велетня. Франсуа де Рібоп'ер був з цього радий, але не цілком задоволений. Він мені казав, щоб я ближче придивився так до села, як і до довколишніх гір, що вони мають цілком собі питому природу, котра *reagye* не тільки на сезони, але й на пори дня. А потім — це є головне — в ній живуть під кожним оглядом собі питомі мешканці.

— Придивіться на риси їхніх лиць, а побачите в них їхню душу, — казав мені.

Я відчув, що цій людині дав Бог якусь вищу здібність спостерігання. Ця здібність не дасться вивчити. З нею треба вродитися, її треба дістати від Творця, котрий з даною людиною має свої пляни. Це є надприродний дар. «Надприродні дари, — пише д-р Штефан Пагалка в журналі „Смер” ч. 4 з 1948 р. — нам

не даються як самостійні істотні одиниці-сутті. Є це тільки нові кваліфікації, котрі прикріплюються на нашу природню суть, хоч є без порівняння з вищого порядку, ніж сама природа. Надприродні дари тому потребують природу як підставу, на котру прикріплюються, як підклад, котрий розвивають та удосконалюють».

Франсуа де Рібоп'єр подарував мені бльок з п'яти кольоровими репродукціями його картин еволєнських типів, виданими акцією «Про ювентуте». На першій сторінці цього бльоку є його фотографія та прізвище, а в середині — короткий життєпис та характеристика його праці і його творів.

З його артистичних праць бачимо, що різні ділянки та різні галузі штуки притягли його душу. Його творча рука однаково по-мистецькому держить олівець, пензель чи різьбарське долото. Найбільші його праці — це декорації міста Ельфєрфєльд, над котрими він працював (на запрошення барона фон дер Гайдт) три роки, а також декорації нової лікарні в Монтре. Його мистецький хист є також на висоті в ділянці малювання на склі. Прегарні фрески та вітражі в церкві оселі Лєс Одєрс, це його праця. А все таки гори та мешканці гірських околиць здобули собі найбільше місця в його гар'ячєм серці. Еволєнські типи — це його найбільш майстерне діло. Ось подивіться на того малого вівчаря, як він у зеленім еволєнськєм капєлюсі з квітчастою стяжкою та в убранні з домашньої вовни — невинно, але вже по-хлопськи насмішкувато дивіться на маляря. Або ця дівчина з чоколядовими очима в еволєнськєм жіночєм капєлюсі із зігнєними по боках крисами (це капєлюх на будєнь); або ось двоє дїтей в еволєнських дїточих строях з прекрасними невинними личками. Це все так природньо гарне, мальовниче, здорове та естетичне, що людина мусить признати в душі Франсуа де Рібоп'єра силу вищого порядку

Б У Р Я

Червень. Зближаються сінокоси. Всі полонини, узбіччя та луки завітчалися рясним квіттям. Боже, якого там тільки кольору немає: білий, жовтий, синій, зелений, червоний, фіялковий і всі їхні відтінки злилися та розстелилися густим килимом. Все пишається, горить під ясним сонцем, хапає за очі, дразнить ніздря, розширяє груди і наповнює душу дивним почуттям. Тобі хочеться припасти до землі, зілгатися з цим пишним квіттям і разом з ним — його красою — величати життєдайного Творця.

Ми з Люсею сиділи під горою і дивилися на цвітучі сіножаті. Малий Геральд, Люсин небіж, що приїхав до нас в гості, грався, бігаючи за метеликами. Люся зробила йому з паперу капелюх проти сонця, але він ловив до нього метеликів. Малесенька Дорця спала у візочку. Ми відкрили капоту, щоб мала більше повітря та сонця.

— Кажуть знавці, — говорить Люся, — що фльора Еволени є найбагатша з цілої Швейцарії.

— Думаю, що це правда, — кажу їй, — бо навіть в «Національній парку» в кантоні Грізон, де все родиться, розвивається, росте та вмирає природньо, дико і свобідно, не бачив я такої різноманітності.

— А як є на степах України?

— На превеликий жаль, я їх ніколи не бачив. За річку Збруч, що є границею між Західньою і Східньою Україною, моя нога не переступила. З літератури та оповідання знаю, що весною ось так виглядали степи. Тепер там правдоподібно колишеться та хвилює пшениця.

Між тим збудилася Дорця. Люся її переповила й дала мені на руки:

— Держи, а я вас обоє зфотографую: батька з дочкою.

Взяв я свою дочку, що важила ледве три і пів кілограми, на руки, а Люся нас увіковічнила.

Час нам минав скоро й ми не спостерегли, що небосхил затягнувся хмарами. Надходила буря. Ми позбиралися й поспішили додому. Довкола потемніло. Наш виднокруг зменшився, зморщився, немов дійсно велетень замкнув свою могутню долоню. Чути було в повітрі якесь пригноблення, якесь очікування чогось страшного. Здавалося, що кожну хвилину велетень стисне свій кулак і все що є в ньому загине, тільки кров потече ріками...

Нараз цю гнітючу темряву перетяла блискавиця. Затарахкотів грім. Зареготалися страшним реготом гори. Велетень оскаженив і немов дійсно стиснув свій кулак, бо з хмар полилися водоспади.

Ми якраз дійшли додому. Слава Богу, бо над еволенською кітловиною розгнуздалось пекло. Доц не лляв, але спадав водоспадами, немов отворилося над нами море. Блискавки перехрещувались немов велетенські вогненні гадюки. Від гуку громів дрожало небо і земля. Малі потічки в одній хвилі зросли до розмірів рвучких ручаїв, а потік Ля Борнь обернувся в могутню страшну ріку. Кладочки, кладки та мостики затріщали і одно по однім з грюкотом поплили додолу. Ручай Ля Борнь ревів, немов скажений лев. Він рвав береги, ломив мости, котив величезні брили скал, вирвані з корінням дерева, цілі куски сіножатей. Каламутна, сива вода пінилася, товклася, крутилася та з клекотом кидалася в заворотних вивертах.

Ми роздумували. Ось в мініятурі своєвільність природи, котрій Сотворитель на хвилинку і тільки в «долоні» велетня (в наших людських очах) дозволив вийти трошки поза границі Його законів. Ось що вже робить. А що сталось би, коли б Господь дозволив вселенній вийти за межі Його природніх законів? Страшно подумати. Боже Великий і Всемогучий, нехай буде благословенне Твоє Ім'я! Ми — Твої сотворіння дякуємо Тобі за життя, за розум, котрим можемо Тебе пізнати та за нескортуальну душу.

Щ О Д А Л І ?

Час мого заступництва кінчався. Перед нами все болючіше рисувався вогнистий знак питання: що далі?

Ми дійсно не знали, що далі робити, де йти і як жити? Швейцарський федеральний уряд в Берні нам відмовляв дозволення на побут, мотимуючи це тим, що я, мовляв, вже закінчив студії. Польський варшавський медичний деканат відповів на моє прохання, що не може прийняти мене до нострифікації. Це очевидно перекреслило мої пляни вернутися додому. Бо що ж я почав би з родиною дома без дозволення працювати за своїм фахом? Міг би я був робити і підрядні праці, але, поперше, хто міг заручити, що я таку працю дістану, а подруге — я вже медицину любив з цілої моєї душі.

Я дуже журився і кидався на всі боки, щоб знайти якусь розв'язку з нашої безвихідної ситуації. Люсю я заспокоював, що вихід знайдеться. Однак вона журилася ще більше. При такій журбі та великій праці вона стратила молоко і мусіла кормити Дорцю штучно. А з працею не далось обмежити: в нас жив також Люсин батько, хворий і неспосібний до праці та малий Люсин небіж, Геральд, котрому гірське еволенське повітря міцнило малі сили. Крім того, Люся працювала малою електричною машинкою в зуболікуванні, щоб дещо заробити.

Хоч яке було сумне наше положення, хоч було мало виглядів на кращу майбутність, то все таки ми не тратили надії, бо знали, що ще є Хтось сильніший від всіх, що нам кладуть колоди під ноги. Ми були певні, що Всемогучий Бог нас виведе з цього положення та дасть нам можливість жити.

Дня 5 липня 1936 року був я ще в Еволені. Офіційно моє заступництво було вже скінчилося. Я написав до мого записника ось такі слова:

«І знову огнистий знак питання маячить перед очима: Куди, як?»

Немає відповіді, нема дороговказу. Темрява і страшна мертва тишина.

Тільки Ти один, Великий Боже, з нами. Я чую Твій голос, я відчуваю дотик Твоєї руки святої, я бачу вказаний Тобою шлях!

Провадь нас, о, Всемогучий Боже, бо лише в Тобі наша надія».

Отже з так певною вірою в Божу поміч я скінчив мое урядування в Еволені.

Каса Хворих в Еволені дала мені ось таке потвердження:

«Каса Хворих в Еволені мала до своєї диспозиції д-ра Качалубу Михайла від першого січня до тридцятотого червня 1936 року, в заступстві відсутнього д-ра Бертоліятті.

Вона тільки може похвалитися його службою, його відданістю, його подивугідною працею, котру він посвятив при лікуванні йому доручених хворих. Він працював з почуттям дуже великої відповідальности і виповнив свій обов'язок над кожною похвалою. Це потвердження, котре ми йому з приємністю даємо, не є своєкорисливе, але є подиктоване тільки повинністю нашої вдячности».

В Еволені, 30. червня 1936 р.

П і д п и с а л и :

Я. Метрас
предсідник

П. Пралон
секретар

Сільська рада дала мені ось таке потвердження:

«Населення Еволени, а також її Сільська Рада, уважає за свій обов'язок подякувати пану докторові Качалубі Михайлові за його віддану працю, виконану в селі Еволені під час заступування п. д-ра Бертоліяттіго Яна. Людина прямого сумління, приємної вдачі, легкого приступу, він вмів своєю відданістю здобути собі симпатії населення, котре, як відомо, є дуже тяжко вдоволити. Також є ми щасливі, що можемо тут йому віддати поклін нашої публічної подяки та нашої вдяч-

ности за такт, за почуття обов'язку та за фахову чесність з якими він виконував свої завдання лікаря.

В Еволені, 29. червня 1936 р.

Підписав:

А. Моріс — передсідник

А. Пралон — секретар.»

Ось так з Божою поміччю скінчив я мою першу пробу самостійного лікаря.

Так само із сильною вірою в Божу поміч ми йшли з Люсею та нашою маленькою Дорцею далі в життя.

В Дольнім Кубіні, 5 серпня 1953 р.

НА ХВИЛЯХ ДОЛІ

Д-р Бертоліятті вернувся до Еволени, а я мушу покинути те прекрасне село, цю мальовничу околицю і моїх пацієнтів, до котрих я привик і котрі лежать мені на серці. Виглядаю, як той горобець, що знайшов собі кусок хліба, але прилетів більший від нього дрозд і його відогнав. Я знаю, що життя — це боротьба й тому закусую зуби. Я вмю боротися і вірю, що з Божою поміччю виграю бій. Ось телефонує мені д-р Мішель, щоб я вертався до Женеві, бо там заповідається вільне місце асистента. Ми порадилися з Люсею, як поступати, бо в Женеві не маємо мешкання. Отже Люся лишається ще в Еволені, а я їду до Женеві.

Сумно мені лишати жінку й дитину, але «це тільки на короткий час» — кажу собі в думці.

В Женеві, за старанням д-ра Мішеля, дістав я платне місце заступника асистента на Університетській Полікліні, у професора Ж. Бікеля. Хоч це тільки на три місяці, але для мене це велика річ. По-перше — маю платню, а по-друге — під контролею проф. Бікеля можу дуже багато навчитися, бо це знаменитий клінік. За цей час сподіюсь знайти щось інше. Звичайно нові місця асистентів міняються з днем 1-го жовтня. Ось проф. Шеріджан — директор Оторінолярєнгологічної клініки обіцяє мене взяти за дійсного асистента, якщо жаден швайцарець не приголоситься на це місце.

Важко є бути сином поневоленого, бездержавного народу. Доля жене тебе студіювати на чужину, а тут кидають тобі, як псові, кусень хліба, котрого вже не може з'їсти їхній громадянин. Отже нетерпеливо й зі страхом жду, чи дістану отой кусень хліба. При тому гаряче молюся і вірю в Божу поміч.

На поліклініці є дуже багато роботи, тим більше, що треба робити візити по домах. Та це для мене іграшка в порівнянні з візитами в Еволені. Це ж Женева: чисті, впорядковані вулиці, на кожному домі чис-

ло. Є правда, що це візити у хворих, котрі, звичайно живуть на останньому поверсі. Це ж люди бідні. Їх поліклініка лікує безплатно. Отже майже всюди без ліфту. Та що є для мене вибігти по сходах на четвертий чи п'ятий поверх? Молодий і здоровий, славити Бога!

В між часі знайшов я маленьке мешкання при вулиці Мікелі дю Крест ч. 16, на першому поверсі. Пишу Люсі, щоб приїжджала з дитиною до Женеві. Мусимо купити якісь меблі. Кілька франків вже маємо, бо Люся заробила в Базелі, а я в Еволені.

—*—

Яке приємне почуття — у власному мешканні з новісенькими меблями, молодою жінкою та маленькою донечкою... «Карпе діем!»* — казали старинні римляни. І я так роблю. Стараюся використати оцей короткий час родинного щастя, що дарував нам Бог, щоб потішитися, щоб хоч трошки жити, як людина... У вільну від праці хвилину колишу нашу донечку й приспівую:

Спи дитя моє,
Ти життя моє,
Ти дитя моє красне,
Поки сонечко не запалиться,
Поки місяць не згасне...

Люся має дуже добрий музичний слух. Мелодії чіпляються її, як реп'яхи до кожуха. Ввечорі вертаюся додому, Люся колише дитину й співає — «Спи дитя моє»...

— Знаєш, Михасю, — каже мені потихеньку, показуючи, що дитина спить, — вона плакала. Я їй почала співати нашу, французьку колискову пісню, а вона далі плаче...

— Котру? — питаю.

— Ось цю: Мале дитя, навколо хати

Вечірня сутінь налягла.

* *Care diem!* (слова Горация) — користуйся днем, не гай часу, шукай насолоди.

Вже сходить місяць, треба спати,
Мале дитя, мале дитя!

— Я її знаю. Це дуже гарна мелодія і гарні слова.

— Так, гарна мелодія, але дитина плакала далі. Я почала їй співати оцю твою, а вона заснула. Чарівні ті ваші пісні! Особливо якісь чарівні оті колискові.

— Ти моя потіхо дорога! Вона була вже змучена плачем, тому й заснула.

Але одної ночі жадні пісні не помагають. Дитина має якісь кишкові корчі. Плаче, корчить ніжки. Роблю легесенькі масажі, даю оклади й ношу-ношу. Ось так, притулена до мене, дитина заснула.

— Положи її тепер, — каже Люся, — та йди спати.

Помалесеньки кладу дитину до колиски. Знову починає плакати. Нема ради, мушу носити далі. Це ж моя донечка.

—* *—

Місце інтернаго асистента на ОРЛ-клініці я таки дістав. Думаю, що професор Шеріджан — вірменин з походження, таки змилювався над українцем і все зробив, щоб дирекція шпиталя прийняла мене.

Працюю з ентузіазмом і з великою вдячністю Господеві.

Одної ночі маю дижурну службу. Коло дев'ятої години прибігає молода пара, одягнена в балеве вбрання, з великим страхом.

— Що сталось? — питаю.

— Я вдихнула брошку.

— Вдихнула брошку? — аж відчиняю широко очі. — Як?

— Я її держала в устах, зачісуючи волосся перед дзеркалом. Мій наречений, оцей винувач, — показує на хлопця, — мене нагло залоскотав ззаду. Я скрикнула й вдихнула брошку.

— Маєте болі?

— Трохи болить за грудною кістю.

— Не силить вас до кашлю?

— Тепер вже ні.

Беру я дівчину на рентгенологію і пересвітлюю. Дійсно, на висоті долішньої частини трахеї лежить

брошка. Роблю рентгенівські знімки в двох проєкціях і питаю сам себе: що далі робити? Моя лікарська практика на лярєнології є ще дуже маленька. Буджу головному сестру Анну й питаю, кого маю закликати в ось такій ситуації? Першого асистента?

— Ні! — каже сестра Анна. — Тільки професора. «Чужі тіла» в бронхах — це його спеціальність.

Дійсно, проф. Шеріджан негайно прийшов. Я йому з'ясував справу й показав рентгено-знімки.

— Дайте їй ось ін'єкцію! — каже мені, — а ви, сестро, приготуйте стіл.

Ми зі сестрою взяли до роботи, а професор до дезинфекції рук. За хвилинку все було готове й пацієнтка лежала в відповідному положенні на операційному столі. Професор взявся найперше до льокальної анестезії уст, горла й трахеї. Потім надзвичайно зручно вложив бронхоскопічний тубус до трахеї та довгою пінсетою витягнув золоту брошку. Я його подивляв, як він своїми грубими, товстими пальцями делікатно провадив цю операцію.

Як вже все було готове, пацієнтка встала щаслива та, трошки хитаючись, поцілувала професора на оба лиця.

— Де є ця трагічна брошка? — питає.

— Ось тут, — каже професор, держачи її в руці.

— Дякую, пане професоре. Прошу мені її дати.

— Брошка є вже моїм майном, — каже професор.

— Як це?

— Цілком просто. Всі так звані «чужі тіла», котрі я вибираю з організму моїх пацієнтів, це мої трофеї. Ходіть зі мною! Я вам їх покажу більше.

Професор завів нас до своєї канцелярії, відчинив шафу й витягнув з неї два більші скляні слоїки.

— Ось мої трофеї!

Ми всі з подивом почали оглядати. Що там всього призбиралося: брошки, гудзики, грошові монети, цвяхи тощо. Професор відкрив один слоїк і вложив до нього свій новий трофей — золоту брошку дівчини.

—**—

Сьогодні неділя. Я не маю дижурної служби. Ми

з Люсею і маленькою Дорцею у візочку вийшли на прогулянку. Казкова женеvська осiнь. Вхoдимo до унiверситетського парку «Ле Бастiон». Розлогi каштани в золотi. З синього, глибокого неба смiється, ще дуже теплим усмiхом, сонце. Вiд його усмiху й на його славу, кидають каштани свої зрiлi плоди-гульки. Вони бомблять об хiдники на радiсть дiтвори. Наша Дорця сидить у вiзочку, б'є ручками до перинки й радiє життям. Я пiдношу великого каштана, що саме впав нам пiд ноги й нiби просить визволити його з жовтої шкаралупи. Пiдношу, визволяю i подаю Дорцi...

— Ой, не давай, — каже Люся. — Вона дасть собі його до уст.

— Буду вважати.

Дорця держить його в рученятах, б'є ним до перинки, а потiм дiйсно пхає в уста i старається своєю чвiркою зубiв, глодати. Їi гострi зубчики зарилися до свiжого ще каштана. Дитина хоче їх витягнути, але не може. Усточка широко отворенi. Починає, зi страху, кричати, аж вiдгомiн iде.

— Дитина дуситься! — скрикнула Люся.

Схоплюю каштана й витягаю його iз зубiв дочки.

— Не бiйся, Дорцю! — приговорюю їй. — Бачиш, татко вже освободив тебе вiд цього каштана й дасть тобі щось iнше.

Даю їй пухнатога ведмедика, що лежав за її плечима. Дитина взяла, затрiпала ним, i гop на землю. Пiдношу ведмедика, жалiю його, що який то вiн бiдний, впав на землю, потовк собі кости й знову даю дитинi. А вона одним махом кидає його на землю i дивиться на мене. Знову пiдношу й кажу:

— Не кидай, донечко, бо ведмедик плакатиме!

Дитина дивиться на мене таким милим, але гуницьким поглядом, що ми з Люсею почали смiятися. Мiж тим ми вийшли з парку на «Новий майдан». Задзвонив трамвай i Дорця забула за ведмедика. По довгiй вулицi «Корратерiй» прийшли на т. зв. «Низькi вулицi». Вони тому так називаються, бо вони положенi нижче вiд Старого мiста — нагорi, котре було колись обведене мурами й валами. Цi вулицi — це свого роду женеvське корсо. Тут все повно людей, в будень, чи

в неділю. По одній і другій стороні вулиць («вулиць», бо тут кілька поздовжніх вулиць лучаться з собою, але кожна з них має свою назву, як ось Конфедерації, Ярмаркова, Хрестна, Прибережна) великі, прекрасні крамниці. Вистави світяться від золота й срібла. Люди оглядають, подивляють. І ми подивляємо, але не заздиримо. Бог-Творець обдарував нас живим золотом, живим скарбом — нашою маленькою донечкою — Дорцею. Вона наше сонечко.

— * * —

Батько Люсі живе весь час з нами. Ми пересвятували разом Різдвяні свята. Він дуже тішився, дивлячись, як мала Дорця плече в долоні при маленькій ялинці, котру ми з Люсею прибрали. На наші Різдвяні свята ходив я з нашими студентами колядувати до панства Бачинських та панства Ковалівих. В між часі я дуже клопітливо працював над моєю докторською тезою-працею. Збирав матеріяли, списував свої досліди, роблені на Гінекологічній клініці, переписував їх на машинці тощо. Вже готову працю проф. Коєніг і декан медичного факультету, Бюжар, одобрили й дозволили друкувати. З кінцем січня 1937-го року книжка появилася друком. Дня 12-го лютого я дістав диплом доктора медицини. Я надзвичайно втішився, що врешті осягнув ціль, тобто, осягнув ступінь доктора медицини. Але втішилися теж неприхильні чужинцям уряди в Берні — столиці Швайцарської Федерації. Вони зразу закарбували, що Качалуба завершив свої студії докторським дипломом, значить не має що більше в Швайцарії робити. Тим більше, що він тепер забирає швайцарцеві місце асистента, а йому ще за це платять.

Я нічого не сподіваючись, працюю далі асистентом. Одного дня колега Рамос — американець чорного коліру — питає мене:

— Михайле, як є з твоїм дозволенням на побут?

— Кінчиться з кінцем вересня. Чому?

— Я саме дістав листа від Федеральної Поліції, в котрім мене запитують, чи я маю закінчену доктор-

ську працю? Я їм відповів, що ще ні. Фактично, тепер над нею працюю.

— Що вони хочуть? Чому вони так цікавляться твоєю докторською працею?

— Вони хочуть мене викинути, як тільки скінчу.

— Як це можливе? Ось дивись на того болгарина на Інтерній клініці. Має докторат, а його лишвають, дають йому спокій.

— Він добровільний асистент. Йому клініка не платить. Він багатий, має гроші й може тут жити, працюючи для них за добре слово.

Розмова з Рамосом нагнала мені великого страху. Я нічого не кажу Люсі, але сам дуже турбуюся.

«Чому я так спішився з моєю докторською працею?» — питаю сам себе. А Люсі ставлю інше питання:

— Не міг би я ще раз поспробувати з нострифікацією диплому в Польщі?

— Та ж ти вже там пробував. Не прийняли.

— Попробую на іншому університеті. Пішло їм вже тепер мій докторський диплом.

— Як думаєш, Михасю...

Я післав, але за місяць прийшла негативна відповідь. Щастя, що повернули диплом. Щоб забути наші гризоти, зариваюся до праці й використовую всі можливості, аби чим більше навчитися. Записуюсь навіть на курс фізіотерапії у проф. Бесса з Інституту Фізіотерапії і кінчу цей курс дипломом фізіотерапевта.

— Що з того маєш? — питає Люся.

— Як не буде іншої ради, іншого виходу, вернемося додому, хочу сказати — поїдемо до нас, а там працюватиму фізіотерапевтом, коли не дозволять робити нострифікацію.

—**—
*—

Час не звертає уваги на наші турботи, на наші змагання, на нашу працю. Він летить. Для тих, що інтензивно працюють, він летить скоро. Для тих, що нудьгують без праці, він крокує помаліше. При моїй праці час пролетів стрілою. Ось вже літо 1937 р. На ша Дорця вже гарно ходить. Ми використовуємо кожну мою вільну хвилину, щоб разом пройтися та по-

любуватись прекрасними женеvськими парками й променадами. Декотрі місця в тих парках такі чудові, так по-мистецьки замаєні квітами, екзотичними деревами, кущами, що людина має враження якоїсь нереальності й, оцінюючи все своїми людськими зміслами, людськими поняттями та мірилами, думає собі: ось так могло би бути в раю. В таких хвилинах забуваю на непевність нашого побуту в Швайцарії, на тимчасовість моєї праці й люблюся природою та нашим родинним щастям.

Але Швайцарська Федеральна Поліція про нас не забуває. Так як кожного чужинця, так і мене, тобто тепер вже нас, має в евіденції і цю евіденцію контролює. Саме сьогодні дістаємо листа, що наш побут кінчиться разом з мою річною асистентурою на ОЛП-клініці, тобто, 30-го вересня.

На це їм Люся відписала, що жде другу дитину й тому просить продовження побуту. Надиво взяли цей факт до уваги й продовжили на один рік. Ми відітхнули. Один рік — це шмат часу.

— Слава Господеві! — каже Люся. — Перед нами цілий рік на шукання чогось іншого.

— Твоя правда, Люсенько, — кажу й сміюся.

— Чого смієшся?

— Прийшла мені на гадку жидівська сміховинка.

— Яка?

— Був собі раз один султан, а в нього був пес Золтан. Султан того пса дуже любив, бо це був мудрий пес. Всі його хвалили. Раз прийшла до султанової голови шалена думка: — Як би так того пса навчити говорити?

Султан скликав своїх мудреців і питає:

— Хто з вас навчить мого пса говорити, дістане стільки то золота. Вже даю на задаток, — каже султан, — четвертину обіцяної суми. Але, якщо не навчить пса говорити, буде строго покараний.

Очевидно, що ні один з мудреців не взявся за це діло. Але один бідний жид погодився і дістав задаток.

— Що, ти здурів, — каже йому жінка. — Та ж ти знаєш, що пса не навчиш говорити.

— Знаю, що не навчу. Але що буде за рік із султаном, а що із Золтаном — то тільки Бог знає. А задаток то я вже маю.

—**—
*

На Оторінолярєнологічній клініці я багато навчився. Всі перевірки вух, носа, горла я вже добре знаю, і ставлю діагнози та й лікую. Всякі менші операції роблю сам. Але час моєї асистентури кінчиться. На другий асистентський рік вже тут не можу бути, бо вже зголосився швайцарець. Кидаюся на всі боки, щоб забезпечити собі якесь місце. Випадково зустрічаю професора Роберта Монтана, котрий колись «дивився» за Люсею. Він вже одружений, має дітей.

— Як маєтесь? — питає.

— Дякую. Шукаю місця асистента.

— Ходіть до мене.

— Я був би щасливий, але що на це скаже дирекція?

— Все зроблю, щоб вам пощастило.

І дійсно, від 1-го жовтня 1937 р. я став інтерним асистентом на Другій хірургічній клініці в Женеві. У моєму щасті, не знаю як дякувати Господеві за цю ласку. Другим асистентом є тут д-р Біллетер. Невеличкий, симпатичний швайцарець. При операціях асистуюмо по черзі, або й оба нараз, як цього вимагає важливість операції. Наркозу провадить протестантська діяконеса — медсестра Анна, а інструментальницею є теж діяконеса Емма. Обслуговує діяконеса Роезлі.

По трьох місяцях асистенції, зобов'язує мене професор оперувати. Запалення сліпої кишки, інгвінальні гернії мушу оперувати сам. Професор мені асистує і дає вказівки. Я сам собі дивуюся, що я так скоро привик до цього почесного між медичними спеціальностями звання.

Сьогодні ми оперували перфоровану сліпу кишку, точніше, її хробакоподібний виросток. Я оперую, професор мені асистує. Бачу, що частина черевної порожнини є занечищена перфорацією. Операція буде важ-

ка. Прошу професора, аби йшов на місце оператора й продовжував, а я піду на місце асистента.

— Продовжуйте! — каже він енергично. — Як будете в якимсь глухім куті України, я з вами там не буду.

— Дякую! — кажу тихо й роблю, що він мені каже.

Сестра Емма подає мені інструменти і заохочує поглядом, мовляв, відважно! Це піде.

Операція закінчена. Професор поплескав мене по рамені й каже:

— Буде з вас хірург.

— Дуже дякую за заохоту й терпеливість! — кажу.

—* *—

Між тим вагітність моєї Люсі наближається до кінця. Їй важко ходити, важко лежати, важко дихати. Я маю дижурну службу кожну другу ніч. Час від часу біжу під вікно (це кілька кроків від шпиталу) і питаю, чи Люся щось не потребує. В неї вікно все трошки відхилене, щоб було більше свіжого повітря. Даю свистом сигнал. Люся вже при вікні.

— Як там, Люсенько?

— Добре, — каже, усміхаючись.

— Відвага, моя дорогенька! — кажу й біжу до лікарні.

Та ось прийшов день і година пологів і я відвіз Люсю на клініку «Ле Гран Жет», де є теж дитячий садок. Там дали ми нашу Дорцю, котра має тепер один рік і вісім місяців.

Дня 27 листопада 1937 року народилася нам друга донечка, котру ми назвали при хрещенні Мар'яна. Подібно як Дорцю, так і Мар'яну похрестив римско-католицький священик із заувагою, що ця дитина є греко-католицького обряду.

Як тільки маю хвилинку вільного часу біжу відвідати Люсю і дитинку. Люся не радить мені показуватися Дорці, бо вона дуже важко переживає розлуку з мамою. Так я, хоч здалека, йду подивитися на дитину. Ось бачу, як її веде сестра-нянька за руку, а дитина весь час кличе крізь плач: — Мамі, мамі!

Я розплакався і побіг їй назустріч:

— Дорцю моя!

— Татку! Татку!

Дитина кинулася мені в обійми. Годинку ми були разом. Щасливі обоє.

—**—

З Божою поміччю це все минуло щасливо й мої дорогі — жінка з дочками — вернулися додому. Я маю тепер кого колисати, кому приспівувати та оповідати казочки. Мала Мар'яночка добре їсть, гарно росте й навіть мало плаче. Ночі є спокійніші.

А ті ночі та дні летять, як чайки бистрокрилі. Ось знову минуло Різдво, минув Новий Рік. Я поробив фотографії з наших діточок і післав моїм родичам. Пишуть мені, що раді дивляться на фотографії, але радніше би їх бачили присутніми. В моїх листах потішаю їх, як можу.

—**—

Люсин батько поважно хворіє. Після перегляду Рентгеном та спеціалістами на Ото-ріно-лярингологічній клініці, ми рішили дати його до лікарні. За порадою Люсиної тітки, дали ми його на клініку в Льозанні, де вона є діяконесою.

На жаль, хвороба прогресувала дуже скоро. І при найкращому лікуванні, його здоровельний стан погіршився, і в березні 1938 р. він помер. Люся з героїською відвагою пережила й цей душевний удар.

—**—

Важко є самій Люсі з двома маленькими дітьми: варення, прання пеленок, купання, годування і сто інших робіт з малими дітьми. Треба якогось рішення. Є тут, в Швейцарії звичай, що молоденькі дівчата, після закінчення школи, шукають собі місця в родинах іншомовного кантону, щоб, при праці з дітьми, навчитися іншої мови. Люсі пощастило дістати дівчину з німецької Швейцарії, як тут називають «о пер», тобто, за мінімальну оплату, за харч і кімнату. Це велика поміч для Люсі. Тепер я спокійніше можу

працювати на клініці, де завжди є багато пацієнтів. Крім того професор Монтан вимагає теж наукової праці. А кожну наукову працю треба обґрунтовувати історично, тобто, вишукувати подібні праці інших авторів, фахово, тобто, доказати на наших пацієнтах та наших операційних зусиллях вислід наших змагань.

За ось такої родинної і фахової атмосфери, стала страшна національна подія, котра потрясла не тільки серця цілого українського народу, але цілого вільного світу.

— Пане докторе! — телефонує мені пан Бачинський, — знаєте, що сталося?

— Знаю. Читав в швейцарських часописах. Москалі замордували полковника Коновальця. Це хочете мені сказати, правда?

— Так! Це жахливе, але він буде для них небезпечніший мертвий, як був живий. Його жертва принесе безмірні національні плоди.

Пан Бачинський не поділяв поглядів націоналістів, але полковника Коновальця дуже поважав, любив і цінив.

—**—

Проминула розмріяна женеvська весна, пролетіло сите, повне женеvське літо, завітала золота женеvська осінь.

Дня 30-го вересня я скінчив один рік хірургії. Тому, що професор Роберт Монтан був задоволений з моєї асистентської праці, постарався, що дирекція лікарні затвердила моє місце на другий рік. Отже, 1-го жовтня 1938 року почав я другий рік хірургії. Здавалося, що мої пляни стати хірургом сповнюються.

Але Господь мав з нами інші пляни...

Кінець другої частини.

Este libro se terminó de imprimir en el mes de octubre de 1985 en los Talleres Gráficos Dorrego, Av. Dorrego 1102, Buenos Aires

Повідомляємо любителів української книжки на чужині, що вже вийшла з друку і є в продажу велика історична повість п. н.

”АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ“

що її написав д-р Роман Кухар, професор університету в Гейс, ЗСА. В повісті «**Андрій Первозванний**», що написана на підставі відомих дотепер українських і чужинецьких джерел, висвітлено побут св. апостола Андрія на Київських горах в I ст. нашої ери, де він проповідував Христову науку.

«АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ» має 264 сторінки друку та містить теж наукову розвідку про шляхи місійної праці ап. Андрія, мапу його місіонерських подорожей і коротке резюме в англ. мові.

«АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ» — це прямо підручник для тих всіх, що цікавляться чи досліджують початки християнства в Україні, що хотять добре знати про апостола Андрія і його проповідницьку місію в тодішній Скитії-Русі.

Ціна цієї повісті виносить 12 ам. долярів (вже з коштами пересилки); в твердій оправі з золотодруком — 15 ам. дол.

При гуртових замовленнях відповідна знижка.

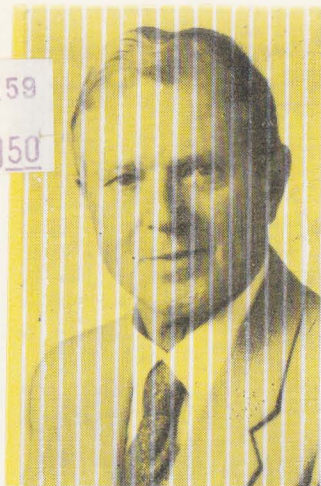
Замовлення враз з належністю (чеком або моні ордером) просимо пересилати на таку адресу:

Sr. Julián Serediak
Casilla de Correos 7 (Suc. 7)
1407 — Buenos Aires
ARGENTINA

Хто не читає українських книжок — тратить багато; хто не прочитає «Андрія Первозванного» — втратить ще більше!

10259

\$ 950

Перша частина спогадів д-ра Михайла Качалуби, що вийшла в нашому видавництві при кінці 1983-го року п. н. «З моєї Одиссеї», викликала загальне зацікавлення серед читачів української книжки на чужині. Чимало тих читачів запитували нас про появу дальших частин «Одиссеї», і ось тепер у Ваших руках, Шановні Читачі, друга

частина цієї книжки, в якій цікаво описані переживання студента, а згодом доктора медицини — Михайла Качалуби, що з Романового Села поїхав до Женеви на студії. Він, як багато інших студентів, вчиться, але й мусить боротися за «хліб насущний», щоб завершити свої мрії — щоб бути, як лікар, помічною людиною для всіх тих, хто потребуватиме його допомоги. Він у своїх студіях чи праці не розстається з молитвою і вірєю в Божу поміч, тож нічого дивного, що один рецензент пише, що це «християнська Одиссея», а інший зауважує: «...він своєї Одиссеї не шукав, вона його шукала».

В другій частині «Одиссеї» автор запізнає нас з тими труднощами, з якими українські студенти перед Другою світовою війною мусіли боротися, щоб «вийти в люди». В тих часах українцеві було багато трудніше пробиватися вперед, ніж сьогодні, беручи до уваги те, що українська еміграція того часу була малочисельна, а інформації про Україну були все ще дуже слабенькі... Коли до того додамо, що українські студенти, що виїхали на студії закордон, не маючи матеріальної піддержки чи то від батьків, чи то зі сторони українських фінансових інституцій (які, фактично, тоді майже не існували), тож матимемо ту картину, що її так вірно відзеркалив автор у своїм творі.

Друга частина «З моєї Одиссеї» закінчується побутом автора в чарівній Швейцарії. Про дальші його переживання довідаються наші Читачі з чергових двох частин «Одиссеї», цієї цікаво і з великим мистецьким та літературним талантом написаної книжки.